

1-3 '92 АРХІВ УКРАЇНИ

січень-
червень

М. С. Грушевський про М. В. Лисенка

Я знав його чверть століття, і він горів весь сей час світло і ясно красою свого таланту всякий раз, коли я зближався до нього, щоб спочити в теплі його духа. Пів-жартом я казав йому, що він оден, над ким час не має власти, бо він безсмертний. Говорило ся жартом, а в тайні серця — хотіло ся вірити тому. Але й він не міг бути безсмертний, і одно що могли зробити для нього музи і грації — ошадити йому мук умирання, упадку і розкладу за життя. Він умер пізно — і все таки за-рано. Він відійшов в силі сил, творчости і краси свого натхненного життя. Ніхто не бачив і не уявить його собі инакшим, як тільки тим віщим творцем, царем краси, володарем чистих насолод мелодії, яким він був.

«Літературно-науковий вістник», 1912, річник XV, том IX, книжка XII, за грудень, Київ, с. 401—402.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

1-3 '92 АРХІВИ УКРАЇНИ

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 Р. ВИХОДИТЬ РАЗ НА ДВА МІСЯЦІ

№ 1-3 (230) 1992

СІЧЕНЬ — ЧЕРВЕНЬ

ЗМІСТ

До наших читачів	3
Соглашение о правопреемстве в отношении государственных архивов бывшего Союза ССР	4
Відвідання Президентом УНР в екзилі М. Плав'юком Головархіву України	6

Актуальне інтерв'ю

Закон України про Національний архівний фонд і архівні установи: перед першим читанням	7
--	---

Українці у світі

ПАПАКІН Г. В., ХОДОРОВСЬКИЙ М. Д., ШЕПЕЛЮК В. М. «Нашого квіту по всьому світу» (До I Всесвітнього форуму українців)	9
ГИРИЧ І. Б. Лицар української державності (Нарис життя і діяльності Вячеслава Липинського)	34
РОЖКО В. Є. (Луцьк) Інститут дослідів Волині і товариство «Волинь» та їх науково-видавничу діяльність у Канаді	44
КОБЛЮК М. П. (Рівне) Фонд «Відділ еміграційного синдикату в м. Ровно»	52
«З рідного гнізда». Альбом фотодокументів	54

З історії української державності

Спогади генерала Удовиченка	55
О. УДОВИЧЕНКО, Перша боротьба за Київ (1917—1918)	55
СОЛОВЕЙ С. П. Відзнаки УНР	61

Документ без коментаря

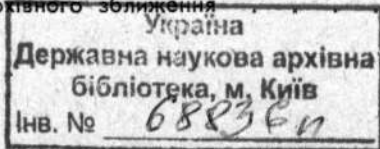
Закон про громадянство Української Народньої Республіки	69
Закон про національно-персональну автономію	70

У нас в гостях

«Український нарід мусить знати свою історію...» Інтерв'ю з п. Оленою Скоропадською-Отт	72
---	----

Міжнародні зв'язки архівних установ України

ІВАНЕНКО Б. В. Україна і Америка: шляхи архівного зближення	75
---	----

Угода про співробітництво між Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України та Національним архівом Швеції	77
Угода про співробітництво між Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України і Генеральною дирекцією архівів Литви при Уряді Литовської Республіки	78
Інформація	54, 68, 80

Редакційна колегія:

Б. В. ІВАНЕНКО (головний редактор), **Л. М. ВАСЬКО** (заступник головного редактора), **В. М. ВОЛКОВИНСЬКИЙ**, **Л. З. ГІСЦОВА**, **В. О. ЗАМЛИНСЬКИЙ**, **М. Ф. КОТЛЯР**, **С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ**, **В. С. ЛОЗИЦЬКИЙ**, **К. Є. НОВОХАТСЬКИЙ**, **Р. Я. ПИРІГ**, **Г. В. ПОРТНОВ**, **Н. М. СЛОНЧАК**, **В. Г. ШМЕЛЬОВ**, **Л. В. ЯКОВЛЄВА**

Адреса редакції: 252601, Київ-110, МСП, Солом'янська, 24.
Телефон: 277-11-24, 277-82-44.

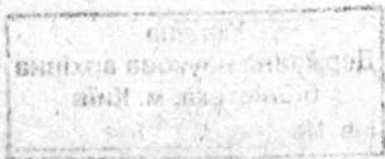
Друкарня наукової книги, 252030, Київ, вул. Леніна, 19.
Здано до набору 19.08.92. Підписано до друку 16.10.92. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Високий друк.
Друк. арк. 5. Умовн. друк. арк. 7. Обл.-вид. арк. 8,5. Тираж 5100. Зам. 2-530.

«АРХИВЫ УКРАИНЫ», № 1—3 (на українском языке). Научно-практический журнал. Издаётся с 1947 г. Выходит 6 раз в год. Адрес редакции: 252601, Киев-110, ГСП, Соломенская, 24. Телефон 277-11-24, 277-82-44. Типография научной книги, 252030, Киев, ул. Ленина, 19. Печ. листов 5. Усл. печ. листов 7. Уч.-изд. листов 8,5.

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій.

Засновник — Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України.

© «Архіви України», 1992 р.

ДО НАШИХ ЧИТАЧІВ!

Передусім просимо вибачення за надто запізнений випуск. Фінансова скрута торкнулась і нашого видання. Зайве переповідати весь хід боротьби за виживання. Скажемо лише, що в цій борні нас палко підтримали депутати Верховної Ради України Кислий, Зінченко (складаємо їм щиру вдячність), і Міністерство фінансів пішло назустріч. Тепер маємо певні гарантії матеріального забезпечення. Розраховуємо до кінця року видати кілька номерів, а з нового року — увійти в сталий режим випуску.

Зараз редакція опрацьовує тематичний план наступних номерів, центральне місце в яких займе обговорення проекту Закону про Національний архівний фонд та архівні установи. В редакційному портфелі чимало матеріалів, пов'язаних з новими урядовими рішеннями, законодавчими положеннями стосовно архівів і, звичайно, нові документи з історії України, коментарі до них, цікаві розвідки вчених, архівістів.

У державній архівній системі суверенної України відбуваються суттєві зміни. І редакція прагнучиме якомога повніше показувати їх, дбаючи, щоб історичний документ і науковий коментар, роздуми вченого і досвід практика-архівіста органічно єднались на шпальтах часопису.

Триває передплата „АРХІВІВ УКРАЇНИ“ на 1993 р. Передплатна ціна на рік—90 крб. Індекс видання 74001 (Див. Додаток № 1 до Каталога газет та журналів України на 1993 р.).

СОГЛАШЕНИЕ О ПРАВОПРЕЕМСТВЕ В ОТНОШЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ АРХИВОВ БЫВШЕГО СОЮЗА ССР

Государства — участники Содружества Независимых Государств, именуемые далее Стороны,

признавая, что одним из последствий прекращения существования Союза ССР является вопрос о правопреемстве в отношении государственных архивов,

считая необходимым определить общий подход к решению данного вопроса,

придавая важное значение созданию полноценных архивных фондов государств — участников,
согласились о следующем:

Статья 1

Стороны, исходя из принципа целостности и неделимости фондов, образовавшихся в результате деятельности высших государственных структур бывших Российской Империи и Союза ССР, которые хранятся в государственных архивах, находящихся за пределами их территорий, не претендуют на право владения этими комплексами документальных материалов.

Статья 2

Стороны взаимно признают осуществленный в соответствии с их национальным законодательством переход под их юрисдикцию государственных архивов и других архивов союзного уровня, включая государственные отраслевые архивные фонды бывшего Союза ССР, находящиеся на их территории.

Статья 3

Стороны имеют право на возвращение тех фондов, которые образовались на их территории и в разное время оказались за их пределами.

Статья 4

В случае, когда отсутствует возможность физического выделения комплекса документов, каждая из Сторон имеет право доступа к ним и получения необходимых копий. При проведении работ по выявлению и копированию документов для государств — участников Содружества официальным представителям государственной архивной службы предоставляются максимально благоприятные условия для работы.

Статья 5

Представители государственных архивных служб Сторон проводят регулярные консультации на многосторонней или двусторонней основе для обсуждения вопросов сотрудничества в данной области.

Статья 6

Стороны обеспечивают доступ исследователей к документам их государственных архивов в соответствии с порядком, установленным их национальным законодательством.

Статья 7

Стороны признают на своих территориях юридическую силу архивных справок, выданных государственными архивными учреждениями других государств — участников Содружества.

Статья 8

В тех случаях, когда какие-либо документы, хранящиеся в государственных архивах одного государства, затрагивают интересы другого или других государств — участников Содружества, заинтересованные Стороны принимают дополнительные согласованные меры по использованию и обеспечению сохранности этих документов и предотвращению их уничтожения.

Статья 9

Вопросы, связанные с возвращением документов, с порядком обмена копиями и расчетов за предоставление копий, в каждом конкретном случае должны быть предметом двусторонних соглашений.

Статья 10

В случаях, когда Стороной — владельцем передается право использования архивных документов, затрагивающих интересы другой Стороны, иностранным государствам, юридическим или физическим лицам, право на использование этих документов сохраняется за Стороной, интересы которой затрагивает этот документ.

Статья 11

Соглашение вступает в силу с момента его подписания.

Совершено в городе Москве 6 июля 1992 года в одном подлинном экземпляре на русском языке. Подлинный экземпляр хранится в Архиве Правительства Республики Беларусь, которое направит государствам, подписавшим настоящее Соглашение, его заверенную копию.

За Азербайджанскую Республику
За Республику Армения
За Республику Беларусь
За Республику Казахстан
За Республику Кыргызстан
За Республику Молдова
За Российскую Федерацию
За Республику Таджикистан
За Туркменистан
За Республику Узбекистан
За Украину

Л. Тер-Петросян
С. Шушкевич
Н. Назарбаев
А. Акаев
М. Снегур
Б. Ельцин
Р. Набиев
С. Ниязов
И. Каримов
Л. Кравчук

ВІДВІДАННЯ ПРЕЗИДЕНТОМ УНР В ЕКЗИЛІ М. ПЛАВ'ЮКОМ ГОЛОВАРХІВУ УКРАЇНИ

Під час перебування на початку 1992 р. в Україні Президент Української Народної Республіки в екзилі Микола Плав'юк оголосив про намір офіційно скласти повноваження і припинити діяльність Державного центру УНР в екзилі.

На запрошення Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України п. Плав'юк відвідав державну архівну службу України і мав бесіду з її керівництвом. Начальник Головархіву Б. В. Іваненко коротко поінформував гостя про принципи побудови і склад Архівного фонду України, розповів про систему установ Головного архівного управління, напрями їх діяльності. Було відзначено, зокрема, що архівісти останнім часом підготували до друку збірник документів з історії Центральної Ради (березень 1917 — квітень 1918 рр.) — перше повне видання архівів цієї доби.

Із свого боку п. Плав'юк повідомив, що архів УНР охоплює період 1921—1985 рр. і перебуває на тимчасовому депозитарії в Національному архіві Канади. Його зберігання обумовлене спеціальним юридичним документом і мало тривати до часу набуття Україною справжньої державної незалежності.

Під час розмови йшлося також про інші документальні фонди, в яких відбилась історія УНР. Особливу зацікавленість п. Плав'юк висловив відносно документів 1917—1921 рр., що зберігаються в Україні, та подальшої долі архівних фондів Музею визвольної боротьби України в Празі, який був у 1945 р. перевезений до СРСР. Але, за відомостями п. Плав'юка, частина фондів цього музею залишилась у Празі і сьогодні зберігається на території Чехо-Словаччини. На жаль, і досі невідома доля фондів українських політичних дослідних інститутів у Варшаві та Берліні, а також архіву першого президента УНР в екзилі А. Лівницького, вивезеного з Франції під час Другої світової війни.

Розмова точилась навколо інших архівних документів, що відображають життя українців у Канаді і є цінними для України. Вони відклалися в Національному архіві Канади та інших архівосховищах, і треба подбати, щоб хоча б у копіях їх було передано на державне зберігання в Україну.

Обговорювались також питання про створення групи по впорядкуванню «празьких архівів» з українських архівістів та представників діаспори, влаштування документальних виставок, підготовку публікацій документів, що зацікавили б українців, які живуть поза межами України, і представляють науковий інтерес.

ЗАКОН УКРАЇНИ ПРО НАЦІОНАЛЬНИЙ АРХІВНИЙ ФОНД І АРХІВНІ УСТАНОВИ: ПЕРЕД ПЕРШИМ ЧИТАННЯМ

Питання про правовий статус архівів у нових умовах, як відомо, дебатується вже не один рік. Архівісти України разом з науковою громадськістю держави доклали чимало зусиль до створення проекту першого в нашої історії закону в галузі архівної справи, і сьогодні, нарешті, згадуваний проект схвалено урядом для внесення на розгляд Верховної Ради України. У зв'язку з цим редакція «Архівів України» звернулася до одного з членів робочої групи, яка безпосередньо працювала над проектом, старшого наукового співробітника Інституту держави і права АН України кандидата юридичних наук Усенка Ігоря Борисовича з проханням прокоментувати його основні положення.

— Шановний Ігоре Борисовичу, архівістів не треба переконувати в необхідності законодавчого регулювання архівної справи, але ми всі хотіли б більше дізнатися про зміст майбутнього законопроекту, точніше того проекту, що буде незабаром розглядатися законодавцем.

— Як Ви розумієте, навряд чи можливо висвітлити протягом однієї бесіди зміст законопроекту, що складається з 10 розділів і 57 статей. Проте спробуємо окреслити хоча б найголовніші його риси.

По-перше, закон спрямований на те, щоб дати простір новим економічним і організаційним відносинам в архівній справі, але забезпечити при цьому надійну схоронність Національного архівного фонду, який визнається в проекті документальною пам'яттю народу України і його національним надбанням, складовою частиною вітчизняної і світової історико-культурної спадщини та інформаційних ресурсів суспільства. З цією метою, зокрема, надається можливість для вільного створення архівів приватними особами, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами і організаціями, що засновані на колективній та індивідуальній формах власності. Разом з тим запроваджується державна реєстрація всіх архівних установ і приватних архівів, яка тягне за собою як надання певних податкових пільг, так і необхідність виконання державних вимог щодо схоронності документів, їх використання, порядку відчуження тощо.

По-друге, докорінно змінюються підходи стосовно доступності архівних документів, взаємин між архівними установами і дослідниками, використання документів та його обмеження. Передбачено надати можливість користуватися документами Національного архівного фонду всім повнолітнім дієздатним громадянам України, забезпечивши певну пріоритетність в обслуговуванні тих з них, хто має відповідну документально підтверджену соціально-правову, наукову, службову або іншу поважну потребу. Встановлюється вичерпний перелік підстав для обмеження доступу до архівних документів, що зберігаються в державних архівних установах. Одночасно суттєво звужується коло документів, які мають знаходитися на постійному зберіганні в галузевих державних архівах Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки та інших органів спеціального призначення.

По-третє, Закон України про Національний архівний фонд і архівні установи (саме така пропонується назва) має сприяти створенню в Україні єдиної системи архівних установ, яка охоплюватиме не тільки заклади, безпосередньо підпорядковані Головархіву, а й галузеві державні архіви, архівні підрозділи державних наукових установ, музеїв

і бібліотек, архіви всіх інших підприємств, установ і організацій, незалежно від форми власності на них, а також приватні архіви громадян. Усі вони мають бути легалізовані (зареєстровані) на рівних засадах, дотримуватися однакових вимог щодо схоронності документів, забезпечувати доступність їх для дослідників тощо. Відомчі перепони тут не повинні стояти на заваді загальнонаціональним інтересам.

Серед інших рис законопроекту, слід підкреслити, що він сприятиме більшій господарській самостійності архівних установ. Їм, зокрема, надається право надавати будь-які платні послуги, якщо вони не суперечать законодавству, встановлювати ліцензійний порядок використання документів тощо.

— *А чи передбачені в проекті питання, пов'язані з поверненням в Україну документів її історичного минулого, що нині знаходяться за кордоном?*

— Взагалі пропонується визначити Національний архівний фонд як сукупність документів, що зберігаються на території України, відображають історію матеріального й духовного життя її народу та інших народів і мають політичне, економічне, екологічне, наукове чи соціально-культурне значення.

Таким чином, ми не пішли по шляху «привласнення» документів, що нині перебувають за кордоном, проголошення над ними юрисдикції України. Як би це пропагандистські вигідно не звучало, юридично це було б не зовсім коректно. Але спеціальна стаття законопроекту прямо передбачає що «Держава виявляє особливу турботу про комплектування Національного архівного фонду документами історичної спадщини України, що знаходяться за кордоном, у пріоритетному порядку підтримує і фінансує їх повернення або відтворення в копіях».

— *Чи можна вважати роботу над законопроектом повністю завершеною?*

— Ні в якому разі. Адже законодавець ще не сказав свого слова. Згідно з регламентом Верховної Ради України, кожен закон має пройти щонайменше два парламентські читання, які нерідко вносять кардинальні зміни до його змісту.

— *У такому разі бажаємо плідного обговорення.*

— Спасибі.

«НАШОГО КВІТУ ПО ВСЬОМУ СВІТУ»

(До I Всесвітнього форуму українців)

Останнім часом державні архіви приділяють велику увагу виявленню документів, що віддзеркалюють історичну долю українського народу, розпорошеного протягом останніх двох століть внаслідок суспільних катаклізмів по всьому світу.

Органічними чинниками цієї активізації стала підготовка до 100-ліття початку української еміграції до Канади та I конгресу українців суверенних держав колишнього СРСР, який відбувся в січні цього року. З іншого боку, значні документальні комплекси, що надійшли на загальне користування із спецхранів, дозволяють висвітлити проблему української діаспори більш повно. Тільки тепер архівісти мають можливість серйозно говорити про таке явище, як еміграція політична, і на основі історичних джерел висвітлювати її діяльність, громадські й культурні цінності, що накопичені нею.

Результатом змін, які відбулися останнім часом в Україні й діаспорі та в їх взаєминах, є I Всесвітній форум українців. На ньому вперше зібралися разом, незалежно від партійних або політичних уподобань та місця проживання, ті, хто відчуває себе українцем, хто бажає принести користь новій, вільній і суверенній Україні. Увагу учасників цього форуму привернула документальна експозиція «Нашого квіту по всьому світу», підготовлена всіма архівними установами України. До її складу увійшли документи з фондів центральних державних архівів України та держархівів областей, а також з друкованого фонду Науково-довідкової бібліотеки ЦДА України.

Пропонуємо увазі читачів добірку найцікавіших документів, виявлених державними архівами до виставки. Їх можна умовно поділити на декілька груп.

Про передісторію еміграції, тобто про еміграцію політичну, починаючи з XVIII ст., йде мова у маловідомій для сучасного українського читача книзі молодшого представника українських вигнанців 1917—1921 рр. С. Наріжного «Українська еміграція», перший (вводний) розділ якої публікується далі (док. № 1).

Наступне — XIX століття — стало визначальним в історії української еміграції. За архівними документами можна прослідкувати два протилежних її напрями. Українці стали активними учасниками заселення незорих просторів Російської імперії, що складалася, та освоєння незалюднених земель американського континенту. Рятуючись хто від безземелля, хто від безхліб'я, і завжди від гніту соціального, жителі Лівобережної та Правобережної України в пошуках кращої долі мусили лишати батьківщину. Про це докладно розповідають дві наступні групи документів. Вихідці з України мандрували шляхами Америки, Азії, Африки.

Дві наступні хвилі української еміграції були обумовлені соціальними зрушеннями XX ст. — найбільш революційного в історії людства. Дві братовбивчі для України війни, коли українці вбивали українців — I світова та громадянська — спричинили нові хвилі української еміграції. Згодом і сталінська імперська політика призвела до значного відтоку українців до різних регіонів новоствореного СРСР. В українських архівах зосереджена велика кількість документів, які докладно розкривають злочини радянських репресивних органів, засоби їх прове-

дення, згубність для українського етносу примусової більшовицької колективізації.

Окрему групу документів складають свідчення про життя українців на чужині. Як зазначалося в останньому науковому дослідженні про їх перебування поза межами Батьківщини, «характерною рисою історичного буття народу України є те, що українські анклавні є частинами автохтонними, вкоріненими в інше етнічне середовище з давніх давен... Все це відбувалось в різні часи і мало своїм наслідком часткову асиміляцію осіб українського походження і поряд з цим досить високий рівень збереження етнічної ідентичності, самосвідомості і тяжіння до зв'язків із землею батьків»¹.

Одним із чинників цієї етнічної ідентичності була віра — православна або греко-католицька, якої міцно трималися українські переселенці. Певна група документів присвячена саме цій, донедавна закритій темі.

Але Новий Світ вимагав і нової психології, нового ставлення до праці, своєї долі, взаємин із оточуючим, часто ворожим і завжди незвичним середовищем. Саме це засвідчує ряд документів архівів.

Звичайно, вміщені в добірці та на виставці документи не створюють всеосяжного історичного екскурсу в минуле — на це важко було б претендувати. Неможливо висловити в таких вузьких рамках і на базі тільки архівних документів з України всі напрями і всіх значних діячів української еміграції. Тут відбито лише окремі події громадського, культурного і політичного життя української еміграції протягом двох останніх століть. Документи в добірці розміщено за хронологічним принципом. Збережені мовні особливості оригіналу.

Добірку підготували

Г. В. ПАПАКІН,
М. Д. ХОДОРОВСЬКИЙ

¹ Українці у зарубіжному світі. Під ред. А. М. Шлепакова, Є. Є. Камінського, І. О. Мінгазутдінова та ін., К., 1991, с. 3.

№ 1

З історії української еміграції до кінця світової війни

Кожний народ в своїй історії знає явище еміграції. Так само й народ український. Цілком правдивим є твердження, що «українська політична еміграція стара, як стара наша історія»¹. Про це свідчать історичні джерела з найдавніших часів. Нічим іншим, як саме політичним емігрантом можемо вважати кн. Святослава, який мусів тікати на Угорщину й знайшов собі смерть в Карпатах; також і Олег Гориславич, і нещасливий збирач українських земель Святополк, що помер десь «між чехи і ляхи» і баг. інш. Крім цих поодиноких осіб, маємо в тих часах і явища масової української еміграції; причому, ці останні відбувалися в межах українських земель, так і поза її границі. З еміграцією була зв'язана й колонізація Тматорокані й Берладі. Політичними емігрантами були фактично й ізгої.

Після татарської навали велика хвиля української політичної еміграції відпливла на північ, головню на територію Білорусщини й Литви. Там вона відіграла велику цивілізаційну роль в різних ділянках тамошнього життя. Політичні змагання українських елементів в Литовсько-українській державі й зв'язані з цим акції також повели в зв'язку з акцією кн. Мих. Глинського (1508 р.), найбільше на Московщину, де ці політичні українські емігранти відіграли дуже поважну роль. З явищем політичної еміграції зв'язана й українська колонізація Слобожанщини XVII ст. Ця еміграція вже в др. пол. XVII ст. заселила слобожанські простори, заснувала в них багато міст, містечок, сіл і хуторів, набудувала там церков, шпиталів, шкіл і т. п.

Багато різних відомостей про еміграцію містять в собі історичні джерела й для дальших часів української історії. Найдокладніше вияснена діяльність Мазепинської еміграції, в рядах якої були такі діячі як еміграційний гетьман Пилип Орлик і багато його визначних співробітників. З діяльністю цієї Мазепинської еміграції зв'язані такі акти як Бендерська конституція 1710 р., створення протимосковської коаліції,

¹ Іван Німчук. Українська політична еміграція до часу світової війни (Календар львівської «Просвіти» на 1928 р.). Того ж автора статті на цю тему у віденському «Визволенні» за 1923 р. ч. 1 і 2. Також Олекса Карманюк: Українська політична еміграція (Спроба історичного нариса). Каліш, 1923 (1924).

збройний союз України з Кримом 1710 р., похід Пилипа Орлика на Правобережжя 1711 р. й багато інш. політичних і дипломатичних акцій, що продовжувалися аж до 50-х рр. XVIII ст.²

Після зруйнування Запорозької Січі в 1775 р. розпочалася еміграція з Запорозжя до Туреччини. Під Турками була відновлена й існувала навіть «Запорозька» Січ. Через кілька років після засновання Задунайської Січі частина її січовиків емігрувала далі до Банату, під владу Австрії, де заснувала нову Банатську Січ.

Після довшої перерви, в 70-х роках XIX ст. розпочалася політична еміграція українців з Росії до Західної Європи. Найбільше значіння мала еміграція М. Драго-

манова і праця його гуртка у Женеві. В цьому гурті були: С. Подолінський, М. Зібер, Ф. Вовк, А. Ляхощкий (Кузьма) й інш. З них найдіяльнішим був сам М. Драгоманов, який і помер 1895 р. на еміграції (в Софії). До цього ж гуртка причисляють і Павлика, який в рр. 1879—1881 перебував у Женеві. Діяльність Драгоманівського гуртка напочатку мала культурницько-науковий характер, а пізніше політично-громадський. М. Драгоманов видавав у Женеві «Громаду» (1877—1882), викінчив кілька більших праць, опублікував багато різних статей і оглядів на українські теми в чужомовних виданнях європейських і т. д. Драгоманівська «Громада» була першим українським закордонним журналом. М. Драгоманов виступав на міжнародних літературних конгресах у Парижі й Відні, на яких боронив права українського слова. Діяльність і вплив женецького гурту емігрантів біли значні. Сягали вони сильно і в Галичину, зокрема щодо організації там поступових і радикальних журналів, провадження громадської праці й т. інш.

Дальша хвиля української політичної еміграції датується початком XX ст. Зв'язана вона була з діяльністю Революційної Української Партії. РУП, крім свого Центрального комітету в Києві, мала також закордонний комітет у Львові, навколо якого й гуртувалася тогочасна політична еміграція, значно численніша ніж кол. гурток Драгоманова. Свою працю тогочасні наддніпрянські емігранти провадили головню в Галичині й на Буковині (Чернівці). Вони співпрацювали з західно-українськими революційними діячами, провадили закордонне видавництво РУП, постачали на Україну нелегальну літературу і взагалі пропагували ідеї РУП (головню в часописах «Гасло» і «Селянин»). Видатнішими емігрантами цього часу були: Дм. Антонович, В. Винниченко, Євг. і К. Голіцинські, П. Канівець, М. Меленевський, С. Петлюра, П. Понятенко, М. Порш, Ол. Скоропис-Йолтуховський, В. Степанківський, М. Ткаченко й інш. Праця цих наддніпрянських емігрантів мала значний вплив на місцеве західно-українське життя. З вибухом революції 1905 р. в Росії, названі емігранти мали можливість повернутися для праці на Україну.

До української політичної еміграції належить і дехто з матросів чорноморського флоту, які після повстання на панцернику «Потьомкін» 1905 р. висадилися в Румунії. Єдиний офіцер в екіпажі цього панцерника, що пристав до повстанців і став потім емігрантом, Ол. Коваленко, був одним з перших членів РУП. Свідомим українцем був і провідник повстанців на «Потьомкіну» матрос Матюшенко. Матрос-

Українські поселенці в Альберті (Канада).
1910 р.

² Про політичну діяльність Мазепинської еміграції, зокрема П. Орлика, найновіша праця Б. Крупницького «Гетьман Пилип Орлик (1672—1742)», в якій зазначена бібліографія й інш. праць на цю тему, зокрема численних публікацій Іл. Борщака.

емігрант з цього пандирника, Микола Рижий, працював потім в Союзі Визволення України у Відні.

До деякої міри еміграційним явищем треба вважати й масову сесію українського студентства з Львівського університету в 1901—1902 рр. Українські студенти тоді протягом року студювали в Празі, Відні, Граці й Кракові. Їхнє перебування й праця на чужині в значній мірі спричинилися й до національної української пропаганди.

З приборканням революції, коли почалася загальна реакція й репресії супроти українства в Росії, витворилася в рр. 1907—1908 третя хвиля української політичної еміграції, значно численніша від обох попередніх. Складалася вона з членів ново-

Типове житло перших українських поселенців у провінції Альберта.
Початок ХХ ст.

заснованих партій С-Д. і С-Р., переважно з колишніх РУП-істів. Емігрантами цього періоду, крім декого з названих вище, були: Д. Донцов, Вол. Дорошенко, А. Жук, М. Залізняк, Ф. Королів, О. Назарієв, Л. Юркевич, Ю. Тищенко (Сірий), Петро Дятлів, М. Чудинів, М. Гаврилко, М. Троцький, Євг. Бачинський і інш. Еміграція з Наддніпрянщини продовжувала поповнюватися й пізніше (Іп. Бочковський, О. Мерклінг, Ю. Гаврилей, П. Бензя, Вс. Козловський). Хоч на цей раз еміграція й більше ніж перед тим розсипалася закордоном, але своїм осередком вона так само мала Львів. Тут відбувалися політичні наради, виходили пресові органи як «Праця», «Робітник» і т. д.

З вибухом балканської війни 1912 р. українські емігранти у Львові створили український інформаційний Комітет. Цей Комітет розвинув значну працю в напрямку інформації Західної Європи в справах українських. Комітет м. інш. видав пару інформаційних брошюр про Україну англійською мовою. В зв'язку з цим Комітетом був і В. Липинський, який жив тоді в Кракові, хоч і не був політичним емігрантом. Ще тоді ж, у 1912 р., виробив В. Липинський для цього Комітету й проект заснування Союзу Визволення України, який і був здійснений у Львові з вибухом Світової війни. Про те, «Як дійшло до заснування Союзу Визволення України» опубліковані спомини Андрія Жука (Календар-альманах «Дніпро» за 1935 р.).

Діячі цього Союзу були саме з рядів еміграції (Д. Донцов, В. Дорошенко, О. Скоропис-Йолтуховський, А. Жук, М. Меленевський і інш.). Зі Львова СВУ ще в тому ж 1914 р. мусив разом з галицькими політичними організаціями перенестися до Відня.

В зв'язку з війною, в наслідок захоплення Галичини російськими військами, стала масова еміграція галицько-буковинських українців в західні частини був. Австро-Угорщини. Більші або менші гуртки українців можна було зустріти в перших роках

³ Про «українських виселенців у Вольфсбергу і Гмінді» стаття Д-ра Е. О-ич в Календарі львівської «Просвіти» на 1916 р. Про Вольфсберг писав і Йосиф Іванець в Літопису Червоної Калини за 1934 р., ч.ч. 10—12; доповнення до цього в статті Д-ра В. Пастущина «Ще дещо про Вольфсберг» в тому самому журналі за 1935 р., ч. 2. Обидві статті з ілюстраціями.

війни майже в усіх містах. Більші групи й організації українських емігрантів осіли в Відні, Празі, Моравській Остраві, Любляні, Граці, Кракові й інш. містах. Важнішим осередком діяльності політичної української еміграції був також Берлін.

Фактичними емігрантами були й десятки тисяч евакуйованих та арештованих українців в роках Світової війни. З західно-українських земель багато їх було вивезено на захід держави й інтерновано в таборах, як от в Талергофі під Грацом, Терезині, Гміді (Нижня Австрія) — 30.000 виселенців, Вольфсбергу (Каринтія) — 10.000 виселенців, Хоцені й Оберголябруні³. Памяткою і свідцтвом українських страждань

Житло заможних українських поселенців у Канаді. 1920 р.

у цих місцях залишилися просторі кладовища; деякі з них були збільшені українцями ще й у пізніших роках. До Австрії вивозили також великими партіями й українське населення з Волині. Цих евакуйованих виселенців з прифронтових смуг приміщували головню в таборі в Нідеральмі коло Гредігу, Зальцбурзі й по інш. місцях. Їх також немало загинуло в Австрії, хоч частина повернулася назад. В деяких з названих вище таборів провадилася й культурно-просвітня праця, про організацію якої дбали австрійські українці.

За Світової війни в осередніх державах опинилися й сотні тисяч полонених українців з російської армії, які частково були зорганізовані в окремих таборах, де широко провадилася й культурно-просвітня праця, зорганізована діячами Союзу Визволення України.

В наслідок великого ісходу українців з Галичини в зв'язку з наступом російського війська, на еміграції опинилися майже всі видатніші діячі австрійської України. Українська інтелігенція скупилася головню у Відні, почасти також у Празі. Празька колонія на початку війни утворила м. інш. і шкільний комітет, який зорганізував українську народню школу в Нуслях (до неї вписалося 30 дітей). Українські емігранти в Празі регулярно відбували свої сходи, влаштовували виклади й т. інш.⁴

Та значно ширше ніж у Празі була зорганізована в тих часах українська культурна праця у Відні. Українські діячі на віденському ґрунті побіч чисто політичної розвинули також працю просвітню й видавничу⁵.

У Відні була реактивована Головна Українська Рада, що з вибухом війни була основана у Львові, і зв'язані з нею інституції, як Боева Управа Українських Січових Стрільців. Пізніше місце Головної Української Ради заняла Загальна Українська Рада. У Відні ж від самого початку еміграції урядували й Український Парляментар-

³ Про «Наших переселенців у Празі» є в календарі львівської «Просвіти» на 1916 р.

⁵ Докладніші відомості про цю працю в статтях: Д-р Степан Баран — Австрійські українці на военній еміграції у Відні в р.р. 1914—5 (Календар львівської «Просвіти» на 1916 р.); Іван Чепіга — Культурний рух на еміграції; Його ж — Українське шкільництво на еміграції (обидві статті в календарі львівської «Просвіти» на 1917 р.); Никифор Даниш — Наше шкільництво на еміграції у Відні (Календар львівської «Просвіти» на 1918 р.).

ний Клуб та Союз українських послів на Буковині, а також Народний Комітет і інш. Загальна Українська Рада мала в своїй організації й Секцію Пресову. У Відні вже з 1914 р. виходило кілька зв'язаних з українською еміграцією органів.

Провадження чисто культурної праці спочивало в руках утвореної з початком 1915 р. Української Культурної Ради, до складу якої входили представники як австрійської, так і Російської України. Головою цієї Ради був Юліан Романчук, а його діяльним заступником Проф. Д-р Олександр Колесса. Культурна Рада мала свої секції, влаштовувала вистави, відчити й т. інш. Але головною її заслугою була організація українського шкільництва на еміграції. За почином Української Куль-

Галицькі емігранти біля будинку імміграційної служби в м. Квебек. 1911 р.

турної Ради повстала в 1915 р. народня школа в Гміді, яка мала понад 4000 дітей. Ця таборова школа була «першою щодо величини в монархії, а щодо уладження й приміщення то може стати взірцем і ідеалом для українського шкільництва». При цій школі було зорганізовано низку курсів для слухачів старшого віку, а саме: господарський, крамарський, ручних робіт для дівчат, німецької мови й т. д., а також дитячі захисти.

Другу народню школу зорганізувала Культурна Рада в таборі Вольфсбергу, а при ній також різні курси. Третя школа під опікою Культурної Ради була відкрита в Хоцені. Головним ініціатором і організатором її був Проф. Ол. Колесса. До цієї чотирьохкласової народньої школи ходило понад тисячі дітей.

Дбала Культурна Рада і про середнє шкільництво. Гімназійні курси в 1915 р. були зорганізовані у Гміді. У самому Відні ще в 1914 р. розпочався гімназійний курс наук з українською викладовою мовою. Там же відбувалися чотирьохтижневі матуральні курси для військових абітурієнтів, курс учительського семінара з українською викладовою мовою й школа вправ при ньому та українсько-німецький гімназійний курс для учнів буковинських гімназій (1915 р.). Всі ці шкільні заклади і в несприятливих обставинах працювали з значним успіхом.

Українська Культурна Рада влаштовувала й доповнюючі наукові курси; засновувала читальні в таборах, дбала про організацію й інш. шкіл та про засновання українського університету. Культурна Рада багато зробила також на полі видавництва українських книжок, які вона видавала сама, а також підпомагала праці інш. видавництв; вона ж дала початок для засновання українського воєнного музею у Відні. Культурно-просвітню працю провадили тоді у Відні й інші українські організації (як «Січ», «Просвіта», «Боева управа українських січових стрільців», пізніше «Центральна управа УСС» і т. д.), але Культурна Рада робила найбільше й давала напрям для цілої цієї праці.

Відень був в часах війни осередком не тільки політично-культурної праці галицьких і буковинських українців, а також до певної міри і українців наддніпрянських. Головною організацією придніпрянської еміграції був згаданий вже Союз Визволення України, в якому керуючу ролю відігравали В. Дорошенко, Ол. Скоропис-Йолтуховський, А. Жук і М. Меленевський. СВУ провадив політично-дипломатичну акцію, а крім того розвинув широку культурно-просвітню — зокрема видавничу діяльність, головню між українськими полоненими, які — знову ж таки завдяки СВУ —

були відокремлені в українських таборах⁶. Свою культурно-просвітню та видавничу працю Союз провадив в значній частині силами західно-української інтелігенції, що тоді так само перебувала на еміграції. Серед них особливо заслуженою була праця акад. Степана Смалья Стоцького, Проф. В. Сімовича, Богдана Лепкого, Д-ра Романа Смалья Стоцького та інш. З придніпрянців в бюрох СВУ, в його виданнях та в таборах полонених співробітничали: Іп. Бочковський, Євг. Бачинський, М. Троцький, В. Козловський, П. Дятлів, О. Семенів, П. Бензя, М. Гаврилко, Е. Любарський-Письменний, П. Мітєвський, М. Рижий, П. Капельгородський, І. Мороз, Ол. Варава і баг. інш. З галичан у виданнях Союзу співробітничали: Д-р Л. Цегельський, Д-р М. Лозинський, Д-р В. Сімович, В. Темницький, Д-р О. Назарук, Д-р С. Томашівський.

Церква українських переселенців біля канадського містечка Вегрівіл.

Д-р Е. Левицький, М. Ганкевич, Д-р М. Кордуба, Д-р Л. Ганкевич, В. Гнатюк, В. Будзиновський, Б. Лепкий, П. Карманський, Д-р О. Грицай, Д-р І. Крип'якевич, Д-р І. Кревецький, Д-р Н. Гаморак, І. Німчук і т. д. Всі вони були співробітниками головного органу СВУ — Вісника СВУ — тижневика, що почав виходити в жовтні 1914 р. і виходив аж до листопаду 1918 р. (В 1918 р. як Вістник політики, літератури й життя). Всіх чисел цього тижневика вийшло 226. Це був найсолідніший український орган воєнного часу. Фактичне ведення його було головно в руках В. Дорошенка і М. Возняка, а в 1918 р. А. Жука. Вістник СВУ мав великий вплив на полонених, а також і на австрійських українців.

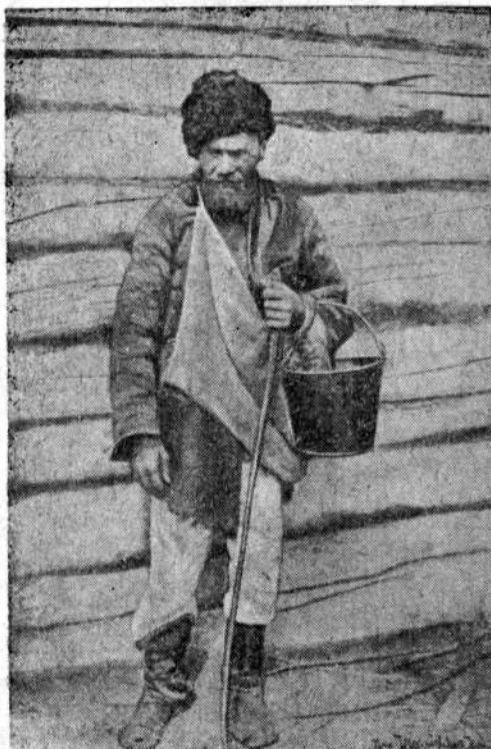
Другим органом СВУ був німецький тижневик *Ukrainische Nachrichten*, якого в р.р. 1914—1917 вийшло 100 чисел. В цьому органі містили свої статті не тільки українці а також і німці — вчені, письменники і публіцисти. Редакція цього органу перевела й анкету між чужинцями в українській справі. Це була вже друга цього роду анкета — першу перевів редактор *Ruthenische Revue* пок. Роман Сембратович.

Інформаційно-пропагандивна діяльність СВУ не обмежувалася тільки осередніми державами. Заходами СВУ виходив у Лозані в 1915, 1917 рр. місячник французькою мовою *La Revue Ukrainienne*, завданням якого було інформувати антантський світ про українську національну справу. Редактором цього французького органу СВУ був спочатку Арт. Зеліб, потім Євг. Бачинський. Вийшло цього журналу 9 чисел. До редакції належав і А. Жук. Перекладчиком матеріалів, на французьку мову був в редакції француз Борше, який прихильно ставився до українських визвольних змагань. Адміністрацію цього журналу в 1915 р. вів В. Левинський. В Лозані СВУ мав і свою українську книгарню, управителем якої в 1917—1918 рр. був Петро Чикаленко, визволений перед тим з німецького полону. Крім того, значна торгівля книжками провадилася в головному бюро СВУ у Відні, в його берлінській філії та в таборах полонених.

⁶ Докладніші відомості про працю СВУ в його Памятній Книзі на 1917 р. та в праці Ом. Терлецького: *Історія української громади в Раштаті 1915—1918*. Ляйпціг, 1919 р., ст. 429.

Пропагандивну працю СВУ в чужих державах вели особливі уповноважені — М. Меленевський в Туреччині, Д-р Л. Ганкевич в Болгарії і Румунії, О. Семенів в Італії, Д-р Назарук, в Швеції й Норвегії, Ол. Скоропис-Йолтуховський в Німеччині й т. д. Відпоручником СВУ в Стокгольмі деякий час в 1914 р. був і Мирослав Січинський. Їхніми стараннями появлялися на місці інформаційні видання про Україну в чужих мовах.

Дуже широко zorganizував СВУ культурно-просвітню працю в таборах полонених українців — у Фрайштадті (Австрія), Вецлярі, Зальцведелі й Раштаті. Пізніше zorganizувався ще окремий старшинський табір у Міндені. В цих таборах СВУ провадив національно-освідомлюючу й культурно-просвітню працю, яку розпочав уже в

Переселенець-невдаха з Полтавщини.
1910 р.

Переселенець-самохід з Волині, що
отримав землю в Сибіру. 1911 р.

1914 р. приблизно для 200.000 українських полонених. В кожному з цих таборів виходив свій орган: у Фрайштадті — «Розвага», Зальцведелі — «Рідне Слово», Вецлярі — «Громадська Думка» й Раштаті — «Розсвіт»; виходили в таборах й інші видання, крім того деякі книжки для таборів публікував і сам СВУ. Про «Українські таборові часописи у Німеччині» є стаття З. Кузеля в берлінському Літопису політики, письменства і мистецтва (1924 р., ч. 5). Про «Таборові видання під час світової війни» опублікував Д-р В. Сімович в Книголюбі, Прага, 1927 р., кн. 1.

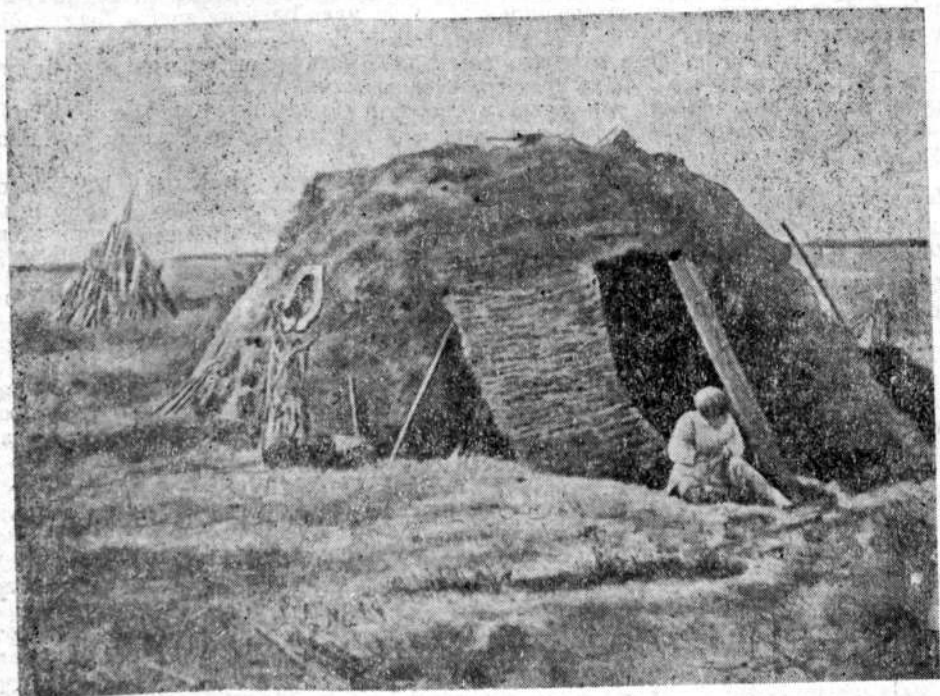
Крім часописів, що самі по собі були дуже важним культурним чинником, в кожному з названих таборів функціонували українські школи, курси, театри, оркестри, бібліотеки, просвітні, гімнастичні й політичні організації, кооперативи й т. інш. В цих таборових організаціях і закладах полонені підучувалися до громадської праці на Україні. В таборах були також і свої православні церкви. Кожний з таборів був ніби окремим містом, населення якого жило своїм повно розбудованим культурним життям.

Діяльність Союзу Визволення України мала великі наслідки. Виявилася вона у сформованні з полонених дивізій українського війська, в культурній роботі колишніх полонених на українських землях, зокрема під час окупації Підляшшя й Полісся в 1917—1918 рр., тоді там було засновано більше сотні українських народних шкіл, а в Білій виходила тоді й газета «Рідне Слово». З Союзом Визволення України була зв'язана й культурна праця УСС на Волині.

Друга політична група тодішньої придніпрянської еміграції у Відні, що працювала під проводом с-р. М. Залізняка, виявила себе найбільше видавничою діяльністю. Видала вона «Політичну Бібліотеку» й інші видання.

Крім Відня українці з Наддніпрянщини виявляли в роках війни значну діяльність також у Берліні, Лозанні, Женеві, Празі й інш. містах. У Берліні Д-р Д. Донцов видавав німецькою мовою інформаційну кореспонденцію Nachrichten des ukrainischen

Pressbüros (1915—1916), а також і деякі свої окремі праці та співробітничав у місцевих німецьких органах. В рр. 1916—1917 Д-р Донцов разом з В. Степанківським видавав у Берні *Korrespondenz der Nationalitäten Russlands*. Цей орган появлявся в трьох мовах — німецькій, французькій і англійській. В. Степанківський, який в 1910—1911 рр. жив у Лондоні й провадив там інформаційну працю серед англійців, дбав у цих роках найбільше про національну українську інформацію в антантських країнах. Він удержував у Лозанні українське пресове бюро, розсилав звідси пресові бюлетені, видавав окремі брошури й часопис французькою мовою «L'Ukraine». Співробітником останнього був і гр. М. Тишкевич. В Лозанні ж працював і згадуваний уже Євг. Бачинський. У Празі публікував свої праці чеською мовою Ін. Бочковський⁷, а в

Житло переселенця-новосела в степах Томської губернії. 1912 р.

Женеві Л. Юркевич, який в 1915—1916 рр. видавав там «Боротьбу» і окремі брошури⁸.

І після Берестейського миру багато українських полонених лишилися в Німеччині й виконували там працю. Становище їх і про закінчені війни майже ні в чому не змінилося. В Німеччині й далі лишалося три табори (Вецляр, Зальцведель, Раштат), що стояли під прапором СВУ, і один (старшинський табір в ганOVERському Міндені), який залишався «самостійним», хоч і співпрацював з СВУ. В листопаді 1918 р. з Міндену вислали на Україну транспорт старшин. Для справ полонених українців, що бідували в Німеччині, була створена прикінці 1918 р. в Києві «Військово-Санітарна Комісія», яка привезла полоненим кілька вагонів харчів та ліків. Умови праці Комісії, з огляду на тодішні політичні обставини й відносини, були досить тяжкі. За Директорії організовану в часу Гетьмана Комісію замінили на «Військову Місію для справ полонених українців у Німеччині». Поруч з інш. завданнями ця Місія провадила між полоненими й культурно-просвітню працю. Цю останню працю вів найбільше член Місії Д-р В. Сімович. Завдяки культурно-просвітній праці Місії навіть і в мішаних таборах полонених у Німеччині повставали «Українські Громади» й «Українські Комітети». В середині 1919 р. заснувалося в таборах уже до 40 таких громад (Зальцведель, Гаммельн, Зольтау, Целле, Кведлінбург, Цербет, Альтдам, Нойгаммер, Губен, Ерлянген, Штардарт і баг. інш.). При цих громадах засновувалися

⁷ Іполит Ольгерд Бочковський, родом з Херсонщини — давній емігрант в Чехії — доцент Української Господарської Академії в Подебрадах, соціолог і націолог з фаху, помер 9 листопада 1939 р. в Празі. Багато працював для нав'язання чесько-українських культурних взаємин. Автор низки праць про національне відродження пригноблених народів. (Некролог А. Козловського в чеському часопису «Poděbradské Noviny» 1939 — ч. 46, п. 3. *Ukrajinský sociolog O. H. Vočkovskij mrtev.*)

⁸ Про Л. Юркевича та його видання докладніше в праці Д. Дорошенка «3 історії української політичної думки за часів світової війни». Прага, 1936. В тій же публікації зазначена й головніша бібліографія з історії української революційної еміграції початку XX ст.

школи, драматичні гуртки, відбувалися виклади й т. п. Про все це дбала Місія, яка — крім таборів полонених — постійно зносилася також з українськими робітничими колоніями в Бремені, Гемелінгені й Дельменгорсті. В цих робітничих колоніях Місія допомагала зорганізувати українську науку для понімчених дітей — засновувала там школи й утримувала вчителів. Для українських полонених і взагалі українців у Німеччині Місія видавала в 1919 р. у Зальцведелі часопис «Шлях», що виходив двічі на місяць в накладі 5000 прим. і мав ілюстрований додаток. Щоб поповнити брак лектури, Місія видавала популярно-наукову бібліотеку «Шлях», якої вийшло кілька книжок: В. Верніволі — Як стати по українському грамотним, П. Гайдалемівського — Українські політичні партії, Я. Чепіги — Арифметичні правила й інш. Кожна книжечка друкувалася в кількох тисячах примірників. Місія мала одну тоді в Берліні більшу українську бібліотеку.

В серпні 1919 р. було відкрито пам'ятника полоненим українцям у Вецлярі. При цій нагоді відбувся й з'їзд представників таборових громад, на якому був прийнятий план культурно-освітньої праці в таборах. Ця праця провадилася тепер не так широко, як часів СВУ, але все ж в громадах були таборові школи, театральні гуртки, відбувалися виклади з українознавства і т. д.

Військово-Санітарна Місія провадила свою працю в контакт з Українським Червоним Хрестом у Німеччині. З участю Місії була організована й «Українська Громада» в Берліні⁹. Але остання спадає вже до пізнішої доби діяльності української еміграції в Німеччині, про яку буде далі окремо.

Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. ч. 1. Прага, 1942, с. 9—17.

⁹ Про «Українську Військово-Санітарну Місію в Німеччині» стаття Василя Верніволі у віденській Волі за 1919 р. т. V, ч. 5 і його ж (Василя Сімовича) спогади з праці по таборах полонених у Німеччині п. з. «Перед двадцятьма роками» в Календарі «Дніпро» на 1939 р.

№ 2

1824 р., березня 24.— Прохання жителів слободи Борової Куп'янського повіту Слобожансько-Української губернії переселитися в Сибірські губернії

Слободско-Украинской Казенной Палате

Предложение

Купенского уезда Гороховатской волости Слободы Боровой войсковые обыватели Авксентий Шаповалов с товарищи в поданном мне прошении, изъявляя желание их и сотоварищей в числе более двух сот душ мужеска пола на переселение в Сибирские Губернии, на что и общество Слободы Боровой согласно,— просят сношения с кем следует, о непротивствии их поверенным избрать там удобные места и о снабжении их видами на проезд.

Как высочайшим указом в 10-й день Апреля 1822-го года между прочаго повелено: для обозрения удобных к поселению мест, дозволить мирским обществам, по их желанию отправлять от себя предварительно в Сибирские Губернии поверенных; позволение на переселение давать от тех казенных палат, ведомству коих переселяющиеся крестьяне принадлежат,— то я просьбу сию препровождаю на рассмотрение для дальнейшего распоряжения по основанию оного высочайшего указа в Казенную Палату.

Державний архів Харківської області, ф. 3, оп. 59, спр. 17, арк. 33, 33 зв. Оригінал.

№ 3

1824, листопада 20.— Лист Слобожансько-Українському губернатору про дозвіл мало-земельним селянам Слобожансько-Української губернії поселитися в Кавказькій області й Астраханській губернії

Милостивый Государь мой, Василий Гаврилович!

Государь Император, по докладу Генералом от Артиллерии Графом Аракчеевым отзывает к нему Вашего Превосходительства, от 18-го прошедшего Октября за № 10, 636, по пяти всеподданнейшим прошением обывателей Слободско-Украинской Губернии, о дозволении им по недостатку земли переселиться в Кавказскую Область и Астраханскую Губернию,— Высочайше повелеть соизволил: упомянутые просьбы препроводить к Министру финансов с тем, дабы просителям дозволено было просимое ими переселение, буде не имеется к тому препятствий.

Таковая Высочайшая воля, сообщена, 10-го сего Ноября, Генералом Графом Аракчеевым Г-ну Министру финансов, для надлежащего к исполнению оной распоряжения; причем препровождены к нему и самые прошения обывателей.

Сообщая о сем Вам, Милостивый Государь мой, для объявления, по воле его Величества, просителям имею честь быть с совершенным почтением Вашего Превосходительства Покорнейший слуга М. Муравьев.

Державний архів Харківської області, ф. 3, оп. 59, спр. 291, арк. 42, 42 зв. Оригінал.

№ 4

1825, липня 15.—Повідомлення радника Казенної палати Слобожансько-Українському губернатору про переселення селян Харківського повіту в Астраханську губернію

Его Превосходительству Господину Слободско-Українському Гражданскому Губернатору и кавалеру.

О казенных поселянах харьковского уезда слободы Большой Даниловки и села Черкасских Тишковых коим повсеподданнейшим их прозбам Высочайше дозволено переселиться в числе 83 ревизских мужеска пола душ с их семействами Астраханской губернии Черноярского уезда в деревню Вязовок; казенная палата удостоверясь на собранных ею справках во-первых что за поселянами сими в местах жительства их никаких законопрепятствующих причин к переселению их не оказалось, во-вторых, что при означенном селении Вязовок за наделением поселенных там поселян, остается свободной земли 4627 дес. [...] и что к Высочайше дозволенному ныне переселению на сии земли помянутых поселян астраханская казенная палата препятствий никакого не находит, а в третьих общества Слободы Даниловки и села Черкасских Тишковых, поселян сих увольняет, учинила следующее распоряжение по основанию предписания г. Министра финансов о сих поселянах последовавшего, дозволив оным 83 душам с семействами их согласно собственному их желанию произвесть переселение в Астраханскую губернию теперь же, предписала Харьковскому земскому суду, чтобы он: 1-е наблюдал, дабы с переселенцов сих были взысканы все следуемые за 2-ю половину настоящего года подати и повинности, равно и недоимки и буде на них окажутся в невозыскании. 2-е спросил помянутых поселенцев, на сколько партий располагают они удобным для следования на новое поселение разделится, и в какое когда время какая партия может отправиться. 3-е составил каждой партии особые именные списки с означением в оных особо ревизских и особо рожденных после ревизии душ обоего пола. 4-е подтвердил переселенцам, дабы они при одновременном составлении партий никаких в оных перемен впредь не делали, и из одной в другую партию семейств не переводили во избежание могущих последовать при отправлении их на поселение затруднений и помешательства. 5-е строго подтвердил местным сельским начальствам, чтобы в составляемые ими списки на место переселенцов убывших за смертью или же таких, кои по своим обстоятельствам похотят остаться в своих жилищах без перехода на новое поселение, не включали ни под каким видом людей, кои о таковом переселении не просили, причем земский суд обязывается составление партий переселенцов произвесть при члене того суда с наблюдением в партиях уравнительности. 6-е по таковом составлении партиям списком испросив от Вашего Превосходительства оным партиям каждой особе на свободное следование открытые листы, по взыскании с переселенцев сих по 1826 год всех следующих казне податей и повинностей, выпустить их на новое поселение без малейшего препятствия, придвигив о всякой партии какая когда отправится Астраханской губернии Черноярского уезда земское начальство, с препровождением оному этой партии именного списка, донеся в то же время и сей палате. 7-е разрешив поселенцам сим на продажу собственных их домов усадеб и протчих хозяйственных обзаведений, кроме участков владеемых ими земель принадлежащих казне, которые оставить в распоряжение даниловского общества, к наделению немущих земли и по исполнении всего выше-писанного в точности рапортовать палате, представя ей и списки составленным партиями, Астраханской же казенной палате дав знать требует, о причислении оных переселенцев с начала будущего 1826 года в числе 83 ревизских душ по ведомству своему в звание казенное к платежу податей и повинностей, уведомить сию палату для исключения их с того времени по здешней губернии, а дабы переселенцам сим в пути оказываемо было пособие, о сношении с начальниками губерний чрез кои оные переселенцы проходят будут, представляя Вашему Превосходительству просить о последующем не оставить палату уведомлением.

Советник

Губернский казначей

[підписи]

Державний архів Харківської області, ф. 3, оп. 59, спр. 291, арк. 57—59 зв. Оригінал.

№ 6

1888 р., грудня 10.— Список учасників православної духовної місії до Абіссинії (нині Ефіопія)

СПИСОК

лицам, отправляющимся в Абиссинию через
Одесский карантинный порт на русском
пароходе «Корнилов» 10 Декабря 1888 года

№№	Имена и фамилии	Звание
1.	Отец Паисий	Архимандрит
2.	Ион Черкашин	Послушн. Святогорского мон.
3.	Михаил Бартенов	Ставроп. губ.
4.	Митрофан Срибный	сын дьякона
5.	Николай Нестеров	сын свящ. Полт. губ.
6.	Владимир Шуфус	отст. коллеж. асс.
7.	Сергей Елисеев	Полковн.
8.	Мануил Цейля	сын (неразборчиво)
9.	Алексей Кучеровский	сын кол. советн.
10.	Лев Морозов	сын чиновника
11.	Владимир Пини	сын дворянина
12.	Василий Вороновский	сын инженера
13.	Владимир Казарин	Потом. Поч. Гражд.
14.	Георгий Гаврилов	сын Кол. Ассессора
15.	Милорад Милитинович	Болгарин
16.	Николай Ланде-Безверхый	Серб
17.	Григорий Семенов	Новокрещ. еврей
18.	Василий Должиков	Черкес
19.	Антон Потапов	Казак Войс. Донск.
20.	Иван Безуглый	Казак Войс. Донск.
21.	Савкудз Дзераков	Казак Полт. Губ.
22.	Ахмед Илаев	Казак Терск. Обл.
		Казак Терск. Обл.

ЦДІА України у м. Києві, ф. 385, оп. 1, спр. 284, арк. 16. Оригінал.

№ 7

1889 р., лютого 28.— Лист начальника православної духовної місії в Абіссинії (нині Ефіопія) архимандрита Паісія про напад на місію загону французької армії

Ваше Высокоблагородие, Многоуважаемый Петр Григорьевич.

Вероятно, Вы слышали о той катастрофе, которая постигла нас в Африке. Мы до сих пор, не находя причины злого с нами поступка французов, удивляемся их безумию. Они, как бы нарочно, не только расстреляли невинных, но и поругались [...], разбив и разграбив нашу Св. церковь. Очень жалею, что не могу теперь Вас видеть, ибо по распоряжению из Петербурга мы едем туда через Севастополь.

Прошу Вас всепокорнейше и умоляю не оставте наших [...], ибо если и была у кого-либо что нибудь, то все потеряно и разграблено.

С глубочайшим почтением имею честь быть Ваш всепокорнейший слуга и усердный богомолец Архимандрит Паисий.

ЦДІА України у м. Києві, ф. 385, оп. 1, спр. 284, арк. 19, 19 зв. Оригінал.

№ 8

1890 р., жовтня 11.— Циркуляр Департамента поліції Київському, Подільському і Волинському генерал-губернатору про еміграцію селян південно-західного краю в Бразилію і Аргентину

Господину Киевскому, Подольскому и Волынскому Генерал-Губернатору.

Полученные в Министерстве Внутренних Дел сведения указывают, что эмиграция крестьян из некоторых местностей привислянских губерний и югозападного края в Америку приняла значительные размеры, причем люди, намеревающиеся покинуть отечество, открыто распродают свое имущество и в составе больших партий тайно переходят границу. Помимо незаконности и нежелательности такого переселенческого движения, оно не может быть допущено и в интересах самих эмигрантов, значительное большинство коих подвергается, как по прибытии в место переселения, так и во время переезда туда, крайне неблагоприятным и тяжелым последствиям. Так, из

донесений наших консулов видно, что в июне нынешняго года в Бразилию прибыло 260 переселенцев, причем во время переезда их из Бремена, вследствие открывшейся эпидемии, умерло от оспы и дифтерита 48 детей. Такая же смертность детей замечалась в июле и августе месяцах в среде эмигрантов, прибывших, в числе 1306 человек, в южные бразильские порты. Не менее тяжки условия, в коих находятся лица, переселяющиеся в Аргентинскую республику, где число прибывших в Буэнос-Айрес русских эмигрантов, преимущественно уроженцев юго-западных губерний, доходило в минувшем 1889 году до 1332 человек. При этом надлежит заметить, что большинство лиц, покинувших родину в надежде на лучшее и более обеспеченное существование, весьма скоро убеждаются в ложности распространяемых по этому поводу слухов и заверений со стороны эмиграционных агентов и других подстрекателей. Претерпевая крайнюю нужду и всякаго рода лишения вследствие непосильных трудностей, с коими приходится бороться при приискании заработка, люди эти принуждены возвращаться на родину, не успев даже приобрести оседлости в чужой стране. Такое обратное движение переселенцев в особенности замечалось в течение первых пяти месяцев нынешняго года, когда из числа 74000 прибывших из Европы в Аргентинскую республику эмигрантов выехало обратно до 29000 человек. Доведенные до полной нищеты и разорения, люди эти обращаются в наши миссии за содействием к возвращению их в Россию, ходатайствуя о денежном пособии, которое однако выдаваемо им быть не может.

Вследствие вышеизложеннаго, признавая неотложно необходимым озаботиться прекращением означеннаго переселенческаго движения, имею честь покорнейше просить Ваше Снятельство не отказать принять меры к недопущению тайного переезда границы переселенцев, и о невыдаче им заграничных паспортов, причем я полагал бы весьма целесообразным разъяснить крестьянскому населению противозаконность самовольнаго оставления отечества и возможно широко распространить между крестьянами сведения о тяжких и пагубных последствиях, коим, как указывают приведенные факты, подвергаются лица, легкомысленно покидающия родину. Что касается эмиграционных агентов и других лиц, подстрекающих крестьян к оставлению отечества, то, в случае невозможности преследования их в судебном порядке по обвинению в преступлении, предусмотренном 328 ст. Улож о нак., надлежит поступать с ними согласно 32—34 Положения о государственной охране, а иностранных подданных высылать безвозвратно за границу на основании 538 ст. Т. II. ч. I. Св. Зак.

Министр Внутренних Дел,
Статс-Секретарь
И. Д. Директора

Дурново

ЦДІА України у м. Києві, ф. 442, оп. 618, спр. 199, арк. 1, 1 зв.

№ 9

1893 р., липня 26.— Повідомлення Департаменту поліції Київському, Подільському і Волинському генерал-губернатору про обмеження кількості емігрантів з Росії

Господину Киевскому, Подольскому и Волинскому Генерал-Губернатору.

Министерство Иностранных Дел уведомило, что значительное число русских эмигрантов, направляющихся в Америку, обращает на себя внимание иностранных правительств, которые опасаясь развития среди переселенцев эпидемических болезней, вводят ограничительные против такого наплыва меры; так Гамбургский Сенат постановил не допускать более на территорию вольнаго города прибывающих туда русских эмигрантов, исключая лиц, имеющих уже место в каютах для переправы через Океан; Нидерландский Министр Юстиции вследствие переполнения Роттердамскаго порта нашими эмигрантами предписал требовать от прибывающих кроме билета, предъявления средств, достаточных для прокормления переселенцев в течение нескольких дней, предшествующих отплытию на пароходе; Санитарная Комиссия в округе Шельды установила для прибывающих в Антверпене морем русских эмигрантов карантин в 24—48 часов, каковая мера и была уже применена к пароходу Эрик, на котором прибыла из Ливавы партия переселенцев в 200 человек, направляющихся в Монреаль и Квебек.

О вышеизложенных стеснительных для эмигрантов мерах имею честь уведомить Ваше Снятельство, в дополнение к отношению от 11-го Октября 1890 года за № 3524.

За Министра, Товарищ его,
Сенатор, Генерал-Лейтенант
Директор Генерального Штаба,
Генерал-Лейтенант

[підписи]

ЦДІА України у м. Києві, ф. 442, оп. 690, спр. 206, арк. 24, 24 зв. Оригінал.

№ 10

Повідомлення генерал-губернатора Степового краю начальнику Пишпекського повіту про дозвіл оселитися переселенцям з Полтавської губернії на території нинішнього Казахстану

Г. Пишпекскому Уездному Начальнику

В дополнение к отношению, от 18 сего Ноября за 5469, Канцелярия покорнейше просит Ваше Высокоблагородие объявить проживающему в сел. Лебединском, Пишпекского уезда, крестьянину Полтавской губернии, Пирятинского уезда, Прохору Головку, обратившемуся с 13 товарищами, к Г. Главному Начальнику края с ходатайством о водворении в сел. Георгиевском, того же уезда, что за невыяснением вопроса о дальнейшей судьбе селения Георгиевского, по причине недостатка оросительных средств, а также ввиду наличия в Пишпекском уезде других свободных участков, просители согласно донесению Г. Военного Губернатора Семиреченской области, могут быть водворены в одном из селений Пржевальского уезда.

Н. Лосевский

Управляющий Канцелярии

Центральный державний архів Республіки Казахстан, ф. 64, оп. 1, спр. 4492, арк. 8.

№ 11

1896 р., липня 31.—Циркуляр Подільського губернатора мировим посередникам та начальникам поліції Подільської губернії про вжиття заходів щодо заборони виїзду місцевого населення в Америку

С начала 1890 г. среди сельского и фабричного населения Западных губерний стало заметно проявляться усиленное стремление к переселению в Америку, искусственно вызванное, как показали собранные сведения, предосудительною корыстною деятельностью разных эмиграционных агентов, смущавших умы легковёрного люда путем последовательного и настойчивого распространения всякими способами ложных слухов о мнимых выгодах и благах новой жизни в отдельных странах.

Такое во всех отношениях нежелательное явление не могло не обратить на себя должного внимания и Министерство Внутренних Дел тогда же заявило о необходимости возможно противодействовать замечаемому движению и вместе с тем высказало свои предложения о тех мерах, которые, по его мнению, могли бы содействовать если не полному прекращению, то во всяком случае значительному его ослаблению.

Намеченные в сем отношении меры сводились к недопущению тайного перехода переселенцами границы, к невыдаче им заграничных паспортов, к разъяснению местному населению противузаконности самовольного оставления отечества, к самому широкому ознакомлению его с истинным положением на месте переселившихся лиц и наконец, при невозможности судебного преследования эмиграционных агентов и подстрекателей по 328 ст. Улож. о нак. к высылке лиц — русских подданных в определенную местность в порядке 32—34 ст. Полож. о государственной охране, а иностранцев безвозвратно за границу, на основании 538 ст. т. II ч. I. Св. Зак. (313 ст. изд. 1892 г.), с обязательным при этом задержании всех пересылаемых по почте обычных эмиграционных воззваний, объявлений и приглашений.

Совокупность всех принятых в сем направлении мер, в связи с возникшими затем некоторыми неблагоприятными условиями для дальнейшего развития эмиграционного дела вообще, привела к понижению в последующее время эпидемически охватившей целые местности переселенческой горячки, и последняя стала видимо затихать, не выходя за пределы своего естественного роста.

Ныне, однако, как сообщает Министерство Иностранных Дел, снова обнаруживаются некоторые признаки предстоящего возрастания того же движения и расширения зловредной деятельности эмиграционных агентов.

По имеющимся в названном Министерстве сведениям, прилив эмигрантов в Соединенные Штаты через Нью-Йорк с начала минувшего года заметно усилился, а Аргентина и Бразилия, вновь нуждаясь в притоке рабочих сил, выслали, по-прежнему, в Европу своих эмиссаров для устройства местных агентов и заключили с крупными пароходными обществами условия о поставке переселенцев; в отчетах же акционерного «Гамбургского-Американского Пароходного Общества», за последние годы проводится та мысль, что для поднятия дел общества необходимо во что бы то ни стало оживить переселенческое движение, причем Россия указана как наивожделеннейшая страна для вербовки переселенцев, которых агенты Общества и будут принимать в пограничных Пруссских пунктах для прямой отправки их на пароходы в Гамбург, где уже состоялось соглашение упомянутого пароходного акционерного общества со всеми отдельными переселенческими агентствами, предоставившими обществу монополию на провоз эмигрантов в Америку при условии уплаты им по 6-ти марок за каждого принятого переселенца.

Независимо от сего, Министерство Иностранных Дел сообщило, на основании полученных им донесений, о существовании целой сети тайных эмиграционных агентств, главари которых, пребывая преимущественно в Брест-Литовске и Белостоке, направляют русских эмигрантов в Америку через Антверпен и Лондон и при этом в част-

ности указало, что вербовкой и отправкой переселенцев, в пределах Империи занимаются некто Уриновский, ведущий в Брест-Литовске правильную торговлю проездными билетами до Антверпена, Копель-Засец (он же Заяц) в Цехоцинке, Хаим Грид в Белостоке, Х. Ш. Рофман, проживающий в Брест-Литовске у Иос. Авирова по Белостовской улице, № 1383 и Альтер Барнаш, направляющий эмигрантов в г. Кутно.

Принимая во внимание, что изложенные выше данные свидетельствуют о возможности возрождения массового эмиграционного движения столь вредного для правильного хода местной жизни и пагубного для самого населения, я, вследствие предложения Г. Начальника Края, основанного на отношении к нему Г. Министра Внутренних Дел, предлагаю Г. Мировым Посредникам и Начальникам Полиции установить наблюдение над действиями указанных выше агентов на случай, если бы деятельность их стала проявляться и во вверенной мне губернии и принять меры к недопущению переселения за границу коренного местного населения. О всем же замечаемом в этом отношении немедленно доносить мне.

Подлинный подписал: Губернатор, Генерал-Майор Семякин

Скрепил: И. д. Правителя Канцелярии Радомский

Державний архів Хмельницької області, ф. 228, оп. 1, спр. 6841, арк. 252—253. Машинописна копія.

№ 12

1904 р., січня 22.— Повідомлення Міністерства внутрішніх справ генерал-губернатору Степового краю про переселення малоземельних селян Полтавської губернії на територію нинішнього Казахстану

Господину Степному Генерал-Губернатору.

В отношении от 10 Ноября минувшего года, № 5271, Ваше Превосходительство, объясняя, что общее число свободных душевых долей в Акмолинской области превышает 17.000, ходатайствовали об открытии области для переселенцев, при сем высказали желание, чтобы, вследствие местных особенностей, к водворению допускались лишь выходцы из степных губерний.

Вполне разделяя Ваши, Милостивый Государь, соображения о своевременности открытия Акмолинской области, считаю, однако, долгом уведомить, что в виду необходимости оказать возможное содействие к развитию переселения малоземельных крестьян из пределов Полтавской губернии, я нахожу соответственным предоставить в текущем году право водворения на переселенческих участках как Акмолинской, так и Семипалатинской областей исключительно названным крестьянам.

Сообщая об изложенном Вашему Превосходительству, обязываюсь присовокупить, что Полтавскому Губернатору вместе с сим указано на возможность разрешения в 1904 году переселения из вверенной ему губернии, при условии предварительной посылки ходок, до 17.000 душ мужского пола в Акмолинскую и до 6.000 душ в Семипалатинскую области.

За Министра Внутренних Дел,

Товарищ Министра

И. д. Начальника Управления

[підписи]

Центральний державний архів Республіки Казахстан, ф. 64, оп. 1, спр. 4662, арк. 3. 3 зв. Оригінал.

№ 13

1904 р.— Вірш «Канадійська пісня».

Жінко моя дорога, що будем робить?
Я хочу йти до Канади, а тебе залишити.
Тебе лишу в Буковині, сам піду в Канаду,
Там зароблю трохи грошей, вернуся до дому.
Тай пішов я до Кіцмана паса відбирати,
Моя жінка приятелька взяла сумувати.
Не йди, мужу, до Канади, не йди бідувати,
Мені тяжко тут без тебе діти годувати.
Як я їхав до Канади на кованім возі,
Обілляли мене, жінку дрібненькії сльози.
Моя мила ревне плаче, родина жалує
Що лишаю жінку, діти, в чужий край мандрую.
Як я вийшов поза село, низенька вклонився:
Прощай мені, родиночко, може з ким сварився?
Прощай мені, рідне село, церков, божа мати,
Господь знає, чи ся верну до тебе вмирати.
Приїхав я на станцію білет купувати,
Обілляли мене сльози, що не міг стояти.

На Великдень серед моря взяло шіфов колисати,
 Що хто ізів та випив, мусів викидати
 З того болю, з того страху багато вмирали,
 Зараз шіфи в тото море рибі викидали.
 Переїхав я без море,— прийшов до Канади,
 Нігде добра я не видів, лиш ліси тай скали.
 Приїхав я під Вінніпег в другій годині,
 Сказав Геник позлазити в лісі, при долині.
 Ходить нарід по долині, як бідні цигани,
 Кладуть вогні тай ся гріють тай так полягали.
 Повставали люди рано, ревне заплакали,
 Що вже в цесій Канадочці на віки пропали.
 Ой Канадо, ти Канадо тай ти Канадочко,
 Лишив жінку, лишив діти, бідна голівочка!
 Ой Канадо, ти Канадо, яка ж ти зрадлива,
 Неодного чоловіка з жінкою розлучила.
 Розлучила его з жінкою, всиротила діти,
 Бо він пішов до Канади гаразду глядіти.
 Бо він ходить по Канаді, глядить гараздочку,
 Просить Бога щирим серцем прийти до домочку.
 Бо я хожу по Канаді, гаразду не бачу,
 Кладу руки на головку, а сам ревне плачу:
 Жінко моя дорога, рідні мої діти,
 Просіть Бога щирим серцем мене вдома вздріти,
 Бо я ходжу по Канаді, за вас гадку маю,
 Тяжко мені на серденьку, що вас не видко,
 Маю жінку, маю діти, а я їх не бачу.
 Як згадаю про їх життя, сам гірко заплачу.
 Бо Канада великая, добра не видати,
 Шумлять води по камінню, як які гармати,
 Бо тут камінь, мої браття, та не лиш горами,
 Але камінь, мої браття, всіма долинами.
 Як ся найде трохи землі, то пожаль ся Боже,
 Тут господар від каміння ходити не може.
 Від каміння тай від корчів здоров'я не має.
 Як згадає за рідний край, серце ся вриває...

Газета «Руска Рада», Чернівці, 19 березня (1 квітня) 1904 р., № 12.

№ 14

1906 р., лютого 15.— Циркуляр Департаменту поліції Київському, Подільському і Волинському генерал-губернатору про умови виїзду переселенців Російської імперії до Америки через Англію

В Канцелярію Киевскаго, Подольскаго и Волынскаго Генерал-Губернатора. Императорское Посольство в Лондоне обратило внимание Министерства Иностранных Дел на тяжелые условия, в какия поставлены русские эмигранты, едушие чрез Англию в Америку. Трансатлантические пароходные общества (за исключением обществ Доминион), согласившись между собою, установили правило, что никакой пассажир 3-го класса не может быть допущен на пароход, отходящий в Соединенные Штаты, если он предварительно не пробыл в пределах Великобритании или Ирландии, по крайней мере, пять недель. Такое положение представляет собою источник больших неудобств для эмигрантов, подвергающихся совершенно неожиданной и крайне обременительной для их скудных средств задержке, тем более, что в данном случае эмигранты весьма часто попадают в руки недобросовестных эмиграционных агентов, которые их эксплуатируют и доводят иногда до невозможности продолжать путь.

Присовокупляя, что Императорское Посольство в Лондоне не преминуло обратить внимание Великобританскаго правительства на создаваемое таким образом положение, Министерство Иностранных Дел сообщает о вышеизложенном и просит, не будет ли признано целесообразным, чтобы, пока существует данное положение вещей, эмигранты, до выезда из России, были поставляемы в известность, путем распубликования во всеобщее сведение о вышеупомянутом стеснительном распоряжении.

Об этом Департамент Полиции уведомляет Канцелярию Киевскаго, Подольскаго и Волынскаго Генерал-Губернатора для соответственных распоряжений, прося о последующем не отказать уведомить.

Вице-Директор
 Делопроизводитель

[підписи]

ЦДІА України у м. Києві, ф. 442, оп. 636, спр. 98, арк. 1, 1 зв. Оригінал.

Далі буде

* * *

Друга частина добірки «Нашого квіту по всьому світу» має особливий характер. Усі ці документи, за єдиним винятком, взято з одного архівосховища — Центрального державного архіву громадських об'єднань, куди увійшли документи колишнього Архіву ЦК КП України. Більшість з них має гриф «Цілком таємно» або «Окрема папка», що ще рік тому означало їх закритість. Таємницею тут було ставлення центральних партійних структур влади до української еміграції та її політичних інститутів, засекречувалося навіть саме їх існування. Але приховати це було неможливим, як, до речі, неможливо приховати диктаторську роль Центру «в дружній сім'ї республік-сестер», яка чітко простежується навіть по заголовках документів. Таким є, зокрема, «Директивний лист ЦК ВКП(б) до ЦК КП(б)У про виселення 3000 селянських родин з України до Уральської області 29 травня 1931 р.» Це типовий приклад взаємовідносин метрополії з колоніями, характер яких не змінився і в наступні десятиліття.

Імперський цейтр прагнув втручатися і в справу українського зарубіжжя. Партійну верхівку особливо непокоїли прояви консолідації наших співвітчизників за кордоном, які об'єднувалися під гаслом «духовної соборності та єдності національної волі» (див. «Звернення Центрального проводу ОУН»..., січень 1930 р.). Не випадково в офіційному листуванні Москви і Харкова в 1920-і рр. чимала увага приділялась пошукам контрзаходів — організації з допомогою «друзів СРСР» міжнародних конгресів, конференцій та ін. Втім, і в таких питаннях ініціатива України не завжди заохочувалась. Так, судячи з подальшого перебігу подій, не знайшла підтримки в Кремлі пропозиція Політбюро ЦК КП(б)У про проведення 1929 р. «Конгресу українців, які проживають за межами Радянської України». Немовби на противагу, через рік у Харкові відбулась «Міжнародна конференція революційних письменників».

Відповідні радянські органи не задовольнялись роллю сторонніх спостерігачів. У різних країнах світу організовували вони терористичні акти, спрямовані проти керівників української нації. Щодо цього даремними були намагання ЦК КПУ подати «відповідну» інформацію про вбивство Симона Петлюри. У «Зверненні ЦК Української соціал-демократичної робітничої партії до українських робітників і селян...» (травень 1926 р.) названо справжніх ініціаторів цієї злочинної акції.

Представників української діаспори партійно-радянська преса йменувала жалюгідними відступниками, зрадниками батьківщини. Між тим, у донесеннях безпосередніх виконавців «волі партії» відчувається усвідомлення суспільної ваги і значимості діячів української еміграції, незаперечність їх здобутків у різних галузях людської діяльності. І справді, в той час, коли ВУАН «лихоманило» від різноманітних «чисток», коли, по суті, під кривавою ходою «великого перелому» розтрощувався вщент цвіт національної науки і культури, в Західній Європі та на американському континенті існувала вже широко розгалужена мережа українських культурно-просвітніх організацій, наукових і навчальних закладів. Це — Український науковий інститут у Берліні, Український Вільний Університет, Український педагогічний інститут імені М. Драгоманова в Празі, Українська Господарча Академія в Подебрадах (Чехія), Бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі, Українська вільна академія наук в Канаді та ін. Проте, як дізнаємось з наведених матеріалів, будь-яка спроба вчених УРСР налагодити контакти з науковцями-емігрантами викликала негативну реакцію офіційної влади.

І все ж духовний зв'язок між Великою Україною та її діаспорою ніколи не поривався. У скрутні часи українці-емігранти приходили на поміч своїм братам в Україні. Там, за кордоном, на кошти діаспори

були видані праці Василя Стуса, В'ячеслава Чорновола, Івана Дзюби та багатьох інших так званих «інакомислячих».

Зазначимо, що персонами «non grata» оголошувалися в імперії не тільки талановиті діячі науки і культури, а й міцні сільські господарі. У багатьох архівних матеріалах знаходимо відомості про примусове виселення з Батьківщини кращих представників української хліборобської верстви. Водночас у південних районах України місцевий робітничий прошарок поповнювався вихідцями із сусідніх республік.

З цього приводу тижневик «Тризуб» (Париж, 25 листопада 1928 р.) писав: «...план колонізації півдня України, опрацьований Москвою, проводиться послідовно при злочинній і антинаціональній байдужості українського Совнаркому».

Документи з цієї тематики — різноманітні за своїм складом і змістом — переконливо засвідчують злочинність діянь ворогів українського народу. Це сувора пересторога тим, хто мріє про реставрацію тоталітарного режиму.

Упорядники добірки висловлюють свою вдячність архівістам ЦДАГО України та Держархіву Вінницької області за надану допомогу у добірці документів.

Публікацію підготували

М. Д. ХОДОРОВСЬКИЙ,
В. М. ШЕПЕЛЮК

№ 1

23 червня 1922 р. — Інформація Повноважного представника УСРР в Чехословаччині до НКЗС УСРР про листування між Українською Академією наук і Українським науковим товариством та емігрантськими організаціями в Празі — Українським громадським Комітетом та Вільним Українським університетом

Харьков

За последнее время «Украинская Академия Наук», а также «Украинское Научное Общество» завели большую переписку с эмиграцией за границей, а особенно с Прагой с «Украинским громадським Комітетом» и «Вольним Украинским Университетом» — в Праге. Дело в том, что переписка эта носит информационный характер в смысле опоры по отношению украинской культурной работы — на эмиграцию. Эти письма попадают иногда к нам от Академии Наук, в которых явно признается правдивая, даже хорошая работа, контрреволюционного «Громадського Комітета» и эмиграции в целом. Надо заметить, что здесь в Праге Шаповал и К-о разработали план над тем, чтобы вызвать из Украины хорошие научные украинские силы в Прагу, и таким образом доказать, что на Украине научная работа вообще невозможна и что все ученые бегут за границу.

С этим планом он обратился уже в Министерство Иностранных Дел Ч. С. Р. и об этом пишет в Академию Наук к некоторым членам ее.

Поэтому я прошу обратить внимание на работу Академии Наук и Научного Комитета. За границу под каким бы то ни было предлогом они ехать желали, пускать их не следует.

Что касается «Украинского Студентского Конгресса» я запротестовал против разрешения его в Праге нотой в Министерство Иностранных Дел и «Конгрес» разбился. 20 Июня он не созывается, а состоится только «Конгрес» студентов галичан и эмигрантов под названием «Студенческий Конгресс Западной области Украинской Республики и украинских студентов на эмиграции».

Дальше в Министерстве меня заверили, что и этот «конгресс» не имеет права ставить политические вопросы на обсуждение.

С коммунистическим приветом:

[підпис]

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1029, арк. 48. Оригінал.

№ 2

25 січня 1923 р.— 3 інформації Повноважного представника УСРР в Австрії секретареві ЦК КП(б)У Д. З. Лебідю про настрої та взаємовідносини серед української еміграції

Настроения и взаимоотношения в среде украинской эмиграции нашли довольно яркое отражение в последнее время в связи с празднованием пятилетия украинской самостоятельности (День 9-го (22-го) января — издания 4-го универсала Центральной Рады).

Как известно первая группировка, которая более или менее определенно явно до сих пор отмежевывалась от петлюровского центра в Тарнове, была эмиграция галицийская. Особенно в последнее время, в значительной степени — из желания перед Советскими кругами продемонстрировать свою «окремішність» от петлюровских организаций, галицийские, в особенности петрушевичевские, круги так или иначе подчеркивали отсутствие у них формальной, связи и политической общности с петлюровской эмиграцией. Так, в Берлине галичане даже предполагали, несмотря на свою малочисленность, выйти из общеукраинской «громады» (не знаю, как после моего отъезда этот вопрос разрешился). Такое отмежевание замечается также в Праге и в Вене, поскольку речь идет о петлюровщине в узком значении этого слова.

[підпис]

Там же, стр. 1735, арк. 10. Оригінал.

№ 3

Травень 1926 р.— Звернення ЦК Української соціал-демократичної робітничої партії до українських робітників і селян у зв'язку з вбивством у Парижі голови Директорії і Головного отамана військ УНР С. В. Петлюри

До українських робітників і селян

25-го мая 1926 року в Парижі убитий большевицьким агентом Симон Петлюра, голова Директорії і головний отаман військ Української Народньої Республіки. Московські комуністи, які панують залізом і кров'ю над українським народом, підіслали свого найнятого ката, який гарячою кров'ю вірного сина України зросив вулицю світового города. Вони навмисне послали жиду Шварцбарта, щоб він убив Симона Петлюру ніби то за погроми жидів на Україні; цим московські комуністи хотять заклеймити всю героїську боротьбу українського народа за самостійність, як боротьбу розбійників і погромщиків.

Звісно, всі заяви душоубія про помсту Петлюрі за жидівські погроми придумані для того, щоб затулюли дійсну причину убійства. Руками свого наймита убили Петлюру вороги України, які вже давно хотіли знищити цього найактивнішого борця за визволення українського народа.

Убиваючи Петлюру московська комуністична влада йде слідами проклятого царського режиму, який панував, нацьковуючи один народ на другий, улаштовував жидівські погроми, армено-татарську різню і т. д. Московські большевики хотять обернути ту ненависть, яка шириться в українським народі проти їхнього режиму, на жидівське населення. Вони знають, що коли на Україні зростатиме ворожнеча між українським і жидівським населенням, то тим легше буде Москві керувати Україною, держати в неволі український народ і виставляти себе перед світом за «оборонців» жидівської людности.

Всі на Україні пам'ятають про те, як в 1917 р., після повалення царського режиму, Українська Центральна Рада, утворена в Києві нашими робітниками й селянами, боролась за волю й незалежність України.

Знаючи, що сусіди українського народа заздро дивляться на наш багатий край, Центральна Рада приступила до організації українського народнього війська, щоб оборонити Україну, від нападів ворогів. Всі ми знаємо, що на чолі молодой української армії став з самого початку С. Петлюра, який був в той час членом Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії. Незабаром довелося нашій армії обороняти Україну від московських большевиків. В упертій кровавій боротьбі знемогло українське козацтво і мусило в лютім місяці 1918 року залишити столицю України — Київ.

Тим часом з заходу сунула на Україну австро-німецька армія. Німецькі генерали накинули Україні правительству гетьмана Скоропадського. Поміщицьке правительство Скоропадського скасувало всі демократичні закони й постанови Центральної Ради, яка передала всю землю на Україні селянству без викупу. За уряду Скоропадського найкращих діячів української революції, між ними й С. Петлюру, було посажено в тюрми.

Але не згасло в українським народі стремління до свободи. Вся Україна згадує славний день 15-го листопаду 1918 року, коли С. Петлюра, вирвавшись із гетьманської тюрми, почав з доручення Української Соціал-Демократичної Партії повстання проти правительства Скоропадського, яке проголосило федерацію з Росією. На чолі української влади стала Директорія Української Народньої Республіки, якої членом був також С. Петлюра. Разом з тим він був головним отаманом військ Української Народньої Республіки.

Здавалось, що український народ заживе вільним щасливим життям у своїй самостійній демократичній республіці. Та не спали вороги українського трудового народу. З усіх боків посунули на Україну жадні до багатства чужинські армії: з півночі московська червона армія, зі сходу біла російська армія генерала Деникіна, з заходу рушило на нашу землю польське військо, а в Одесі та в Миколаєві з'явилися війська капіталістичної Антанти, яка не хотіла визнавати самостійної Української Народньої Республіки і допомагала Деникіну.

Оточена з усіх боків Україна оборонялась скільки могла проти напасників. Настав радісний день 31 серпня 1919 року, коли військо соборної України знову вигнало московських большевиків із Києва. Слідом за цим почалась нова уперта боротьба України з російською армією Деникіна. Цю боротьбу використало московське большевицьке військо, яке прийшло знову на Україну майже без бою, бо армія Української Народньої Республіки та українські повстанці підірвали силу Деникіна. Армія Української Народньої Республіки продовжувала боротьбу з московськими комуністами, і в цьому їй помагав увесь український народ. Увесь час цієї боротьби українського народу за самостійність головним отаманом був С. Петлюра, який разом з правительством, що складалось до 1920 року переважно з соціал-демократів, та соціалістів-революціонерів, обороняв найцінніший здобуток нашої революції Українську Народню Республіку.

Кожен український громадян з жалем споминає про те, як наприкінці 1920 року під натиском ворогів мусила армія Української Народньої Республіки відступити з рідної землі на чужину. З цього часу починається перебування С. Петлюри за кордоном, аж поки жорстока рука большевицького наймита не перервала його многотрудного життя.

Весь український народ протестує проти цього убійства і з погордою відкидає від себе негідну спробу ворогів України оганьбити перед світом український визвольний рух, на чолі якого стояв Петлюра, як рух протижидівський. Ні, не може відповідати Петлюра за ту кров жидівського народу, яка пролилась на Україні в час революції, не винен в цій крові Український народ.

Московські большевики — ось хто приніс на Україну міжгромадянську війну, в якій комуністи мали правило: фізично нищити своїх противників, карати за провинність однієї людини родичів, сусід або й усіх громадян міста чи села. Це ж вони завели на Україні «інститут заложників», кровавий терор і «Чека», де загинули тисячі найкращих людей усіх національностей; це ж вони випалювали цілі села, нищили цілі родини, це вони розстрілювали людей тільки за саму розмову по-українському.

В тій страшній бурі міжнаціональної й міжкласової війни, яку принесли на Україну московські большевики, загинуло багато невинних громадян жидівської та інших національностей, що живуть на Україні.

Правительство Української Народньої Республіки разом з отаманом Петлюрою в тисячах прокламацій закликало населення України до спокою, суворо карало погромщиків і всяких злочинців, які підбурювали одну частину населення проти другої.

Ні, не за вигадану московськими большевиками небувалу ворожнечу С. Петлюри до жидів загинув він від жорстокої руки в далекій Франції. Убійство Петлюри пояснюється значно глибшими політичними причинами.

Діяльність демократичного й соціалістичного правительства Української Народньої Республіки на Україні оставила глибокий слід в пам'яті народних мас. Народні маси України ненавидять окупаційну владу московських комуністів і мали надію, що вернеться С. Петлюра, якого вони уважали за представника українського національного правительства. Ні за ким український народ не жалкує — ні за царем, ні за Деникіном, ні за Скоропадським, тільки за Петлюрою, за своєю Народньою Республікою, в якій український народ здобув хоч на деякий час землю, волю, національні й політичні права. І московські заїди-комуністи добре знали про це. Недаром зовсім недавно говорив призначений з Москви комісар України Чубарь про прихильність населення України до своєї Республіки на чолі з Петлюрою. Відповідальність за кров Петлюри падає на московську владу, яка по цей день гнобить Україну, грабує непомірними податками працю нашого народу і злобно слідкує за кожним вільним рухом українського селянина й робітника.

Ця московська влада намірено ширить на Україні національну ворожнечу, бажаючи утопити боротьбу українського народу за самостійність в жидівській крові.

Робітники й селяни України!

Не піддавайтесь на провокації московських комуністів, які хочуть викликати знову на нашій землі жидівські погроми, кров і пожар міжгромадянської війни, щоб на згарищах України далі панувати нагайкою та рушницею.

Робітники й селяни України повинні об'єднатися в одній думці, в однім гарячій стремлінні: спільними силами воззвитись з-під влади московських комуністичних жандармів і провокаторів, цих неситих пиявок, які п'ють кров нашого народу.

Нелегка буде ця боротьба України за свою свободу. Для успішної боротьби треба великої й сильної політичної організації. Тому ми кличемо всіх трудящих України організуватися в рядах Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії. Московські насильники намагаються всякими жорстокими засобами знищити Українську Соціал-Демократію, та даремні їхні заходи. Прийде час визволення, коли мільйони трудящого українського люду підуть знову могутніми рядами проти своїх

гнобителей за кличами Української Соціал-Демократії, за ідеями державної незалежності, волі політичної, національної рівноправності та соціальної справедливості.

В цій боротьбі Українська Соціал-Демократія не буде одинока. Соціалістичний Робітничий Інтернаціонал, що об'єднує мільйони робітників з усього світа, на з'їзді в Марселі у Франції в осені 1925 року запротестував проти поневолення України чужинцями і висловився за підтримку самостійної демократичної України. Наші товариші соціал-демократи за кордоном будуть і надалі шукати підпори для визвольної боротьби Українського робітництва й селянства в європейському соціалістичному пролетаріаті, який не допустив до себе зарази московського більшовизму.

Трудящий народі України!

Доля України в твоїх руках. Не надіймось на те, що хтось чужий прийде з-за кордону й визволить наш народ. Бо чужинці, які б хотіли йти з своїм військом на Україну, шукатимуть своїх інтересів і вигод, їм байдуже добро українського народу. Надіймось тільки на себе, на свою силу й організацію, щоб, коли настане слушний час, ми організовано, як один чоловік, узялися будувати вільну самостійну Українську Народню Республіку.

Нехай живе незалежна демократична Україна!

Нехай живе Українська Соціал-Демократична Робітнича Партія!

Честь і слава всім, що загинули в боротьбі за волю України!

Вічна пам'ять Симонові Петлюрі, борцеві-мученикові за Українську Народню Республіку!

Центральний Комітет Української
Соціал-Демократичної Робітничої Партії

З рук до рук, з хати до хати.

ЦДАГО України, ф. 57, оп. 5, спр. 11, арк. 25—25 зв. Друкарський прим.

№ 4

4 липня 1926 р.—Звернення управи Українського культурного об'єднання у Болгарії до українського народу про обрання полковника Івана Полтавця-Острянці «державцем землі Української—гетьманом Вільної Соборної Великодержавної України»

УКРАЇНСЬКЕ КУЛЬТУРНЕ ОБ'ЄДНАННЯ В БОЛГАРІЇ

До Українських людей.

Українці!

В далекому минулому нарід Український боровся за свою свободу, добув її собі велитенськими зусиллями і ціною життя своїх кращих синів... Знову губив її, дякуючи злій долі своїй і через сильних ворогів своїх—сусідів... І знов боровся... Волею долі, на наших вже очах, в 1917—1918 р.р. Український Нарід знов досягнув своє історичне, невідбране, природне право бути Самостійною Вільною Державою... І знов злая доля, та й наша роз'єднаність, збавили Нарід наш самостійности і віддали його в жертву інтернаціональним апетитам...

Тяжко їй, бідній нашій Матері-Україні!.. Нарід-Хазяїн—сьогодні раб в своїй Батьківщині... А сотні тисяч синів українських поневіряються за кордонами своєї любимої Батьківщини, їдять гіркий хліб скитальщини і плачуть гіркими сльозами безпризорної сироти...

Но і в цей час Нарід і його вірні сини не залишили боротьбу... І в цей час не перестає литися кров його кращих синів, життя своє покладаючих за свободу свого Народу...

Але... На великий жаль, в ці тяжкі часи є ще між нами й ворожнеча й роз'єднаність...

Українці!

Опамятайтесь! Киньте старе!.. Погляньте, що діється в світі... Погляньте з увагою—і ви побачите, як замість старих принципів, старих ідей, життя з непереможною силою висуває в світ тільки один принцип, тільки одну ідею,—принцип здорового демократизма і могутню ідею націоналізма!.. От до чого сьогодні йде світ... Бо по інших принципам, іншим ідеям Держава може здаватися чимсь віджившим, зовсім непотрібним, а Нація рахуватися нижче партії...

Українці!

Пригадайте, принцип здорового державного демократизма жив в нашому Народі раніш, може, чим де-інде; а ідея націоналізма пробивалася з незвичайною силою з давніх часів... За це ж, іменно, Український Нарід боровся, бореться і буде боротися до повної перемоги...

А перемога може бути тільки при повному об'єднанні всіх активних сил—фізичних і моральних...

Українці!

В цей час ми стоїмо перед сумним фактом гибелі одного з наших національних провідників С. Петлюри... Злая воля ворогів Українського Народу вирвала його з рядів борців за свободу нашої нещасної Батьківщини,—Державний Корабель, котрий він волею долі вів, як міг, залишився без відповідального керманіча... А ми,—діти України,—остаємося необ'єднаними...

Українці!

Всякий чесний, гаряче кохаючий свою Батьківщину українець повинен сказати собі й другим: «Ні! Це не може так бути!.. Це не повинно так залишатися!..»

Ось через що, в ті тяжкі дні для нас всіх часи, Українське Культурне Об'єднання в Болгарії рахує своїм святим обов'язком звернутися до вас, брати-українці, з гарячим закликом до всезагального і повного об'єднання і однорунності...

Українське Культурне Об'єднання в Болгарії, як національна організація, рахує своїм правом і бере на себе сміливість вказати також і шляхи до об'єднання, і шляхи досягнення державно-національної української ідеї...

Українці!

Залишіть всі партійні уособи, пам'ятайте тільки свою нещастну Батьківщину і бажайте їй допомоги.— і ви дійдете до Об'єднання!..

Українці!

Виберіть із своїх борців найсильного духом, найбільш віддавшого себе своєму Народові,— поставте його на чолі своїх бажань,— і ви досягнете здійснення державно-національної ідеї!..

Українці!

Силою самого життя українська державно-національна ідея висовується наперед і саме вимагає для себе сильного духом і рішучого провідника...

От же, приймаючи на увагу:

1) Великий зріст національного руху серед українського люду, як на терені України, так і на еміграції;

2) Повні необхідність мати на чолі цього руху і для досягнення державно-національної ідеї відповідну особу, котра б користувалась всезагальним довір'ям і авторитетом;

3) Повне історичне, юридичне і життєве право іменувати таку особу — «Гетманом України», а в випадку потреби і «Національним Диктатором»; і —

4) Що єдиною такою особою в сучасний мент є відважний борець за українську державно-національну ідею,— нащадок славного Гетьмана України Яцька Острянці (1638) — Військовий Отаман Українського Козачества Полковник Іван Полтавець-Острянці,—

— Українське Культурне Об'єднання в Болгарії, в торжественному засіданні 4 Липня 1926 р., по вільному і непереборному бажанню, одноголосно і рішуче

ПОСТАНОВИЛИ:

визнати Військового Отамана Українського Козачества Полковника Івана Полтавця-Острянці єдиною бажаною відповідною особою, котра може і має право взяти на себе великий тягар, високу посаду і історичний титул законного «Державця Землі Української — Гетьмана Вільної Соборної Великодержавної України».

Українці!

Українське Культурне Об'єднання в Болгарії цю постанову доводить до відома Військового Отамана Українського Козачества Полковника Івана Полтавця-Острянці і прохає його згоди...

Брати Українці!

Українське Культурне Об'єднання звертається й до вас з гарячим і сильним закликом: «Ідіть з нами!.. Об'єднуйтеся на нашій постанові!.. Станьмо разом під прапор Того, хто написав на цьому прапорі — «Бог і Україна!»!..

І з цим прапором в руках, з цим написом в наших українських серцях, дружини могутніми рядами еднаймося круг вибраного нами вільною волею провідника — Гетьмана України і Національного Диктатора Івана Полтавця-Острянці!..

Україна, Мати наша, плаче-сумує за дітьми своїми...

Діти України!

Невже не кохаєте ви свою Мати? Невже ви не чуєте її безпрестанного плачу? Встаньте! Вперед! На широкий шлях об'єднання і Слави!.. Пам'ятайте, що цей шлях приведе нас в Вільну Великодержавну Соборну Україну!..

Управа У. К. О. в Болгарії

Там же, арк. 10—10 зв. Друкарський прим.

№ 5

7 грудня 1926 р.— Протокол наради секретарів ЦК КП(б)У — про інформування центральною пресою процесу Шварцбардта

Протокол 3

Наради Секретарів ЦК КП(б)У від 7/XII — 1926 року
Присутні: т. т. Затонський, Каганович, Кліменко, Попов М. М., Мар'ясин
Зав. таємним відділом ЦК тов. Клементьєв
Пом. Секретаря Ц. К. тов. Тур

Головує: тов. Затонський

Протоколував тов. Тур

Слухали:

Ухвалили:

2. Прохання «РАТАУ» в справі інформаційн. українськ. преси про процес Шварцбардта

II. а) Рахувати доцільним, після перегляду матеріалів "ТАСС" а інформувати центральну пресу про процес Шварцбардта.

б) Перегляд матеріалів "ТАСС" а доручити тов. Затонському і т. Хвиля. Доручити т. Затонському і т. Балицькому обслужити питання про поїздку свідка на процес.

Голова

Затонський

Там же, ф. 1, оп. 16, спр. 36, арк. 80—81. Оригінал.

№ 6

13 грудня 1926 р.— Витяг з протоколу засідання Секретаріату ЦК КП(б)У про інформування щодо процесу Шварцбардта та відповідне висвітлення ходу процесу українською пресою

Проект постановлення Секретариата ЦК КП(б)У

Слушали:

Постановили:

Об інформираванні ЦК КП(б)У о процесі Шварцбардта и соответствующем его освещении в украинской печати (в связи с полученным сообщением по линии ТАСС о замалчивании процесса Шварцбардта).

1. Ввиду особой важности процесса для Украины — просить указаний ЦК ВКП(б) соответствующим организациям о даче полной секретной информации ЦК КП(б)У о прохождении процесса Шварцбардта.
2. Поскольку широкие массы Украины знают об убийстве Петлюры, а также информированы о подготовке парижского процесса над Шварцбардтом — считать необходимым давать в прессе соответствующую информацию, пропущенную через контроль ЦК КП(б)У.
3. Считать, что полное замалчивание процесса Шварцбардта политически отрицательно отразится на Украине и будет способствовать усилению антисемитизма в определенных группах населения.

Секретарь отдела печати

Игнатова

Там же, арк. 46. Засвідчена копія.

№ 7

27 листопада 1928 р.— Вітальний лист керівництва Центрального союзу українського студентства у Празі професору Дм. Антоновичу з нагоди обрання його ректором Українського Вільного Університету в Празі

Високоповажному Ректорові Українського Університету,

Пану Професорові Дм. Антоновичеві в Празі

Магніфіценціє,

Управа Центрального Союзу Українського Студентства щиро вітає Вашу Магніфіценцію з обияттям ректорату Українського Університету в Празі та бажає, щоб і в цьому академічному році наш одинокий університет по цей бік Збруча ширив знання для нашої молоді, а своєю працею заступав на Заході Європи інтелектуальні сили української нації.

За Управу ЦЕСУС-а:

Президент [підпис]

За секретаря

[підпис]

Там же, ф. 57, оп. 5, спр. 2-6, арк. 70. Оригінал.

Жовтень — листопад 1929 р. — Витяг з протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У та копія доповідної записки в Політбюро ЦК ВКП(б) про проведення конгресу українців, які проживають за межами Радянської України

Особая папка

Центральний Комітет
Комуністичної партії (більшовиків) України

Протокол

пакт II

від 3.X. 1929 р.

Слухали:

Об украинском съезде за границей.

Ухвалили:

Считать приемлемым предложение о созыве съезда украинских рабочих, крестьян и трудовой интеллигенции в Берлине с тем, чтобы был обеспечен состав делегаций и организовано соответствующее освещение в прессе (нашей и заграничной) как подготовительной работы, так и работы самого съезда.

Совершенно секретно
Копия

В политбюро ЦК ВКП(б)

Центральный Комитет Коммунистической Партии Канады обратился одновременно в ИККИ и ЦК КП(б)У с предложением созвать конгресс «представителей украинских организаций, рабочих, крестьян и трудящейся интеллигенции из стран, находящихся за пределами Советской Украины» с целью «противодействовать контрреволюционной и антисоветской работе в группировках среди украинских рабочих и крестьян во всех странах».

ПБ ЦК КП(б)У приняло по этому вопросу следующее постановление: «Считать целесообразным предложение о созыве съезда украинских рабочих, крестьян, трудящейся интеллигенции в Берлине с тем, чтобы был обеспечен состав делегаций и организовано соответствующее освещение в прессе (нашей и заграничной) как подготовительной работы, так и работы самого съезда».

Решение ПБ от 26 Июня и 3 Октября было переслано в ЦК ВКП, а также т. Пятницкому. До сих пор ЦК ВКП этот вопрос не рассмотрел и ЦК КП(б)У не имеет никаких указаний.

Между тем, получив от ИККИ каблогранму с принципиальным согласием: «Идею созыва съезда украинцев считаем правильной, но предлагаем по соглашению с украинскими организациями отложить окончательное решение вопроса о сроке и месте созыва на пару месяцев», — Канадские товарищи развернули в прессе широкую кампанию по подготовке созыва конгресса в начале 1930 года и обратились с воззванием ко всем заграничным организациям. Вслед за этим началась кампания и в других украинских заграничных газетах (советского направления). Однако до сего времени еще конкретно не разрешены вопросы о руководстве съездом и каждая заграничная организация проводит свою работу без каких-либо объединяющих директив.

В связи с этим ЦК КП(б)У, высказываясь за целесообразность созыва конгресса, просит на ближайшем заседании Политбюро поставить этот вопрос и дать указания по связанным с созывом конгресса вопросам — о руководстве, составе и месте.

В том же смысле — целесообразности созыва конгресса — высказался также и ЦК КПЗУ.

Секретарь ЦК КП(б)У

Косиор

Предложения:

1. Признать целесообразным созыв в Германии конгресса представителей украинских организаций, рабочих, крестьян, и трудящейся интеллигенции из стран, находящихся за пределами Советской Украины.

2. Руководство съездом поручить Комиссии Коминтерна со включением представителей КП(б)У и КПЗУ.

3. Комиссии немедленно определить основные организации украинских трудящихся за границей советского направления и создать из их представителей Оргбюро по созыву конгресса, а также наметить состав, задачи и характер работы конгресса.

4. Поручить Комиссии выработать директивы по освещению подготовки созыва конгресса и работы самого конгресса во всей советской и заграничной прессе.

Там же, ф. 1, оп. 16, спр. 7, арк. 52—54. Копія.

Далі буде.

ЛИЦАР УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

(Нарис життя і діяльності Вячеслава Липинського)

У 110-і роковини з дня народження в Україну після 70 років заборон і замовчувань повертається нарешті її великий син, видатний історик, філософ і політик — Вячеслав Липинський (1882—1931). З другого по шосте червня 1992 р. у Києві, Луцьку й Кременці відбулася міжнародна наукова конференція «Вячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна». У ній взяли участь відомі вчені з України, США, Польщі, Австрії.

Одна з останніх фотографій В. К. Липинського.

Серед них були Президент Східноєвропейського дослідного інституту (СЄДІ) у Філадельфії Я. Пеленський, голова Львівського філіалу Інституту української археографії Я. Дашкевич, австрійський професор Лев Біласта ін. Конференцію підготували спільно Інститут української археографії АН України (директор — чл.-кор. АН України П. Сохань) і СЄДІ.

Життя та діяльність В. Липинського розглядалися на чотирьох секціях: історіософській, суспільно-політичній, історіографічній та біографічній (архівній). На останній з них доповіді відзначалися переважно джерелознавчим характером, ґрунтувалися на архівних матеріалах, що зберігаються у сховищах Києва, Львова, Миколаєва. Викликали значний інтерес, зокрема, виступи Г. Сварник — про листування В. Липинського з діячами Галичини, В. Уляновського — про

відносини вченого з Миколою Аркасом, Н. Яковенко — про українську шляхту польської політичної орієнтації.

На конференції були присутні і ділилися своїми спогадами дочка останнього гетьмана України Олена Скоропадська-Отт, племінник видатного історіософа — К. Липинський. Учасники відвідали могилу і садибу В. Липинського в с. Затурцях. Матеріали конференції будуть готуватися до видання Інститутом української археографії.

* * *

Вячеслав Казимирович Липинський — видатний український громадський та культурний діяч. Йому належить визначне місце в українській історіографії як одному з найяскравіших представників державницької концепції історії України, що втілював цю ідею в своєму найбільшому історіографічному творі «Україна на переломі» (1920 р.). В. Липинський зробив помітний внесок у розуміння подій Визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького; подав нове тлумачення Переяславської угоди, розглядаючи її передусім як військовий союз, а не як акт територіального входження України до складу Московської держави. Липинському належить першість у дослідженні державотворчої ролі шляхетської верстви на Хмельниччині. Розгляда-

ючи Україну середини XVII ст. як суверенну державу, він простежив зародження в ній елементів монархічного устрою.

Як політик, В. Липинський був одним з організаторів українських консервативних партійних угруповань, які об'єднували землевласників Правобережної України — полонізованих нащадків української шляхти.

У часи революції та в 20-ті рр. В. Липинський разом з С. Шеметом виступив ініціатором створення Хліборобських Союзів, що стали політичним підґрунтям гетьманської Української Держави та Українського Союзу хліборобів-державників — української партії гетьманського напрямку, редагував її орган «Хліборобська Україна».

У 1918 р. В. Липинський обіймав посаду повноправного посла України в Австро-Угорській імперії, прагнучи в своїй дипломатичній діяльності до закріплення за Україною її західних теренів — Холмщини, Підляшся, Східної Галичини, які, згідно з Брестською угодою, після розвалу імперії мали отримати право на самовизначення.

В. Липинський — визначний ідеолог українського консерватизму, один з перших українських самостійників. Основною працею в його теорії державницького будівництва є блискучий філософський трактат «Листи до братів-хліборобів» (1926). У загальнотеоретичному плані він висунув оригінальну типологію держав за формою організації еліт у суспільстві.

В. Липинський походив з родини середніх землевласників-поляків, чий предки жили на Україні протягом двохсот років — спочатку на Поділлі, а з середини XIX ст. — на Волині, поблизу Луцька. Його батькам належало село Затурці, де він народився 5 квітня 1882 г. Учився юнак спочатку в Луцьку й Житомирі, потім — у Першій київській гімназії.

Своєрідність політичного вибору В. Липинського зумовлювалася його польським походженням, російським навчанням та українським оточенням. У Києві він відвідував гурток М. Требінської, де частими гостями були відомий історик, гімназичний учитель Володимир Щербина, меценат української преси землевласник Є. Х. Чикаленко, статистик Олександр Олександрович та педагог Софія Павлівна Русови, В. Щербаківський — археолог і мистецтвознавець, В. Науменко — філолог, історик літератури, редактор «Киевской старины». Та головною фігурою гуртка став історик Микола Прокопович Василенко. Очевидно, не без його впливу відбулося формування концепції територіалізму В. Липинського, що лягла в основу його погляду щодо створення Української держави. Тут познайомився Липинський з публіцистом Василем Миколайовичем Доманицьким, який заохотив Вячеслава Казимировича до літературної праці. Очевидно, саме ці діячі вплинули на остаточне формування світогляду видатного політика й історика.

Уже в гімназії В. Липинський виявив себе активістом у справі групування української громади, виступивши на з'їзді учнівської молоді у 1901 р. за групування не за віросповідним (етнічним), а за територіальним принципом, пропонуючи полякам з України об'єднатися з українською гміною. Не зустрівши підтримки цієї пропозиції, Липинський остаточно пориває з польською гміною. З 1903 р. Вячеслав Казимирович навчався в Краківському університеті, де вивчав сільське господарство, слухав лекції з української літератури Богдана Лепкого. Після закінчення Краківського університету (в 1906 р.) близько року відвідував виклади із соціології в Женеві. Фактично самотужки вивчав українську історію, займався філософією, політологією, літературою. Завдяки фундаментальній самопідготовці Липинський став одним з найерудованіших і філософськи мислячих істориків, і, закумулювавши здобутки українських та неукраїнських істориків, витворив самостійний напрямок у нашій історіографії.

Говорячи про Липинського-історика, треба особливо наголосити на ролі М. Грушевського — людини, яка всіляко підтримувала історіо-

софські пошуки Вячеслава Казимировича, прихильно та з повагою ставилася до його поглядів.

У своїх перших польськомовних історичних працях, створених на загальноприйнятій тоді методологічній основі, Липинський додає нові моменти до розуміння переломних подій української історії, уточнюючи висновки М. Грушевського, висловлені останнім в «Історії України-Руси». До цього твору В. Липинський ставився з пієтетом і навіть жалкував: «Яка шкода, що проф. Грушевський не довів своєї великої історії до часів «великої Руїни»¹. В листах О. Назаруку Липинський, радячи не відкидати творчий доробок Грушевського, зазначав, що його «Історія» — це глиба, яку не обійде жодний історик, скільки б не минуло часу.

Особисте знайомство Липинського з Грушевським відбулося в 1907—1908 рр., напевно, завдяки В. Доманицькому, який протягом кількох років співпрацював у «Записках НТШ» Грушевського. З осені 1907 р. до весни 1908 р. Доманицький лікувався від туберкульозу у Закопане разом з Вячеславом Липинським і міг бути тією людиною, що звела їх разом. М. Грушевський 7—8 травня 1908 р. занотував у своєму щоденнику: «Приїздили Доманицький з Липинським. Липинський зробив на нас дуже приємне враження... просили обідати їх до нас» (ЦДІА України у м. Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 186—186 зв.).

У той час, перебуваючи в санаторії, В. Доманицький готував до видання «Історію України» Миколи Аркаса, здійснюючи її літературну редакцію. Відчувши нахил 25-річного В. Липинського до історії, він просив його продивитися другу коректуру твору. Липинський, очевидно, поділився своїми враженнями про книжку Аркаса під час зустрічі з професором Грушевським й отримав від останнього доручення підготувати на неї рецензію. Це був початок співробітництва двох видатних істориків. Рецензія, в якій Липинський детально перераховує все методологічні, теоретичні й фактичні хиби розглянутої книжки, і до якої М. Грушевський додав післямову від себе з нищівною критикою М. Аркаса і тих, хто йому допомагав, з'явилася в Літературно-науковому вістнику» у 1908 р. й викликала бурхливу полеміку. Сам Липинський не згодився з однозначно негативною оцінкою твору й виступив у «Раді» із запереченням висновків львівського професора про повну невдалість і навіть шкідливість праці Аркаса.

З 1907 р. В. Липинський виношував задум написання нарисів історії польсько-українських стосунків від Люблинської унії (1569 р.) до сучасності². Не ставлячи метою своєї історичної праці всебічне висвітлення історичного процесу на Україні за 400 років, Липинський зупиняється на дослідженні політичних аспектів української історії. Отже його можна вважати першим істориком української ідеології в розумінні боротьби провідних верств за українську державність. Не розглядаючи всієї історичної перспективи, він досліджував лише ключові, переломні моменти історії, за що його з повним правом можна назвати істориком «переломних діб», дослідником метаморфоз українських аристократичних верств. Визначальними в українській історії Липинський вважав такі моменти:

1. Метаморфозу русько-української шляхти після Люблинської і Берестейської уній у бік злиття з польською шляхтою й народження в її середовищі окремих груп, що відокремлювались від загальної маси

¹ В. Липинський. Листи до братів-хліборобів. Відень, 1926, с. 169.

² Див. лист В. Липинського до Б. Грінченка від 5.X. 1907 р., де він, зокрема, писав: «Своєї праці про українство серед польської та спольщеної суспільності на Вкраїні... не залишаю». Далі він згадував про виявлені ще навесні в Кракові матеріали з цього питання й робив висновок, що тему доведеться значно поширювати (Відділ рукописів ЦНБ АН України ім. В. І. Вернадського, III, № 38486).

полонізованої української шляхти та, ідеологічно й політично поєднуючись з козащиною і народом, організовували український етнос для боротьби за суверенітет.

2. Створення власної держави в ході Визвольної війни українського народу, яка не втрималася через те, що нова аристократія — українська козацька старшина, утворена як з шляхетських, так і з козацьких елементів, не сформувалась остаточно, не витворивши в собі внутрішньої дисципліни й самоповаги до державної влади, персоніфікованої в особі гетьмана. Бунтарський демократичний елемент розкладав державу, апелював до Москви, Польщі, Криму і, зрештою, остаточно поховав козацьку державу в часи Руїни.

3. Спроби відновлення козащини на Правобережжі в кінці XVIII ст. польським магнатом Яблоновським і Тарговицька конфедерація розглядалися вченим як прагнення полонізованої української шляхти вийти з державної й економічної кризи через входження до політично більш здорового організму Російської імперії.

4. Появу серед русифікованої й полонізованої шляхти в XIX столітті консервативних діячів (наприклад, П. Куліша, М. Чайковського, Б. Залеського та ін.), які в 60-х рр. XIX ст. передусім на Правобережжі починають поширювати окремі риси самостійницької ідеології у вигляді «хлопоманства» з народницькою філософією (В. Антонович, Т. Рильський, П. Свенціцький).

5. Час дійової політики українських землевласників — римо-католиків наприкінці XIX — на початку XX ст., що разом з землевласниками-селянами мають скласти єдиний фронт у боротьбі за державність, об'єднуючи українську інтелігенцію і робітництво з іншими націями, що мешкають на історичних теренах України.

Бажання заснувати періодичний орган для неохопленої ще цілковито українською ідеєю правобережної шляхти змусило В. Липинського відкласти написання широкої серії історико-політичних нарисів. Він заснував у Києві журнал «Przegląd krajowy», який об'єднав Й. Юркевича, Б. Ярошевського, Л. Радзейовського (офіційний відповідальний редактор), Я. Мйодушевського, Л. Василевського та ін. Політичне сьогоднішнє переважало в журналі питання суто історичні. За програмою це був часопис політичний, суспільно-економічний і літературний. З 30 квітня до 23 грудня 1909 р., тобто за вісім місяців, з'явилося 12 номерів, кілька з яких були здвоєними. В науково-літературному відділі часопису визначне місце займали переклади українських художніх творів і публіцистика. Найбільш представницькою була в цьому розділі частина художньо-публіцистична. В ній вміщувалися твори Ю. Федьковича, В. Стефаника, Б. Лепкого, В. Пачовського, М. Яцківа, Й. Юркевича, К. Михальчука й ін. В. Липинський знайомив польську публіку з кращими представниками української культури. Театральні огляди до часопису готував Д. Дорошенко, історичні матеріали були представлені статтями В. Доманицького про документи з історії козащини до 1631 р., оглядами І. Крип'якевича «Жерел з історії України-Руси», а також передруком статті М. Грушевського «Виговський і Мазепа». Сам В. Липинський писав в «Przegląd'i krajow'omu» як під своїм прізвищем, так і під псевдонімами (Ciwis, Ukrainiec). Він репрезентував політичну лінію видання, і майже половина статей у цьому розділі належали його перу.

Основним опонентом тижневика В. Липинського був «Dzennik Ki-jowski», де виступали поляки-шовіністи «всехпольської» орієнтації. Для останнього й для решти подібних видань з Варшави й Вільнюса прояви «крайовської», а тим більше української ідеології серед поляків вбачалися зрадою. В. Липинському доводилося вести полеміку з цього приводу з З. Радзимінським та О. Яблоновським, істориками «кресів» українських, що не визнавали самої назви «Україна», вживаючи в своїх творах ім'я «Русь». З іншого боку, російська великодер-

жавна шовіністична позиція, яку представляв В. Шультін газетою «Киевлянин», класифікувала ідеї В. Липинського та його однодумців — українських римо-католиків, як небезпечний, вкрай сепаратистичний «мазепинський» напрям. Становище «латинників» дуже влучно було окреслене Липинським як положення «miedzy mlotem a kowadlem». Він постійно підкреслював об'єктивність виходу на політичну арену українців-латинників, наводив приклади існування подібних організацій у Литві та Білорусії, згадував попередників цієї течії в Україні. Вплив Липинського на редакцію «Przegląd'a» був дуже сильний, видання це, власне, трималося на ньому. Не в змозі охопити особисто всі бажані для освітлення теми, він доручав підготовку матеріалів і своїм співробітникам: В. Мйодушевський написав статтю про Т. Рильського — одного з духовних батьків В. Липинського, Л. Радзейовський підготував публікацію про Б. Залеського, С. Єфремов — статтю про Холмську справу. Але нестача коштів, незначна кількість передплатників³, шовіністичні наскоки з різних боків унеможливили даліше видання часопису. До цього додалося ще й непорозуміння з українською пресою, яка була традиційно ворожою до всіх «панів», бодай українських. Крім того, виник конфлікт між В. Липинським та Б. Ярошевським⁴ через те, що останній відмовився від співробітництва в часописі, пропонуючи натомість видавати альманах. Із закриттям часопису у грудні 1909 р.⁵ В. Липинський порушив клопотання перед місцевою владою про видання місячника «Przegląd Ukraiński» і навіть отримав дозвіл⁶. Проте Богдан Ярошевський, котрий виконував у попередньому виданні мовно-редакторську роботу, остаточно відмовився від співробітництва.

Отже, під тиском обставин, В. Липинський повернувся до ідеї видання альманаху зі студій та матеріалів про долю української шляхетської верстви на Україні в XVI—XX ст. Для цього він збирався залучити спеціалістів з різних галузей знань, зокрема С. Єфремова. Почалося збирання матеріалу. Невдовзі стало очевидним, що в одну книгу матеріал не уміститься. Було задумано видання трьох томів альманаху, перший з яких призначався для історичних студій і мав ілюструвати події XVI — поч. XVIII ст., другий — для літературної творчості польських літераторів Правобережжя української школи й авторів «українського відродження» 60-х рр., третій том мав бути присвячений політичній боротьбі і завданням українських католиків на сучасному етапі. Якщо концепція третього тому ще виразно не вималювалася, то робота над другим ішла повним ходом — робилися витяги з творів М. Чайковського, Б. Залеського, Олізаровського, Осташевського, Гославського, Заборовського та ін., готувалися нариси їх життя і творчості⁷.

Багато місця приділялося «хлопоманам» — В. Антоновичу, Т. Рильському й П. Свенціцькому, духовним попередникам В. Липинського. Їм був присвячений перший том видання, названий «Z dziejów Ukrainy».

³ У вересні 1909 р. часопис мав 250 передплатників, а місячний бюджет його складав 800 руб. (див. нотатку в щоденнику М. Грушевського за 13.IX.1909 р.) (ЦДІА України у м. Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 298).

⁴ Див. лист В. Липинського до Б. Ярошевського від 17.IV. 1910 р., пересланий у копії до С. Єфремова, який виконував у цій суперечці роль третейського судді (Відділ рукописів ЦНБ АН України ім. В. І. Вернадського, ф. 317, № 579).

⁵ 29 грудня 1909 р. В. Липинський разом з Б. Ярошевським заходили до М. Грушевського радитися, «чи вести далі Przegląd krajowy», чи перейти на «Przegląd Ukraiński» в чисто українським дусі. Михайло Сергійович підтримав перший варіант (див. запис у щоденнику за цей день. ЦДІА України у м. Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 318).

⁶ ЦДІА України у м. Києві, ф. 295, оп. 1, спр. 210, арк. 1.

⁷ План видання другого тому альманаху викладений В. Липинським у листі до С. Єфремова від 7(20).II. 1912 р. (Відділ рукописів ЦНБ АН України ім. В. І. Вернадського, ф. 317, № 704). Він мав називатися «Zaroslymi szlaki Ukrainy».

На жаль, у світ з'явився лише перший том альманаху.

Серед маси справ, що захоплювали В. Липинського, найголовнішою була історія. Більшість часу в 1908—1913 рр., за небагатьма перервами, він провів у архіві Чарторийських, музеї Гуттен-Чапських, Ягелонській бібліотеці, Краківському університеті, бібліотеці Красинських, збірках Олізарів і Русецьких, де робив масу документальних виписок, збирав фотокопії. На підставі знайдених документів ним підготовлені, зокрема, розвідки про генерала артилерії Немирича, Данила Братковського, що з'явилися друком протягом 1908—1910 рр. у виданнях, редагованих М. Грушевським. Але основоположними працями нового державницького напрямку української історіографії стали дві монографії, уміщені в альманасі «Z dziejów Ukrainy»: «Stanisław Michał Krzyczewski», майже на 400 сторінках друку, та «Dwie chwile z dziejów rewolucyjnej Ukrainy», що в поширеному вигляді в 1920 р. вийшла під назвою «Україна на переломі».

Перший з цих творів — монографія про одного з найвидатніших соратників Б. Хмельницького, київського полковника Михайла Кричевського, — переріс досить вузьку тему біографії однієї особи. Липинський зумів показати в ньому широке тло повстання Хмельницького. Сторінки, що стосуються М. Кричевського, займають у тексті першого тому альманаху більше половини загального обсягу книги. Історик розглядав у ній причини участі шляхти в національній війні, описував початок бойових дій, закінчуючи оповідь Зборівського угодою 1649 р. й смертю Кричевського під час затримки військ литовського гетьмана Я. Радзивіла, що просувалися на Україну з Білорусії. Друга монографія, за обсягом втричі менша від першої — дослідження подій двох останніх років гетьманування Б. Хмельницького.

Серед проектів В. Липинського було видання 4-томника «Історичних студій і монографій», куди мали увійти незакінчені студії, що призначалися для альманаху та «Записок НТШ», а також ті, що виходили друком напередодні війни. Серед праць Липинського був також майже завершений рукопис з історії України, що мав незвичайну й дуже цікаву схему, — перша частина твору присвячувалася осмисленню України в часі й містила історичні висновки вченого з останнього 1000-ліття української історії, в другій розглядалася проблема України в просторі, її місця між Росією і Польщею, в третій — Україна в ідеї (світоглядні і політичні течії в суспільному житті України), в четвертій — Україна в акції, — конструктивні й деструктивні тенденції у формуванні її політичного обличчя. На жаль, рукопис цієї праці разом з архівом, бібліотечкою та іншими незакінченими студіями і розвідками Липинського загинув у пожежі під час революції. Проте вже сама схема твору показує дальший напрямок розвитку ідеолого-філософської концепції мислителя. Ця концепція частково була втілена в «Листах до братів-хліборобів», де осмислення подій української історії подається в синтезі з філософською думкою В. Липинського. Але визначальні моменти історичних поглядів Липинського-вченого варто досліджувати в контексті його політичної діяльності як творця українського консерватизму.

У своїй політичній діяльності В. Липинський, передчуваючи наближення нової руїни, намагався практично згуртувати землевласників, прищепити їм глибоку українську свідомість. У серпні 1908 р. він викладав свою політичну програму перед землевласниками-дідичами Уманщини, відбиваючи шалену кампанію «вшехпольської» агітації, представники якої, за образним висловом Липинського, «й Адама з Євою рахували регенатами», бо ті не визнавали Польщі «od morza do morza»⁸. Етнічне походження не мало відігравати, за В. Липинсь-

⁸ В листі до С. Єфремова від 14.X.1912 р. В. Липинський скаржився на польську пресу, котра ворожо зустріла появу збірника. В № 270 «Dziennika Kijowskiego» з'я-

ким, вирішальної ролі в національному усвідомленні, оскільки основним елементом існування нації він вважав рідну землю. «Мое українство, — пояснив Липинський свою світоглядну позицію в листі до Остапа Назарука від 20.VII.1924 р.,* — це українство моєї верстви, яким я хочу врятувати цю верству од загибелі і зробити її потрібною для нашої землі, для нашого народу». А на закиди етнічних українців, що не визнавали за Липинським однакового з ними права репрезентувати інтереси українського народу, в цьому ж листі він з пафосом відповідає: «Я є кость од кости і кров від крові польської шляхти, що на Україні живе і єсть українська в тисячу разів більше, ніж ці, що себе за репрезентантів народу у нас на Наддніпрянщині вважають» (цей же лист).

Навесні 1911 р. В. Липинський бере діяльну участь у нарадах молодих українських самостійників у Львові, що хотіли мати цього діяча своїм ідеологом. Проте він, визнаючи австрофільську тактику цілком слушною в даних обставинах, все ж таки вважав її тимчасовою й безперспективною, бо вона не знайде співчуття на Великій Україні, і тому відмовився.

У часи української революції В. Липинський своїм авторитетом, особистим прикладом, впливом на гетьмана П. Скоропадського намагався втримати гетьманські кола в межах чіткої політичної лінії, дисципліни, усвідомлення поточного політичного моменту. Він намагався не допустити застосування репресивних заходів проти селянства, одночасно переконуючи ліві демократичні партії не вести боротьби проти Української гетьманської держави.

З червня 1918 р. Липинський перебував у Відні як посол Української держави в Австро-Угорщині. В серпні 1919 р. не погоджуючись з руйнівною, на його погляд, для української держави політикою Директорії, подав у відставку. Розстріл отамана Болбочана прискорив його розрив з Петлюрівським урядом.

Поразка української революції зміцнила впевненість В. Липинського у правоті консервативної концепції. Ідеологію цієї течії він виклав у формі листів, уміщуючи їх у редактованому ним журналі «Хліборобська Україна» з 1919 до 1926 рр. Видані пізніше окремою книгою «Листи до братів-хліборобів» відіграли видатну роль у формуванні державницького мислення серед усіх українських політичних партій.

Учень В. Липинського В. Кучабський⁹ відзначав, що помиляється той, хто думає, що для опанування історіософії В. К. Липинського досить уявити собі необхідність боротьби за встановлення української монархії. Значення історіософічної концепції далеко не обмежується теорією українського монархізму, не вона є суттю його вчення.

Аналізу історіософської, політичної та ідеологічної концепції Липинського присвячені роботи Д. Дорошенка¹⁰, В. Босого¹¹, Я. Пеленського¹², Б. Крупницького¹³, Л. Біласа¹⁴, Є. Пізюра¹⁵ та ін.

вилася рецензія «Pogadanky o Rusi», й Вячеслав Казимирович радив С. Єфремову залишити без уваги цього випадку проти українців (Відділ рукописів ЦНБ АН України ім. В. І. Вернадського, ф. 317, № 695).

* Надалі у дужках зазначатимуться листи В. Липинського й листи до нього, які в оригіналах і фотокопіях зберігаються в архіві Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. Липинського (Філадельфія, США) і готуються найближчим часом до друку.

⁹ В. Кучабський. Значіння ідей Вячеслава Липинського. — «Дзвони», 1932, ч. 6, с. 403—419.

¹⁰ М. Забаревський (Д. Дорошенко). Вячеслав Липинський і його думки про українську націю та державу. Відень, 1925, 2-вид. Аугсбург, 1946.

¹¹ В. Босий. Вячеслав Липинський, ідеолог української трудової монархії. Торонто, 1951.

¹² Я. Пеленський. Вячеслав Липинський. «Збірник Української літературної газети», 1956, Мюнхен, 1957.

¹³ Б. Крупницький. Історіознавчі проблеми історії України (зб. статей). Мюнхен, 1957.

Не переслідуючи мети дати детальний аналіз філософської думки В. Липинського тезово викладемо основні моменти його світогляду й теорії української державності, висловлені в книзі «Листи до братів-хліборобів».

Основним моментом подальшого існування і розвитку України В. Липинський вважав незалежне, суверенне життя її, як самостійної держави. Під поняттям «Українська держава» Липинський розумів «образ руху, боротьби за державу, якої ще нема і яку треба створити» (з листа до Є. Томашівського від 27.III.1926 р.). Без власної держави годі сподіватись будь-якого економічного, політичного та культурного розвою. Створення самостійної держави для Липинського — це питання існування українців як нації. Адже нація і держава — поняття взаємозалежні. Без першого немає другого і навпаки. Виходячи із засад територіялізму, що є «знаменем політики незалежності»¹⁶, Липинський трактував націю в поширеному сенсі, як категорію надетнічну, головним критерієм якої є усвідомлення всіма народами, що живуть в Україні, своєї єдності в Українській державі. Виходячи з цього, Липинський не вважав українську націю сформованою остаточно. «В дійсності ж, — пише він в листі до В. Габсбурга 14.XI.1920 р., — нація українська мусить бути ще сформована і зорганізована». Отже, ширення ідеї незалежності України, за Липинським, є головною метою українського суспільства, без огляду на етнічне походження окремих його верств.

Друга важлива теза в теорії Липинського — висвітлення історичної тяглості української державності. В найбільшому своєму історичному творі «Україна на переломі» Липинський переконливо довів існування Української держави за часів Б. Хмельницького — зразкового будівничого державної структури України. На базі цього досвіду майбутнє України він пов'язував лише з ідеєю гетьманства, цілковито відкидаючи шлях демократичної республіки. «Образ та ідея Гетьманщини, це поки що єдина наша національна сила, здатна до життя, до спеціальної творчості»¹⁷. Інших варіантів політичного устрою майбутньої української держави Липинський не бачив. «Хто хоче воскресити, відродити Україну, той мусить реставрувати Гетьманство. Всякий ворог Гетьманства — це свідомий або несвідомий ворог державного й незалежного існування Української нації»¹⁸, — беззастережно зазначав він*.

Таке безапеляційне заперечення демократичних традицій, що вважалися більшістю політиків найхарактернішою ознакою українського суспільства, як неспроможних до виконання державницьких завдань, зводило до певної міри вплив ідей Липинського на широкий український загал і було центральним пунктом відмінності позицій державницького консервативного напрямку від УНРівського демократичного.

В. Липинський та його послідовники цілком логічно вважали провідною верствою суспільства в кожний конкретно-історичний час аристократію. В давньоруські часи — це князь та дружина, в польсько-литовські — рештки землевласників-зем'ян, потім — українська шляхта; в XVII ст., під час занепаду шляхти та її полонізації роль аристократії перебирають козацтво і частина старої шляхти, що відмежувалася від покатоличених собратів; у XVIII — XX ст. — нащадки русифікованої

¹⁴ Л. Білас. В. Липинський і «територіялізм». — «Сучасність», Мюнхен, 1962, чч. 2, 3.

¹⁵ Є. Пізюр. Вячеслав Липинський і політична думка Західного світу. «Сучасність», Мюнхен, 1969, ч. 9.

¹⁶ В. Правобережець (Липинський). Кілька уваг з приводу книжки Д. Васілевського «Ukraina i sprawa ukraińska». — «Літературно-науковий вістник», 1912, IX, с. 93.

¹⁷ В. Липинський. Листи до братів-хліборобів, с. 34.

¹⁸ Там же, с. 93.

* В кінці життя, після розриву з П. Скоропадським, він переглянув свою концепцію в бік консервативного демократизму.

і полонізованої шляхти, землевласницьке селянство і частково інтелігенція.

Під поняттям «аристократія» Липинський розумів «не білу кость — а активний, організуючий елемент в кожній нації» (лист до Я. Сліпанського від 16.II.1926 р.). Аристократія в його розумінні — це «група найкращих в даний історичний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент являються організаторами, правителями і керманічами нації»¹⁹. Україна, на думку Липинського, тому й втратила незалежність після монголо-татарської навали, а потім і в кінці XVII—XVIII ст., що провідна верства її була повільно влучена до польського та російського державних організмів.

В. Липинський не приймав класової теорії побудови суспільства за К. Марксом, і тим більше, не погоджувався з принципом антагонізму між панством та селянством, робітництвом та буржуазією. Він зазначав, що не має принципової різниці в тому, скільки землі знаходиться у власника — 100 гектарів чи 2 гектари, бо і перший, і другий зацікавлені у збільшенні виробництва, однаково цінять свою власність і не бажають її позбутись.

Клас у розумінні Липинського — «це органічний колектив однаково працюючих, зв'язаних спільною традицією, фізично і духовно споріднених між собою родів-сімейств»; марксистське ж розуміння цього поняття, за образним висловом Вячеслава Казимировича, полягає в механічному поєднанні в «якесь випадкове збирище зовсім різних по своєму походженню людей, хвилюю об'єднаних в одну групу на підставі хвилювого стану їх кішені»²⁰, адже завтра бідняк може збагатіти, а багач — навпаки.

Одна з головних політичних вимог, на якій наголошував В. Липинський, — це неможливість і неприпустимість очолення уряду й ведення політики декласованими інтелігентами, які, не маючи власності, є ненадійним елементом, продажним і не чесним, що вагається, політикує, не маючи чіткої власної позиції (це визначення не стосувалось інтелігентів-землевласників, які вже є по суті продуцентами). Це був закид на адресу українських есерів та есдеків, що, очоливши революцію, своєю непослідовністю довели її до поразки й воювали проти власної Гетьманської держави. Але основне джерело української трагедії, на думку Липинського, полягало не в політичному шарлатанстві демократичної інтелігенції, а в денаціоналізації й безсиллі української хліборобської аристократії.

Держави й нації В. Липинський підрозділяв на землеробські — з вищим, більш прогресивним ступенем розвитку, і кочові. Європа, за його визначенням, складається з землеробських держав-націй, Азія — з кочових. Росію і її більшовизм у сучасній формі він вважав характерною рисою кочової нації. Україна, на думку Липинського, знаходилась на межі цих двох принципово відмінних за внутрішньою політичною будовою світів.

В останньому, четвертому розділі своєї праці В. Липинський зупиняється на політичних засобах здобуття української державності. Багато моментів, зазначених ним у цьому розділі, відповідають нагальним сьогоденним потребам України, незважаючи на майже 70-річну віддаленість від часу її написання.

Політичне усвідомлення необхідності створення Української держави формується, за Липинським, на засадах територіальної політичної і патріотичної національної свідомості. Для державника «українцем, своїм, близьким, людиною одної нації — єсть кожна людина, що органічно (місцем осідки і праці) зв'язана з Україною»²¹. Липинський

¹⁹ Там же, с. 131.

²⁰ Там же, с. 193.

²¹ Там же, с. 417.

різко критикував як націоналістів, так і інтернаціоналістів за визначення українців за їх «чистокровністю», чого не може бути в природі. Він нагадував про необхідність врахування специфіки всіх без винятку українських земель. Україна має бути для всіх, що живуть на українській землі.

Вячеслав Казимирович підкреслював необхідність поважного ставлення до консервативного, стримуючого елементу, носія національних традицій. Якби козаччина не винищувала землевласників, а пішла з ними на об'єднання, обравши королем А. Кисіля, то не сталося б Руїни — вважав він. Так само, якби у 1918 р. була б досягнута національна й соціальна згода, вдалося б зберегти незалежність України. За приклад Липинський наводить Латвію, де місцеві революційні елементи сперлися на консервативні німецькі землевласницькі кола й зуміли дати відсіч більшовицькому нападу.

Теорія чогось варта тоді, коли може передбачати майбутнє. І лише будучність може остаточно оцінити ту чи іншу теорію В. Липинського передбачив деякі події з історії України. У 1912 р. він завбачив виникнення в прагненні до незалежності Польщі і України гострої польсько-української боротьби «...за право українського народу бути господарем на своїй, визискуваній також і поляками, національній території»²². Це передбачення справдилося в 1918—1919 рр. у ході жорстокої польсько-української війни. Липинський передбачив також і неминучий крах ідеології ленінізму. Він зазначав, що поняття «соціалізм» і «капіталізм», якими оперували комуністи, перетворились в абсолютні, застигли формули, що абсолютно не відповідають реаліям життя. Реалізація ж соціалізму К. Маркса в Росії В. Липинський називав «трагічною життєвою карикатурою»²³.

Ідеолог українського консерватизму побачив навіть у ті далекі 20-ті роки й нашу сучасну «єру перебудови». Говорячи, що більшовики створили найбільшу абсолютистську державну владу, скориставшись інертністю народу, Липинський твердив, що народна революція їм не загрожує «...доти, доки одна частина пануючих більшовиків не збунтується проти другої і не почне... вимагати свободи, «конституції». Революцію буде робити частина більшовицьких «панів» для здійснення своїх власних — «панських», а не «народних»,... свободолюбивих та реформаторських ідей, впливаючих з їх власних хотінь, а не з хотінь народних, хоч і прикритих, як завжди в таких випадках буває, гаслами «волю народу»²⁴.

Політично незаангажовані, мислячі люди зустріли появу «Листів» В. Липинського з великим ентузіазмом. Українська інтелігенція, як консервативна, так і демократична, високо оцінила цей твір.

Всеохоплюючу оцінку дав праці В. Липинського митрополит Андрій Шептицький. «Ваше діло отстоїться,— писав він у листі до Липинського від 31.V.1929 р.,— хоч справа, для якої Ви працювали ціле життя, може, далека від триумфу — але Ви научили наших земляків правильно думати в політиці, очевидно не всіх, але многих з них, а по волі здорова політична гадка буде розширятися — як той Квас Євангелія, що заквашує три міри муки. Тому не беріть до серця хамства українців деяких, а хоч би многих — Ваша гадка лишиться ясною в нашій історії».

Але неупереджені демократи віддали належне подвигіві автора «Листів». Василь Стефаник захоплено поздоровляв Вячеслава Казимировича: «Всі ліві і ліві, а Ви за триста років появилися праві, один, не вірю у Вашу концепцію, але благословляю Вас, що відтворилисте

²² В. Правобережець. Кілька уваг..., с. 344.

²³ В. Липинський. Листи..., с. 355.

²⁴ Там же, с. 391.

праву руку української нації. Все ж тепер ми були без правої руки, а дякуючи Вам, ми бойова цілість» (лист від 3.IV.1927 р.).

Липинському залишалось жити лише 5 років. Реалії виявилися сумними. Книга була написана скоріше для майбутнього. Сваркою з гетьманським оточенням закінчилася політична кар'єра Липинського; зовсім хворим він залишив Берлінський науковий інститут.

Свій розрив з П. Скоропадським в останніх роках свого життя Липинський пояснював нерозумінням першим глибокої різниці між двома принципово відмінними версіями монархічного устрою: монархією європейською (конституційною) і деспотичною азіатською (московською). В. Липинський розпустив УСХД, згуртувавши замість нього Братство українських класократів-монархістів, куди увійшли М. Кочубей, В. Залозецький, В. Кучабський.

До кінця життя В. Липинський залишався принциповим ідеалістом, справжнім лицарем ідеї, що, заважаючи йому в практичній політичній діяльності, підносило його як мислителя, висновки якого матимуть значення і вплив на розвиток філософської, історичної та політичної думки в Україні.

З 1919 р. до 1926 р. В. Липинський жив в Рейхенау (Австрія), з липня 1926 до серпня 1927 рр. — у Берліні, в червні 1928 р. купив будинок у Бадегу під Грацем (Австрія).

Вячеслав Казимирович Липинський помер 14 червня 1931 р. у санаторії «Вінервальд» в Австрії неподалік від свого будинку, де пройшли останні роки його життя, і був похований 2 липня 1931 р. у родинному гробовці в с. Затурцях на Волині.

Лише нині, в 90-х роках, коли «Держава Українська мешканцям нашої нещасної землі — яка досі була «окраїнами» Азії і Європи і полем герців для цих двох світів — має дані забезпечити нарешті людське існування, не «при битій дорозі», а в своєму власному гнізді»²⁵, ім'я В. К. Липинського, пам'ять про нього повертаються нарешті до народу України.

І. Б. ГИРИЧ

²⁵ В. Липинський. Листи до братів-хліборобів, с. 468.

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ І ТОВАРИСТВО «ВОЛИНЬ» ТА ЇХ НАУКОВО-ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ У КАНАДІ

Українська еміграція до країн Нового Світу, зокрема до Канади, починаючи з другої половини XIX ст. пережила три великі хвилі: перша — з кінця століття до початку першої світової війни, друга — між двома світовими війнами, третя — повоєнна, яка на відміну від двох попередніх відзначалася прибуттям за океан передусім представників інтелігенції, у тому числі учителів, науковців, інженерів, лікарів, які невдовзі після приїзду на американський континент почали створювати громадські, релігійні, наукові організації, земельні братства. Саме так було засноване 1950 р. у США товариство «Волинь», а 1951 р. у канадському місті Вінніпезі (провінція Манітоба) — Інститут Дослідів Волині.

Після створення у Нью-Йорку першого об'єднання товариства «Волинь» його філії почали виникати й в інших американських (Клівленд, Буффало, Детройт) та канадських (Вінніпег, Торонто) містах, а пізніше — й у країнах Південної Америки, в Європі, Австралії, повсюдно, де знайшли притулок колишні волин'яни.

За ініціативою групи волин'ян-науковців 21 липня 1951 року у Вінніпезі відбулися установчі збори і було засновано Інститут дослі-

дів Волині (ІДВ). Збори прийняли статут, обрали раду та Дирекцію ІДВ. До складу останньої увійшли: голова — доктор Ю. Мулик-Луцник, секретар — інженер М. Бойко, скарбник — редактор М. Подворняк, референт — інженер Ф. Онуфрійчук.

Метою створення як товариства «Волинь», так і ІДВ було не тільки об'єднання волинян, а насамперед збір, збереження і видання матеріалів про Волинь, які відкладалися в емігрантів-волинян з трьох хвиль еміграції, наукове й об'єктивне висвітлення питань минулого Волині на сторінках різноманітних друкованих видань.

Всі члени товариства «Волинь» автоматично (це було водночас і привілеєм, і почесним обов'язком) ставали й членами відгалуженої наукової установи — Інституту дослідів Волині. Лише за такої структури ІДВ був спроможний не тільки існувати, а й плідно працювати. З першого дня існування основою його видавничих фондів стали пожертви й внески членів товариства «Волинь».

Невдовзі після створення товариство «Волинь» розпочало видавати у Нью-Йорку щоквартальний журнал «Волинь» (побачили світ два його номери), а ІДВ у Вінніпезі — збірник — «Волинь у боротьбі за волю України». Місцем друку видань було обрано Буенос-Айрес (Аргентина), оскільки там мешкав колишній волинянин С. Кравець, видавець, що активно сприяв діяльності ІДВ. Згодом два видання було об'єднано, розпочалось видання науково-популярного збірника «Літопис Волині», перше число якого вийшло у світ 1953 року (дотепер видано 16 випусків). Уже в першому числі «Літопису Волині» було вміщено ряд цінних розвідок з історії краю. Це, зокрема, матеріали А. Дублянського «Легенда про заснування Луцька», про замок Любарта в Луцьку, українські марки Волині, Т. Присяжного «Масові вбивства в Луцьку», Л. Дольського «Похорон в Луцьку» (обидва розповідають про злочини НКВС у Луцьку в червні 1941 року), ряд інших статей з історії Волині*.

ІДВ став продовжувачем наукових традицій Інституту дослідників Волині, заснованого 2 грудня 1900 року у м. Житомирі талановитими й енергійними вченими Н. П. Дашкевичем, Н. І. Коробком, П. А. Тутковським, Я. В. Яроцьким, письменником В. Г. Короленком та ін.** Колишній його активний член Митрополит УАПЦ Никанор (у миру Никанор Бурчак-Абрамович) став почесним головою ІДВ у Вінніпезі.

До складу ІДВ увійшли Рада, що займається вирішенням наукових питань, контрольна комісія та дирекція, на яку покладено вирішення організаційних та інших поточних питань. Інститут має дійсних членів (наукових співробітників) та членів-кореспондентів (фундатори Волинського видавничого фонду, видніші організаційні постаті та ін.). До них, окрім згаданих вище, належать також Б. Дзівак, Л. Островський, А. Матух (засновники товариства «Волинь» в містах найбільшого поселення волинян у США), І. Дубилко, М. Волосевич, М. Котульський з Торонто, А. Молитвиник, І. Онуфрійчук з Вінніпегу. Останній, до речі, і дотепер є одним з керівників ІДВ, він обіймає посаду секретаря управи. За 40 років своєї діяльності організаційна структура інституту змінювалась у відповідності з вимогами і потребами часу.

При ІДВ було засновано Волинський видавничий фонд, що і дотепер складається виключно з добровільних пожертв та внесків членів товариства «Волинь», внесків громадян Канади та інших країн Заходу, де живуть вихідці з Волині, коштів від реалізації книг та інших видань, а також одержаних під час проведення так званих волинських колодок (вечорниць), у ході яких розігруються в лотерею цінні речі,

* Тут і далі під словом Волинь слід розуміти не сучасну Волинську область, а дію землю в її історичних і етнографічних межах. — В. Р.

** Інститут припинив своє існування з початком І світової війни. Інша назва інституту — Товариство дослідників Волині.

виготовлені жінками-волинянками: вишивки, кераміка, малярство тощо.

Фонд значно поповнився згідно із заповітом Митрополита Іларіона (в миру — професор Іван Огієнко), де було зазначено, що ІДВ має виключне право на видання його творів, кошти від цього надходять до фонду. Перші ж пожертви до видавничого фонду внесли М. Котульський, С. Наливайко, Ф. Степанчук. Пізніше ці та інші люди принощували фонд, стали меценатами розвитку волинської науки на чужині.

Завдяки зусиллям тисяч волинян з української діаспори протягом сорока років діяльності ІДВ і товариства «Волинь» проведено велику наукову і видавничу роботу. У збірнику «Літопис Волині» піднімалися питання історії і археології, географії і архівознавства, філателістики і нумізматики, релігійного життя, культури і побуту, літератури, йшлося про волинян у світі та ін. У видавничому каталозі ІДВ і товариства «Волинь» — 70 позицій. Це передусім праці відомих учених української, у тому числі волинської діаспори. Сімнадцять з них — із наукової спадщини Митрополита Іларіона, що охоплює різноманітні сторінки історії української церкви — «Свята Почаївська Лавра», «Паїсій Величковський», «Дохристиянські вірування українського народу», «Митрополит мученик М. Мацієвич» та ін., стосуються історії та культури українського народу — «Релігійність Т. Г. Шевченка», «Українська література», «Словник Шевченкової мови», «Історія української літературної мови», «Етимологічно-семантичний словник української мови» та ін. Чільне місце посідають у каталозі й історичні праці І. Левковича («Нарис історії волинської землі»), професора О. Цинкаловського («Стародавні пам'ятки Волині», «Стара Волинь» і «Волинське Полісся»), професора С. Килимника («Український рік у народних звичаях») та ін. Відомий письменник Улас Самчук, автор творів «Волинь», «Марія», «На білому коні» та інших, завдячував появі своїх творів саме ІДВ, членом якого був упродовж усього свого еміграційного життя.

Силами ІДВ було видано працю Е. Пастернака «Нарис історії Холмщини і Підляшшя», книги українських радянських письменників В. Сосюри «Засуджене і заборонене» та Є. Гуцала «Родинне вогнище», які свого часу не могли прийти до читача на рідній землі тощо.

Певне місце у видавничій діяльності ІДВ займає видання поштових карток та марок волинської тематики. Це, зокрема, картки «Почаївська Лавра на Волині», «Ікона Почаївської Божої Матері», «Замкова башта в Луцьку», марки до ювілеїв А. Кримського, митрополита Іларіона, письменника У. Самчука, князя К. Острозького, до ювілеїв ІДВ та товариства «Волинь», 1000-річчя хрещення України-Руси та ін. Користуються попитом різдвяні й великодні поштівки, на яких зображені давні оригінальні церкви Волині, а також ті, що дають уявлення про звичаї й традиції волинян.

ІДВ і товариство «Волинь» мають свою емблему роботи П. Олійницького. Посередині на ній — герб Волині, обабіч якого — пшеничні колоски, над гербом, на щиті — соборницький герб України — Володимирський Тризуб з хрестом. Під Волинським гербом зображено башту замку князів Острозьких у м. Острозі, які започаткували в 16 ст. культурно-національне відродження України, над гербом Волині — Острозька катедра. Все це обрамлено так званим українським восьмикутником і назвами українською і англійською мовами. Починаючи з 1962 року всі видання ІДВ і товариства «Волинь» мають цю емблему.

І сьогодні до Вінниці, де при Українському народному Домі розмістились канцелярія, архів, бібліотека ІДВ і товариства «Волинь», з багатьох країн, де оселились колишні волиняни, та з самої Волині надходять цінні документи, фотографії, наукові розвідки, інші матеріали до історії Волині. Як давно тісно співпрацювали з ІДВ відомі волиняни: наймолодша сестра Лесі Українки Ізидора Косач-Борисова,

письменники Улас Самчук, Оксана Лятуринська, Віталій Волков, скульптор Леонід Молодожанин, доктор медицини Федір Тижук, релігійні діячі Митрополит Полікарп, архієпископ А. Дублянський, єпископ В. Дідович і багато інших, так і нині підтримують його ті, ким пишається сьогодняшня Волинь.

ІДВ і товариство «Волинь» продовжують активно працювати на ниві наукового волинезнавства.

Нижче публікуються документи до історії діяльності ІДВ і товариства «Волинь». Мовні особливості тексту по можливості збережено.

В. Є. РОЖКО

№ 1

Із звернення до волинян, опублікованого в збірнику «Літопис Волині» за 1956 р.

ДОРОГІ ЗЕМЛЯКИ!

Два найбільші скупчення волиняків у Америці — «Інститут Дослідів Волині» (ІДВ) у Вінніпегу (Канада) і Т-во «Волинь» у Нью-Йорку (США) поставили собі за мету збирати і зберігати ті матеріали про Волинь, які ще збереглися серед нас, а які на наших землях нищать, об'єктивно висвітлювати питання, які торкаються Волині, об'єднувати земляків та помагати їм морально і матеріально. Ми свідомі, що без участі земляків не зможемо досягнути мети, а тому звертаємося до волиняків (разом з Поліссям), підляшан, забужан, холмщаків та усіх українців, які мають матеріали або пам'ятають події минулих років, що зв'язані з Волинню та згаданими землями — передати їх в наші руки для використання...

«Літопис Волині», ч. 2, 1956, арк. 1.

№ 2

Про діяльність Ініціативного гуртка волинян, Інституту дослідів Волині і Товариства «Волинь» у 1950—1960 рр.
(за протоколами зборів)

1. Ініціативний Гурток Волинян

14.2.1950. Звіт із збірки матеріалів склав інж. М. Бойко. Досі одержано 12 рукописів і статей. Обговорювано справу кінцевого оформлення Гуртка. Була думка оснувати «Союз Західних земель України». Присутніх 8 осіб.

17.2.1951. Стан готівки в касі 271.63 дол. Статей і рукописів вплинуло 55. Пропонувано гурток назвати «Дослідно-Видавниче Т-во Волинь». Вирішено підшукати іншу назву.

25.2.1950. Вибрано комісію, яка має опрацювати до преси комунікат про оснування СЗЗУ. Склад комісії: М. Бойко, Х. Радчук, М. Подворняк і Т. Мельник. Присутніх 9 осіб.

7.4.1951. Подано до відома, що вже основано Т-во «Волинь» у Нью-Йорку. Прийнято гурток назвати «Братство Волинян». Більшість була за заснування Інституту. Нижча клітина для допомоги Інституту називатиметься «Т-во Волинь», бо таке вже існує в Нью-Йорку. Запропоновано назву «Інститут дослідів Волині».

20.5.1951. Подано до відома, що Т-во «Волинь» у Нью-Йорку планує видавати свій власний журнал. Вирішено підтримати цей почин. Готівки в касі 250.00 дол. Рішено повести кампанію за збіркою фондів. Визначено, що волиняни замало себе знають, хоч у всіх одна мета. Пропонувано при існуючих наукових установах відкрити «Волинську Секцію». Вибрано Організаційну комісію, що має опрацювати Статут і підібрати відповідну назву для своєї наукової Секції.

9.6.1951. Засідання Статутової Комісії ініціативного Гуртка Волинян у справі організації Інституту Дослідів Волині. Також поговорено проєкт Статуту для товариств Волинян. Постановлено пом'янути панахидою волинян, закатованих у другій світовій війні, а також купити образа Почаївської Божої Матері до Катедри Пресвятої Тройці у Вінніпезі.

2. Інститут Дослідів Волині

21.7.1951. Відбулися основуючі збори Інституту Дослідів Волині. Прийнято статут ІДВ. Вибрано Раду ІДВ. Зачитано реферат «Мета і завдання ІДВ». Вибрано Дирекцію ІДВ у складі: Д-р Ю. Мулик-Луцик — голова. Інж. М. Бойко — секретар. Ред. М. Подворняк — скарбник. Інж. Ф. Онуфрійчук — референт. Представником від УВАН у Вінніпезі був проф. д-р Я. Б. Рудницький.

15.8.1951. Засідання Дирекції. Основано при ІДВ «Відділ Холмщини й Підляшшя» під проводом Прот. Г. Метюка (тепер Єпископ Андрій). З радістю прийнято появу журналу «Волинь» у Нью-Йорку. Через брак фондів рішено збірника «Волинь у боротьбі за волю» видавати частинами. Запропоновано також видавати Анали (Літописи) Волині.

11.11.1951. Прийнято вживати на виданнях ІДВ герба Волині і цього герба, що його перезнімку прислав проф. д-р В. Сенютович-Бережний з гербовика Національної Бібліотеки в Парижі. Постановлено вживати герб — як емблему ІДВ, — стилізувати герба Волині з XV ст. так: угорі з Триzubом, а кругом назва ІДВ латинською мовою. Запропоновано відбутися свято відслонення Герба Волині тут же. Рішено, щоб «Холмсько-Підляський Відділ» у рамках ІДВ працював автономно своїми силами.

1.12.1951. Відбуто широкі сходини для відслонення Герба Волині й підписано присутніми Обіт:

УРОЧИСТИЙ ОБІТ

Відділені кордонами від рідної Батьківщини — з'єднані духом і тілом з великим Народом Українським, — оцим обітуємо пожертвувати всі свої сили справі визволення України. Ти, Княжий Гербе, що вів у давнину наших хоробрих воїнів до перемоги, будь і тепер нашим знаменням та ввійди під покров нашого соборного герба — Триzubа. Обітуємо, що ніколи не посоромимо Твого Чесного і Лицарського Хреста, та завжди і всюди будемо боронити Твій Маєстат.

Цей Обіт підписами засвідчуємо: П. Пилипчук, А. Нитіпчук, С. Новосад, С. Миколайчук, К. Шеблюк, П. Поплавський, Я. Горбатюк, М. Бойко, О. Ковальчук, М. Бова, Г. Дучинський, о. дякон Ф. Легенюк, А. Молитвинник.

1.3.1952. Вирішено видати на Великодні Свята «Вісник ІДВ». Ф. Онуфрійчук порушив справу уфундування Образу до Катедри та хоругов. Присутні висловили думку, що ці справи не входять в обсяг діяльності ІДВ, отож до цього треба покликати інший орган. Обговорено справу потреби гуртка Прихильників ІДВ у місцях поселення волинян.

7.6.1952. Присутнім роздано перше число збірника «Волинь у боротьбі за волю України». Ухвалено спільними силами зібрати адреси до найближчого часу взятись до експедиції і розіслання книжки. Відчитано бадьорий лист від от. Т. Бульби-Боровця. Реферовано можливість дешевим коштом друкувати книжку в Аргентині, в друкарні п. С. Кравця.

2.8.1952. Приготовляти матеріал до 2-го числа Збірника. Уже готові статті на теми геральдики і філіателістики.

5.10.1952. Загальні збори. Змінено статут, точку «Б» про Раду. Обрано редакційну Колегію: пп. Онуфрійчук та Олійницький — з правом кооптації. До дирекції увійшли: інж. А. Шумовський — голова, Інж. М. Бойко — секретар, А. Молитвинник — скарбник.

21.2.1953. Вирішено друкувати журнал «Літопис Волині» в Аргентині. Видати на Великодні Свята «Волинський Листок». Друкувати листівки з видом Почаєва — тиражем у 10.000, а прибуток з цього призначено на видання «Нарису історії Волинської землі» д-ра І. Левковича. Фондування образу Почаївської Божої Матері передати окремому комітетові.

15.5.1953. Прибуток з листівок з видом Почаївської Лаври — 70.00 доларів. Повідомлено, що місцеве Т-во Волинян організувало «Комітет Фундації Образу Почаївської Божої Матері», і цей комітет уже почав працю. Повідомити Контрольну Комісію, щоб переглянула рахункові книги та склала звіт.

30.1.1954. Притягнути до праці більше людей. Видати на Великодні Свята «Вісник ІДВ» та помістити в ньому імена співробітників. «Нарис історії Волинської землі» друкувати в «Новому Шляху».

27.2.1954. Прийнято пропозицію Т-ва «Волинь» у Нью-Йорку видати вищезгаданий «Нарис історії Волинської землі» спільними силами. Апробовано історичні світлини для нього. Приявним вручено ч. 1. «Літопису Волині».

9.3.1954. До складу наукових співпрацівників запросити тих осіб, що вже проявили добру волю співпрацювати, а також запросити деяких осіб в члени-кореспонденти. Покликати до праці уповноважених на місцях для допомоги в праці. Запросити В. Преосв. Митр. Ніканора (Абрамовича), одного з членів «Т-ва Дослідників Волині», на Почесного Голову ІДВ.

27.5.1954. У кінці «Нарису історії Волині» вмістити імена всіх жертводавців. На місце уступившого скарбника кооптовано інж. М. Боровського. Авторів «Історії» д-рові І. Левковичеві вислати 100 примірників. Друкувати матеріяли о. С. Гаюка про Картузьку Березу, якщо вони матимуть історичний характер.

5.6.1954. Зачитано листа від інж. Є. Пастернака й вирішено порозумітися з о. Г. Метюком, щоб оживити «Відділ Холмщини й Підляшшя». Повідомлено про одержання споминів от. Т. Бульби-Боровця п. н. «Армія без держави».

3.7.1954. Прийнято в члени ІДВ 11 осіб. Перекооптацією запрошено mgr. С. Радчука на скарбника.

15.7.1954. Широко обговорено справу співпраці з НТШ у Сарселі (Франція) у ділянці збірки гасел про Волинь. Вирішено в цій справі розіслати друковані запитники — як щодо осіб, так і щодо місцевостей.

24.8.1954. Просити Митр. Іларіона написати розвідку про церковне життя на Волині. Також просити цього Владику написати працю про Почаївську Лавру. Відчитано деякі ділові листки.

3.10.1954. Просити проф. Р. Б. написати історію Волині від 1914 р. до можливо останніх часів. Друкувати друге число «Літопису Волині» та змінити його обкладинку.

2.1.1955. Подано до відома, що «Український голос» вже раніше погодився й

друкує статтями етнографічні матеріали проф. С. Килимника. Прохати Т-во «Волинь» у Ньй-Йорку взяти участь у виданні 2-го числа «Літопису Волині».

28.11.1954. Загальні збори. Присутніх 15 осіб. ІДВ має: 34 наукових співробітників, 37 членів-кореспондентів. ІДВ брав участь у з'їзді Славистів Канади. До гаслової частини Енциклопедії Українознавства зібрано 200 гасел. Гасло «Волинь» опрацював д-р Ю. Мулик-Луцник. ІДВ брав участь у збірці фондів на видання творів О. Лятуринської. До нової управи обрано: д-р Ю. Мулик-Луцник — голова, інж. А. Шумовський — заст. голови, інж. М. Бойко — секретар, mgr. С. Радчук — скарбник.

Пропоновано розділити працю ІДВ на дві секції: 1) Наукову й 2) Популярних матеріалів. Також відкрити Поліську і Холмську секції; тоді назва ІДВ модифікувалася б поширено: «Інститут Дослідів Північно-Західних Земель України». Обстоювано думку, щоб «Літопис Волині» містив популярні матеріали.

26.3.1955. Для популярних матеріалів, які не є чисто науковими, ані не вкладаються в «Літопис Волині», вирішено оснувати «Референтуру Бібліотеки Літопису Волині» і на її голову запросити інж. Ф. Онуфрійчука. Мовний редактор наукових праць — д-р Ю. Мулик-Луцник; відповідальний редактор «Літопису Волині» — інж. А. Шумовський, а мовний — П. Ю. Згодом намічено відбутися «Ідеологічну нараду волинян» міста Вінніпегу.

5.5.1955. Вирішено одобрити існування для видань популярних матеріалів «Бібліотеки Літопису Волині» (Б. Л. В.), виготовити правильника Б. Л. В. Пропоновано скласти президію ІДВ з осіб, що вже відомі в науковому світі, а Дирекція була б тільки адміністративним органом. Друкувати обіжники ІДВ. Проф. Г. Гордієнко повідомив листом про свої заходи відшукувати авторів, що складала б «Економічну географію Волині».

26.11.1955. Вирішено децентралізувати працю ІДВ. Видати спомини от. Т. Бульби-Боровця під фірмою «Бібліотеки Літопису Волині» і рукопис «Наше Полісся» Одрача. Волинь в англійській транслітерації писати без «ейч». БЛВ поки що очолює інж. М. Бойко.

28.1.1956. Доручено проф. П. Тенякові редагувати праці проф. С. Килимника п. н. «Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні». Прийнято план писемних уповноважень на збори членів ІДВ, що перебувають поза Вінніпегом.

Видати анкету до збірки матеріалів про долю жидів у Крем'янці, які просять прислати п. Г. Гелернт. Він пише розвідку про це місто, що має появитися в двох мовах.

15.1.1956. Просити п. І. Дубилка, щоб повів пересправи з Українським Канадійським Легіоном у Торонто фінансувати видання Споминів от. Т. Бульби-Боровця. Опис «ревідикації» с. Гриньок на Крем'янецьчині видати під Фірмою БЛВ. Присутнім роздано видану книжечку «Наше Полісся» Одрача. Вирішено деякі справи в потребі полагоджувати й телефонічно, а при найближчому засіданні вписати це рішення в протоколи.

19.2.1956. Прийнято пропозицію керівника «Голосу Канади», щоб для радіопередач подавати актуальні матеріали. Прийнято до відома добру волю Митр. Іларіона написати монографію «Почаївська Лавра на Волині». Заохотити членів ІДВ опрацювати матеріали про звичай, як: весілля, хрестини, заручини, сватання тощо.

7.3.1956. Инж. П. Дубнівський прислав 4 статті до «Економічної Географії Волині». Написати в Дрезден (Німеччина), — чи можливо там друкувати кольорові образки. Наталія Когутська братиме участь у редакторській праці над етнографічними розвідками проф. С. Килимника.

1.4.1956. Відчитано коректу гасла «Волинь», яку прислала редакція ЕУ до перегляду. Вказано на багато місць, не згідних з історичною правдою. Вирішено внести поправки, а оригінал затримати в актах ІДВ.

27.5.1956. Загальні Збори. Присутніх на зборах, разом з писемними уповноваженими, 48 голосів, а не присутніх 14. Прибутки: 1121.80; витрат: 1018.17; готівка в банку: 103.63. БЛВ досі видала дві книжки. Відбулося 10 засідань. Видано (1955 р.) 2-ге число «Літопису Волині». 36 наукових членів, 47 членів-кореспондентів. Прийнято поправку до Статуту, точка «Б» — Рада. До Ради рішено запросити: проф. Г. Гордієнка, проф. А. Холмського, д-ра Р. О. Клименка, проф. С. Килимника, д-ра Т. Олексіюка. До управи обрано: проф. М. Боровський — голова, агр. І. Онуфрійчук — заст. голови, інж. М. Бойко — секретар. Рішено комплектувати власну бібліотеку Волинезнавства.

10.6.1956. Нарада з д-ром Т. Олексіюком. Обговорено справу поглиблення праці ІДВ. Гість поставив тезу: історично вважати всі Північно-Західні землі України — новітня Волинь, Холмщина, Підляшшя, Полісся — «Великою Волинною». Ті землі за часів Волинсько-Галицької Держави творили одну цілість та історично й географічно пов'язані одна з однією. І тільки внаслідок політичних поділів окупантами в минулому й сучасному ці землі штучно поділені. Обговорено проект видання «Атласу Великої Волині».

27.6.1956. Розглянено справу друку видань ІДВ у Німеччині. Оформлено ініціативний гурток для вшанування П-ва Шумовських з приводу їхнього виїзду до Торонто.

28.8.1956. Розглянено пропозицію перезвати ІДВ на «Український Науковий Інститут». Вирішено звернутися до членів Ради за порадою. При планованій назві мав бути Відділ «Волиніяна».

8.12.1956. Прийвним подано до відома, що три члени Ради є за перейменування ІДВ на УНІ, а два — проти. Вирішено запросити нових членів до ІДВ з певного середовища, а тоді спільно з ними перевести дискусію. Вплинули такі рукописи: «Ол. Стороженко в Бересті», «Повіт Столин на Поліссі», «Визвольна боротьба на Волині».

26.5.1957. «Український рік у народних звичаях (Весняний цикл)» згодом буде друкуватися. Запросити на літ. ред. пані Н. Когутську. І. Хміль надіслав поезії «Недоспані ночі» (змінено назву на «Голос Полісся»). Видати їх під фірмою БЛВ. Брак редактора поезії. Прийнято 7 нових членів.

14.6.1957. Один з авторів зголосив, що працює над монографією про Наталену Королеву. Прийвний інж. А. Шумовський з Торонто був на відвідинах у Вінніпезі, інформував про працю волинян у Торонто і вказав на кілька рецензій на видання ІДВ та на похвальні опінії про працю волинян. Справу перейменування ІДВ на УНІ уважати не актуальною. Група осіб, з якою ведено по цьому питанні пересправи, є т. зв. «піонерського наставлення», і вони спираються та сполгають виключно на свої сили.

21.9.1957. Подано до відома, що волиняни складають монографію про видатного громадського діяча й поета О. А. Неприцького-Грановського.

Видання фінансуватимуть волинян в Міннеаполісі. Вислати подяку товариству «Волинь» у Клівленд за позичку 100.00 дол. Для здобуття фондів видати герби: Волинь, Галичина, Полісся, Київщина. БЛВ перебере збірку матеріалів про т. зв. «Українську Службу Охорони» на Волині, Поліссі, Холмщині й Підляшшю. Апробовано анкету в цій справі.

8.3.1958. Подякувати інж. Шумовському за його корисну працю в Торонто. Друкувати «Літопис Волині» 1000 прим. Передати БЛВ до видання рукописи «З мучеництва Холмщини та Білгорайщини» І. Марчака та «Визвольна боротьба на Волині». Пожвавити працю волинян у Вінніпезі.

26.12.1958. Конче видати рукопис д-ра І. Левковича п. н. «З історії XIX ст. Холмщини і Підляшшя». Холмщани організують «Холмський Видавничий фонд», уже зібрано 33.00 дол.

28.2.1959. Подякувати проф. Я. Гофманові за два мікрофільми.

20.4.1959. Прийвний на засіданні гість з Торонто інж. А. Шумовський. Розділено функції редакторів ЛВ: 1) технічний, 2) відповідальний, 3) мовний. Апробовано анкету до збірки матеріалів про волинян.

25.4.1959. Загальні збори. Однохвилинною мовчанкою вшановано померлих членів проф. П. Теняка і кап. флоти С. Шрамченка. За два роки було прибутків: 1788.07 дол.; витрат: 1778.55 дол. Голосів через уповноваження й присутніх: 50, не-присутніх: 18; повернулося: 10. Опрацьовується монографія п. н. «Поклін тіням Мокдеста Левицького». Заступником голови на Торонто обрано інж. А. Шумовського. Ряду potwierджено в попередньому складі. Управа ІДВ: проф. М. Боровський — голова, агр. І. Онуфрійчук — заст. голови, інж. А. Шумовський — заст. голови на Торонто, інж. М. Бойко — секретар, мгр. С. Радчук — скарбник. Рішено загальні збори скликати щороку, а збори для вибору керівних органів що другий рік. Внести заяву про прийняття ІДВ в склад Комітету Українців Канади.

1.7.1959. Мгр. С. Радчук — представник до КУК. Делегати на Конгрес КУК: Прот. С. Герус, Д. Бартошук, агр. І. Онуфрійчук і інж. Бойко. Обговорено перенесення осідку ІДВ до Торонто, тому що там перебуває значна кількість волинян. Просити інж. А. Шумовського поробити на місці відповідні заходи. Видати ювілейне число «Літопису Волині». Анкету до збірки матеріалів вислано інж. А. Шумовському.

22.9.1959. Вийшов «Літопис Волині» ч. 4, а також «Український рік у народних звичаях», т. 2. Здано в друк поезії «Гомін Полісся». Подякувати Т-ву «Волинь» у Клівленді за пожертву їх позики в сумі 62.00 дол. на «Волинський Видавничий фонд». Рада ІДВ прихильно віднеслася до перенесення місця осідку ІДВ до Торонто. Подано до відома, що в Вінніпезі постала Українська Наукова Рада, до якої також входить членом ІДВ. Представником до Наукової Ради — проф. М. Боровський. До Президіяльної Ради КУК зголошено ред. М. Подворняка на місце мгр. С. Радчука, що став представником від іншої організації.

15.6.1961. З приводу спішного виїзду секретаря ІДВ інж. М. Бойка до Лондону, Онт., Управа висловила йому щире подяку за жертвенну, довголітню й плідну працю в ІДВ та побажала йому щастя й успіхів на новому місці.

Протоколи зборів ІДВ і товариства «Волинь» за 1950—1961 рр.

№ 3

Про зустріч сестри Лесі Українки пані І. Косач-Борисової з земляками

Дня 29 жовтня 1963 р. у Вінніпегу відбулася симпатична товариська зустріч волинян зі своєю землячкою, рідною сестрою поетеси Лесі Українки пані Ізидорою Косач-Борисовою з Нью-Йорку. Земляки, організовані в І. Д. В. та Т-ві «Волинь», влаштували цю зустріч в домі родини п-ва Олійницьких і запросили Дорогу Гостю. Привітавши Шановну Гостю, як довголітню членкиню Інституту від імені всіх земляків, голова ІДВ підкреслив цю небуденну подію милої зустрічі з сестрою нашої безсмертної поетеси, яку саме в цьому році ціла наша еміграція і рідний край велично згадують.

Потім студентка Оксана Онуфрійчук піднесла пані І. Косач-Борисовій букет живих квітів. П-на Оксана приймала живу участь у концерті, присвяченому споминам Лесі Українки в театрі Плейгавзі, де Вш. гостя мала головну доповідь. Коли п-на Оксана складала gratulacii Шановній Гості за гарну доповідь у Плейгавзі та сказала, що вона (Оксана) студіює твори Лесі, тут не обійшлося без зворушливої сцени: пані І. Косач-Борисова приступила до п-ни Оксани і вони в сердечних обіймах розцілувались... В очах двох генерацій заблесли сльози радості.

За доброю вечерею в дружній атмосфері присутні довго ділились спогадами про свою незабутню Волинь. На прощання Дорогій Землячці вручено скромний подарунок — Поезії Т. Шевченка (двомовні) з певною дедикацією і підписами всіх присутніх. Вкінці п. Голова від усіх попрощав Гостю та подякував господарям дому і паням О. Олійницькій та Г. Онуфрійчук за добру вечерю та вдало влаштовану гостину.

«Літопис Волині», ч. 7, 1964, арк. 114—115.

№ 4

Із протоколу зосновуючих зборів Товариства «Волинь», що відбулися 5 вересня 1970 р. у Мюнхені (Німеччина), в приміщенні ресторану «Августінер Келлер», Арнульфштр

Присутні: о. Протопресвітер Палладій Дубицький, о. Микола Гаюк, Борис Дідик, Ірина Ленник, Всеволод Огородник, Надія Палієнко, Вадим Поровчук, Петро Осип'юк, Олександра Найко, Сергій Ляшук, Анна Ляшук, Олена Дубицька, Володимир Дідович.

Порядок зборів: 1. Відкриття; 2. Вибір Президії; 3. Привіти, читання проекту статуту; 4. Дискусія; 5. Закриття.

Збори відкрив і привітав усіх присутніх ініціатор організування Товариства «Волинь» у Німеччині о. Микола Гаюк. Опісля присутні одногolosно доручили ведення зборів о. Гаюкові, а секретарем на зборах був п. В. Дідович.

На руки о. Гаюка був надісланий привіт від Товариства «Волинь» з Канади, якого зачитав п. В. Дідович. Після цього головуєчий о. Гаюк зачитав проект Статуту. Після ширшої дискусії над цим проектом усі присутні висловилися, щоб наперед обрати Управу Товариства, а вибрана Управа повинна зайнятися виробленням Статуту Товариства і дати його на затвердження наступним зборам, які мали б відбутися восени 1971 року. В дискусії над метою Товариства взяв слово п. Дідик, який зазначив, що наперед треба продискутувати наші завдання. П. Огородник висловився, що дане товариство не може мати політичного забарвлення, а воно повинно плекати й зберігати культурні надбання Волині. О. Палладій Дубицький підтримав пропозицію пана Огородника. Пан Дідович запропонував, щоб вибрати статуту комісію, а п. Дідик запропонував вибрати взагалі якесь керуюче тіло. Після дискусії над цими пропозиціями вибрано Управу з таких осіб: о. М. Гаюк — голова, інж. Юрій Ковальчук — заступник голови, І. Ленник — заступник голови, В. Дідович — секретар, В. Огородник, Б. Дідик, О. Капітанчик — члени.

Після вибору Управи п. Огородник запропонував створити початковий капітал Товариства і від себе склав даток у сумі 10 НМ*. До його пропозиції пристали інші, які також склали по 10 НМ і таким чином зібрали 120 НМ. Ці гроші перебрав голова о. М. Гаюк. Постановлено відразу відкрити в банкові чекове conto, яке має бути в осідку голови.

Наступний з'їзд має відбутися восени 1971 року в Дюссельдорфі. Статута має виготовити нова Управа, а також вона має виробляти плян завдань і праці Товариства «Волинь» в Німеччині.

На закінчення зборів о. М. Гаюк закликав присутніх, щоб вони активно взяли до праці, вишукуючи волиняків, які ще живуть у Німеччині. На цьому зборі закінчено.

О. Микола Гаюк,
Голова

Володимир Дідович,
Секретар

Протоколи зборів осередку товариства «Волинь» у Мюнхені за 1970 р.

* Німецьких марок — В. Р.

№ 5

Звернення Інституту Дослідів Волині до своїх членів і прихильників

Дорогі друзі!

Цього року Інститут Дослідів Волині святкує 40-ліття свого існування. При тісній співпраці Товариства «Волинь» та інших волинських товариств, Інститут Дослідів Волині протягом свого існування видав 15 чисел популярного збірника «Літопис Волині» та понад 57 інших публікацій, яких кошти друку були понад 400.000 доларів.

Крім поважних фінансових коштів, члени ІДВ, а також товариства «Волинь» посвятили багато свого часу для цієї великої праці. Але вони робили все у свідомості, що виконана ними праця не залежить тільки до якоїсь окремої групи людей, а що вона виконується для добра всіх наших земляків, — для добра всієї України.

Бажання ІДВ є далі продовжувати видавничу діяльність, і тому ми сердечно просимо Вашої допомоги. Ви можете допомогти нам своєю пожертвою, або й тим, що замовите собі наші видання.

Ваша допомога стократно повернеться до Вас нашою вдячністю, рідною книжкою чи «Літописом Волині». А Ваше ім'я, як жертводавця, буде записане в наших виданнях, а тим самим довго житиме в серцях вдячного українського народу.

Просимо Вас також прислати нам матеріали з історії, культури та різні спогади про громадське та релігійне життя на Волині. В міру можливостей, все це буде видруковане в наших збірниках.

Управа ІДВ

Справи ІДВ за 1988 р.

ФОНД «ВІДДІЛ ЕМІГРАЦІЙНОГО СИНДИКАТУ В м. РОВНО»

Після першої світової війни на західноукраїнських землях, значна частина яких входила до складу буржуазно-поміщицької Польщі, розпочалися інтенсивні еміграційні процеси, початок яким було закладено ще протягом двох десятиліть, що передували війні. В 1918 році у Варшаві було створено «Польське Колоніальне Товариство», яке згодом реорганізували на «Польське Еміграційне Товариство»¹. Наші співвітчизники виїжджали як на постійне, так і тимчасове проживання, тобто на сезонні роботи. У 1920 р. уряд Польщі уклав з Францією договір-конвенцію про еміграцію, метою якого було регулювання еміграційних процесів. Згодом, 10 жовтня 1927 р., президент Польщі видав розпорядження про еміграцію, за яким тільки держава мала монопольне право займатися цими питаннями та їх регулюванням; приватним особам суворо заборонялось займатись справами еміграції. У цьому ж році, 29 листопада аналогічний договір був підписаний і з Німеччиною. Це була так звана «Конвенція в справах польських рільних робітників». За станом на 1930 рік у Франції нараховувалось 600 тис. емігрантів з Польщі, які спочатку емігрували до Вестфалії, а після закінчення першої світової війни переселились до Франції².

Для подання відповідної допомоги емігрантам-українцям уже згадуване Еміграційне товариство заснувало свої установи в Парані, Сан-Пауло, Еспіріто-Санто. 1930 року завдяки діяльності товариства були створені «Науковий еміграційний інститут» та «Еміграційний Банк», основними функціями якого було фінансування еміграційних установ, налагодження економічних взаємовідносин з установами в Польщі, надання кредитів від'їжджаючим рільникам. Для захисту інтересів емігрантів з України в цілому ряді зарубіжних країн були відкриті польські консульства. Про активну діяльність «Еміграційних товариств» свідчить такий факт: Львівський Воеводський відділ Польського еміграційного Товариства лише з серпня 1928 р. по березень 1930 р. підготував 5.946 еміграційних справ³.

¹ Еміграційний провідник. Львів, 1930, с. 41.

² Там же, с. 11.

³ Там же, с. 41, 47.

У Держархіві Рівненської області зберігаються документи відділу еміграційного синдикату в м. Ровно Волинського Воеводства (Syndukat Emigracyjny oddział w Równem) за 1925—1939 рр. Це фонд № 39. Справи розсекречені і передані на загальне зберігання лише нещодавно. У документах, що відклались у названому фонді, немає офіційних відомостей про час заснування Ровенського відділу еміграційного синдикату або самого синдикату. Документи свідчать, що Відділ здійснював листування з центральним Варшавським еміграційним синдикатом, проводив операції по оформленню необхідних документів, пов'язаних з виїздом за кордон. Основу фонду складають справи по розгляду заяв жителів Ровенського повіту про від'їзд за межі Польщі. Самі заяви можна умовно поділити на дві групи: про подання допомоги в оформленні необхідних для виїзду документів і про формальності, пов'язані безпосередньо з виїздом. Тут відклалися також листи, що надходили жителям краю від рідних з-за кордону, повідомлення про надання дозволу на виїзд, які видавалися управлінням при Міністерстві громадської опіки і затверджувалися цим же міністерством. Громадяни, які виїжджали, заповнювали спеціальні картки, які теж зберігаються у справах. Тут же — повідомлення про час та місце прибуття на збірний пункт для відправки.

У заявах жителів містяться відомості про рідних, які проживали за кордоном. Заслужують на увагу і довідки старост та магістрату м. Ровно про оцінку нерухомого майна, землі; картки-довідки про стан здоров'я, так звана «karta sanitarna», з фотографіями на кожного члена сім'ї, до яких заносилися відомості про стан здоров'я, вік, національність, віросповідання виїжджаючих. Із вищезгаданих документів видно, що емігрували часто цілими родинами, з дітьми, вік емігрантів становив переважно 16—45 років.

У справах фонду збереглися й поштові картки, копії свідоцтв про шлюб та метричних виписок. Документи свідчать, що найчастіше жителі регіону виїжджали до Аргентини й Канади, рідше — до Бразилії й Парагваю. Це співвідношення становить приблизно один до дев'яти.

Серед документів фонду — окремі примірники листівки (формат А—5), виготовленої друкарським способом, українською мовою, де вміщено звернення польських властей до громадян західних регіонів України не вдаватись до послуг приватних осіб при оформленні документів, пов'язаних з виїздом, а користуватись послугами лише установ еміграційного синдикату. В цих же листівках наводився перелік міст, де знаходились відділи, агентури еміграційного синдикату. Географія їх була досить значною і поширювалась не тільки на міста Західної України, а й Західної Білорусії. Ось як вони перераховані в листівках: Брест, Дрогобич, Дубно, Горохів, Корець, Костопіль, Кобрин, Кременець, Луцьк, Пінськ, Пружани, Ровно, Сарни, Володимир-Волинський, Здолбунів, Чортків, Коломия, Львів, Перемишль, Ржешів, Рогатин, Самбір, Стрий, Станіслав, Тернопіль.

Кілька справ фонду 39 стосуються роботи відділу. Це директивні вказівки Варшавського еміграційного синдикату, документи про роботу каси взаємодопомоги, протоколи інвентаризації майна відділів, агентур, відозва повітового комітету про святкування в повіті «Тижня емігранта» тощо.

Документи названого фонду несуть багату й цікаву інформацію, пов'язану з еміграцією жителів Ровенщини. Його справи можуть бути використані не тільки істориками, краєзнавцями, а й соціологами, географами, лікарями. Тим більше, що інтерес до такого суспільно-політичного явища на Україні як еміграція, постійно зростає.

М. П. КОБЛЮК,
заст. директора Держархіву Рівненської області

«З РІДНОГО ГНІЗДА». АЛЬБОМ ФОТОДОКУМЕНТІВ.

Київ, ФІРМА «ДОВІРА», 1992.

УПОРЯДКУВАННЯ КРАВЧУКА П. Ф.;

ХУДОЖНЄ ОФОРМЛЕННЯ БУРТОВОГО А. М.;

ПЕРЕДМОВА МИХАЙЛЕНКО А. Г.,

СУПРОВІДНИЙ ТЕКСТ ЛОЗИЦЬКОГО В. С.

Цього року вийшов друком цікавий фотоальбом, присвячений 100-річчю української еміграції в Канаду, в якому зібрані документи з фондів ЦДАЖР України, ЦДАКФФД України, держархівів Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Волинської, Чернівецької областей. Яскраво і промовисто розповідають архівні документи про причини, що спонукали українців Галичини та Буковини залишати рідні домівки і рушати у Новий Світ — незнаний і суворий. Автори альбому не обійшли таких тем, як політична еміграція 20—30-х років, культурно-релігійне життя вихідців з України та ін. Вміщені в альбомі матеріали не є всеохоплюючими, їх завдання — дати зоровий ряд процесу еміграції від останньої чверті XIX ст. і до 40-х років століття XX — найбільш важкого і драматичного періоду в житті українців у Канаді. Саме за цей період вони пройшли шлях від пришельців на канадській землі до складової й важливої частини народу Канади.

Фотоальбом став однією з перших і досить вдалих спроб спільного видання державних архівів та фірми «Довіра», своєрідною ознакою зміни нашого ставлення до співвітчизників за кордоном.

ІНФОРМАЦІЯ

Київ. До славної ювілейної дати — 150-тих роковин з дня народження Миколи Віталійовича Лисенка — українського композитора, піаніста, фольклориста, основоположника національної композиторської школи — **Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України** підготував тематичний вечір «Микола Лисенко і кобзарство».

«Батькові» української музики присвятили своє мистецтво кобзарі Павло Супрун, Андрій Бобир, Андрій Горняткевич, Володимир Кушпет, Раїса Костюк, Ярослав Черногуз, Тарас Силенко, Юля Коркішко. У давній манері співу Павло Супрун виконав українські народні пісні на музику ювіляра «Не пугай пугаченьку», «Та не жур мене, моя мати». Кобзар з Канади Андрій Горняткевич — доктор філософії, ад'юнкт — професор Відділу слов'янських і східноєвропейських досліджень Альбертського університету, в недалекому минулому головний редактор часопису «Бандура» (Детройт, США) — виконав для присутніх думу з репертуару Остапа Вересая «Пісня про правду» (слова Г. Сковороди, із збірки «Сад божественних пісень»). Андрій Бобир, художній керівник і головний диригент оркестру народних інструментів Українського радіо, який завітав на свято, як гість, на прохання слухачів теж взяв до рук інструмент. Раїса Костюк — художній керівник студії бандуристів при Капелі бандуристів України — виконала українські народні пісні «Вийду я на гіронуку». «Ой у полі озерецько» в обробці М. Лисенка.

У виконанні Ярослава Черногуза прозвучала дума «Бура на Чорному морі», а також вокальні твори — пісня Тараса з

опери М. Лисенка «Тарас Бульба», «Безмежне поле» на слова Івана Франка (концертмейстер Наталка Прима). Тарас Силенко, студент першого курсу Київського інституту культури, представив слухачам народну думу «Куди воли йдуть» (обробка М. Лисенка). Значний успіх мала дебютантка Юля Коркішко, учениця першого класу Музичної школи ім. М. Лисенка (педагог Мирослава Кардаш). Юна кобзарка заспівала веснянки в обробці ювіляра.

У виконанні Володимира Кушпета, викладача Стрітівської кобзарської школи, що на Обухівщині, прозвучали пісні з репертуару Остапа Вересая «Ой горе, горе», «Козак Валець», а також уривок із думи «Про Хведора безрідного», записаної М. Лисенком.

Перед присутніми виступив директор архіву-музею М. І. Крячок. Він розповів про документи кобзарів, що зберігаються у фондах архіву-музею.

Окрасою вечора була виставка унікальних документів, що висвітлюють життєвий і творчий шлях композитора, — з фонду «Императорского русского музыкального общества», особових фондів Тараса Шевченка, Кирила Стеценка, Фотія Красицького, Прохора Коваленка, Віктора Масляникова, Михайла Стефановича, Григорія Щербаня, Миколи Опришка, Івана Паторжинського, Леоніда Кауфмана, Анатолія Петрицького, Олександра Хвостенка-Хвостова та ін.

Завдяки ведучому — провідному кобзарознавцеві зі Львова Богдану Жеплинському — присутні значно розширили свої уявлення про кобзарство як таке.

О. Ф. ПАВЛОВА

СПОГАДИ ГЕНЕРАЛА УДОВИЧЕНКА

Січнеvim подіям 1918 р. у Києві присвячено чимало ґрунтовних статей і праць радянських істориків. Проте, ґрунтовних з одного боку — з точки зору компартійної ідеології. Цим же недоліком страждають і видані в колишньому СРСР спогади очевидців. Матеріали ж протилежного змісту були надійно сховані у спецхранах архівів та бібліотек.

Зараз, коли заборону на їх використання знято, на світ з'являється дедалі більше джерел, що по-новому висвітлюють вже давно, здавалося б, і добре відомі факти.

Спогади генерала О. Удовиченка, який був очевидцем та безпосереднім учасником тих подій, — незаперечний тому приклад.

Перебуваючи на той час в чині отамана гайдамацького полку, О. Удовиченко, з властивою військовій людині послідовністю, характеризує стан збройних сил незалежної Української держави, висвітлює ситуацію, яка стала причиною громадянської війни на Україні, описує січневе збройне повстання у Києві, аналізує хід боїв під Крутами тощо.

Опинившись у еміграції в ранзі генерал-хорунжого Генерального штабу армії УНР, О. Удовиченко започатковує видання неперіодичного журналу «Військова справа», перший номер якого, на правах рукопису, вийшов у листопаді 1927 р. у Парижі.

Одним із завдань новоутвореного журналу була публікація спогадів учасників української визвольної війни, які, на думку самого О. Удовиченка, «стануть тою цеглиною, з котрої пізніше збудується історія української армії».

Подаючи приклад, він першим опублікував на сторінках свого видання власні спогади, які і пропонуються читачам «АУ».

Єдиний номер згаданого журналу зберігається у Науково-довідковій бібліотеці ЦДА України і є бібліографічною рідкістю. Сторінки його значно пошкоджені. Проте у всіх випадках, окрім єдиного, текст публікації вдалось відтворити.

Нині, в ході нелегкого процесу відтворення справжньої історії, співставлення свідчень ворогуючих таборів дасть змогу багато на що подивитись інакше, об'єктивніше оцінити епізоди, пов'язані з боротьбою українського народу за свою незалежність.

Публікацію підготувала

Л. І. ЛОЗЕНКО

О. УДОВИЧЕНКО

ПЕРША БОРотьБА ЗА КИЇВ (1917—1918)

В своєму докладі я хочу пригадати шановним читачам одну з сторінок української військової історії, а саме як повстали одні з перших частин української армії Гайдамаки та Січові стрільці, з кот-

рих пізніше сформовано було дивізію ген. Натієва та запорозький корпус, їх участь та роль в першій сутичці з московською армією в боротьбі за Київ.

В листопаді місяці 1918 року ситуація на Україні склалася така: з Заходу, з бувших російських фронтів (південно-західного та румунського), посувалися збільшовичені частини російських військ, серед котрих звертав на себе особливу увагу своїми бешкетами 2-ий гвардійський корпус, керуєний відомою комуністкою Є. Бош.

З нашого боку проти цих більшовицьких частин успішно провадив боротьбу 1-ий український корпус ген. Скоропадського в районі Жмеринка — Казятин — Рівне.

На північних наших кордонах зосереджувалися московські війська в двох групах, а саме — Брянськ і Коростень.

Було ясно, що московський уряд підготовлював наступ на Україну.

Не так давно вийшла книга полк. Какуріна «Стратегический очерк гражданской войны». Совітське видання від 1926 року, в котрому автор підкреслює, що наступ на Україну у січні 1918 року викликаний був виключно метою не дати можливості провадити переговори нашим делегатам в Бересті від імені Самостійної Української Народної Республіки.

Загрозу цього наступу та його наслідки не дооцінювали ті, кому належало про це думати, а саме Уряд (Генеральний Секретаріат) та Центральна Рада. Так само й громадянство після оголошення незалежності України переживало щасливі часи і в такому солодкому настрої перебувало.

Увага всіх була звернена на вирішення соціальних проблем, і наші політики, забувши, що мало оголосити Україну самостійною, треба було ще закріпити свою незалежність, а для цього необхідна мілітарна сила, — на організацію ж української армії мало звертали уваги, навіть такий орган, як Генеральний Секретаріат по військовим справам, бо, як я зазначив вище, всі погрузли у вирішення соціальних питань.

Тепер коротко: які сили ми могли би протиставити московським силам з півночі?

Точного підрахунку наших військових сил не було; в різних повітових та губернських містах нараховувалися полки піхоти з тих, що українізувалися на фронті, але ж продершись на Україну ці полки залишилися тільки з командним складом, а козаки, стомлені війною, розійшлися по домівках, нарешті, коли такі частини існували, то вони не були надійними з національного боку, не були силою, на котру можливо було б покластися.

Так воно потім і сталося. Найбільше війська було у Києві (до 6 піших полків і 1 кінний — 10.000), але й ці війська були з нахилом до більшовизму і почасти втягнені в політичну боротьбу українськими діями.

Коли прийшлося відправляти частини київської залоги на фронт, то зібрано було кількасот чоловік. Ось така безрадісна картина була на нашому військовому фронті.

Між тим, з початку грудня, московські війська закінчивши зосередження, рушили на Україну по двом напрямкам: з боку Курська — Вороніжа та з боку Брянська — Гомеля на Конотоп — Бахмач. Командував військами тов. Муравйов.

Не зустрічаючи майже ніякого опору, московські війська на протязі тижня зайняли Харків і наближалися до Полтави, з другого боку зайняли Конотоп та Бахмач.

Загроза наближалася. Почався сполох і у Києві. Спішно відправляли на фронт всі боєздатні частини, але вище ми вже казали про

якість цих військ та при тому вони були малої кількості і стримати ворога не могли.

Головним чином московські війська зустрічали опір з боку місцевих українців, що зорганізувалися та озброїлися і вступили у боротьбу на власну руку. З боку Генерального Секретаріату не було пороблено підготовчих заходів, аби підпорядкувати їх військовому командуванню.

Таким чином, в боротьбу з Москвою без примусу втягався український народ по власному бажанню, і ця боротьба приймала характер народної.

А тому не правдиві твердження москалів різних кольорів, що боротьбу вела тільки купка людей, що не мала співчуття народу.

Дозволю собі подати тут справки з тої ж книжки Какуріна, де він стверджує, що український рух не мав співчуття народу, але ж підраховуючи сили української армії, лічить їх в 12. 000 багнетів регулярних і 60. 000 повстанців.

Отже розгубленість у Києві була повна і наше громадянство ходило з заклопотаним виглядом.

Виславши на фронт всі більш-менш організовані частини, розпочалась імпровізація, а саме: нашвидку формувалися невеличкі відділи і відправлялися на фронт. Так був сформований студентський курінь, що пізніше майже цілковито був знищений під ст. Крутами.

Не ліпше стояла справа з військовим керівництвом.

Штаб Округи, штаб Дієвої, Генеральний Секретаріат, Генеральний Штаб — кожна з цих установ керувала операціями на власну руку.

В цій метушні лише один чоловік не згубив здорового розуму і шукав нормального виходу зі склавшихся обставин. Це був — Симон Петлюра.

В маленькому готелі на Фундуклеївській вулиці¹, де мешкав у той час Симон Петлюра, в оточенні старшин Генерального штабу, що в той час почав формуватися, провадив С. Петлюра довгі бесіди про організацію українського війська. Прийшли до висновку, що в період будування Української держави, тільки свідомі національно частини можуть бути твердою підпорою свого Уряду.

Приступлено було до формування Гайдамацького Кошу і Січових Стрільців по принципу добровільного вступу.

Запись добровольців за тиждень дала 880 чоловік.

Кожний вступивший в гайдамаки повинен був пройти певний ритуал, а саме задавалися питання: 1) якої віри, 2) якої національності, 3) чи визнає самостійну Україну, 4) а потім мусив підписати десять гайдамацьких заповідей, зміст котрих був: 1) боротися до кінця життя за визволення України, 2) бути захисником свого народу, 3) повна підлеглисть своїм старшинам, 4) суд товариський, 5) за зраду — смерть і т. п.

Що то за люди були гайдамаки? Тут були і прості селяни і українська інтелігенція. Під білим кожухом і червоним шликом ховалося минуле їх та воно не було цікаве, але ж одне було певним, що ці люди в тяжку хвилину стали на захист Батьківщини і готові були віддати життя своє в обороні її. Я пригадую собі, як не раз дивувався тому, що український рух на протязі кількох років був лиш придушений, але не задавлений, і як цей рух в боротьбі гайдамаків вийшов на поверхню, як тільки для цього прийшла вимога.

Отже в ніч на 8 січня гайдамаки вирушили на фронт в напрямку Бахмача. За кілька днів перед цим в напрямку на ст. Гребінка вирушили Січові Стрільці під командою сотника Сушко.

На ранок 9 січня наш ешелон прибув на ст. Бобрик, де зустрів

¹ Нині вул. Леніна.

українські частини з Чернігова та рештки студентського куріня (кілька молодих хлопців).

Від них дізналися, що ст. Крути занята москалями, що під Крутами студентський курінь був цілковито знищений.

Загибель студентського куріня сталася при наступних обставинах. Складався курінь приблизно з двох сот чоловік, переважно з учнів середніх шкіл, що ніколи не тримали рушниці в руках та при цьому не пройшовши елементарної військової муштри. Курінь майже з потягу був розгорнений у лаву проти наступаючих москалів. Бадьоро шли юнаки на зустріч наступаючим москалям. Був мороз до 12 ступенів. Юнаки були убрані в своє шкільне убрання. Залегли лавою і відкрили вогонь по лавах москалів. Москалі не зупиняючись йшли наперед, бо вогонь юнаків приносив їм мало шкоди. Між тим мороз давав себе знати, і юнаки, лежучи на голім снігу, замерзали, але продовжували стріляти. Ворог наступав лавою, значно ширшою ніж юнаки, і охоплював їх на флангах, особливо на правому. Москалі підійшли на кілька десятків кроків, юнаки захвилювалися і розпочали відступ, але було вже запізно. Замерзлі члени не слухалися і москалі розстрілювали юнаків на короткій віддалі; поранених дострілювали або добивали багнетами. Так загинув студентський курінь. Загинули юнаки славною смертю, смертю героїв, поклавши своє молоде життя за Україну. Майбутні українські покоління оцінять їх смерть і належним способом вшанують їх пам'ять. Вічна слава їм.

Таким чином, ст. Крути і м. Ніжин були зайняті москалями. Команда гайдамаків вирішила прийняти бій на позиції біля станції. Позиція обібрана, настановлені гармати, вислана розвідка. Москалі затримались на ст. Крути, де направляли розібраний українцями залізничний шлях. На ст. Бобриня по телефону одержали відомості з Києва, що з вирушенням гайдамаків в Києві зразу ж заворушилися місцеві більшовики, а до вечора зв'язок з Києвом був перерваний і ми тільки випадково довідалися, що у Києві більшовики розпочали повстання. Увечері прийшли ще гірші відомості, а саме: Київ в руках у повставших більшовицьких частин, Центральна Рада розігнана, Генеральний Секретаріат заарештований. Ці відомості справдилися лише почасти, але командування аж до заняття Печерська не знало дійсного стану речей. Треба признатися, що ці відомості страшенно вразили нас. До голови насувались сумні думки. Кожному було ясно, що з заняттям Києва, центру українського відродження, наша боротьба може зовсім захлинутися. У всіх в головах була одна думка: хіба ж кінець всьому, невже наш визвольний рух знов буде придушено москалями, зараз вже червоними? Що робити? Ворог зпереду нас, ворог позаду, Київ в руках більшовиків, Уряду нема.

Не буду критись — у багатьох з нас на початку було на думці одне: тільки смерть...

Симон Петлюра сидів у маленькому душному купе, понурив голову і думками був десь далеко, ми ходили сумні, гайдамаки збиралися коло своїх вагонів теж сумні, майже всі мовчали, віддавшись своїм думкам. Але ж час зробив своє, — через годину всі володіли своїми нервами.

Входжу до С. Петлюри. Обмінюємось думками і вирішуємо скликати нараду начальників групи, що була в напрямку на ст. Гребінка. Через деякий час прибули Сушко і начальник юнацької школи сотник Блаватний. Зібралися у тій же сепаратці Симона Петлюри. Останній коротко поділився відомостями і запитав, що робити далі: чи продовжувати боротьбу, чи припинити і примиритись з фактичними обставинами. Різні були відповіді. Один рахував, що дальшу боротьбу вести некорисно і треба розпустити людей. Другий запропонував пробиватися в Австрію, а саме Галичину. Була пропозиція піти в Пінські болота і там пересидіти до слушного часу. Але ж видно було, що ні

одна з цих думок не була прийнятна, а найбільш для С. Петлюри. На-стала довга мовчанка. Раптом встає один з присутніх і каже: «Наша боротьба не припиняється, а тільки починається. Ми мусимо або загинути, або перемогти. Історія не простить нам нашої малодухості. Назад на Київ. Візьмемо Київ, а потім зустрінемо ворога під його мурами; а коли не втримаємося, залишимо Київ разом з Урядом та Центральною Радою».

Завдання було вирішено. С. Петлюра перший взяв слово: «Так, наша боротьба тільки починається, назад на Київ».

Через кілька хвилин зібрані були гайдамаки. Була 10 година вечора. На дворі було темно. Навколо вагону С. Петлюри горіли вогні, біля котрих гріючись понуро стояли кілька сот гайдамаків. Червоні шлики здавались темними. Зпершись на рушниці, вони мовчки чекали, що буде далі. На приступки вагону виходить С. Петлюра. Чути команду: «Струнко». Знов команда: «Підійти ближче». Заворушилася маса людей. Стало тихо. С. Петлюра починає промову. З'ясовує ситуацію, нагадує гайдамакам заповідь — боротися за Україну до кінця, і питає, що робити далі: чи припиняти боротьбу чи ні.

Глухо роздаються слова С. Петлюри на холодному повітрі, але ж палкі вони були, і по мірі того, як він промовляв, видно було, як слова його впливають на людей. Не дали йому закінчити, як залунали голоси: «На Київ», «Хай живе Україна». Знову С. Петлюра звертається до гайдамаків і каже: «Я присягаюся боротись, а чи ви можете присягти?». «Присягаємо, присягаємо».

Нарешті по старому гайдамацькому звичаю всі поцілувалися один з другим і цим ніби скріпили присягу.

Мені здавалося, що я бачу стару Запорозьку Січ зі всіма її звичаями, і справді, у той час воскресла, народилася нова Запорозька Січ, а дух старих січовиків був з нами.

Зірвавши залізничний шлях та понищивши телеграфне сполучення, наш ешелон вирушив на ст. Дарниця. Малося на увазі, що більшовики будуть зайняті направою зруйнованої нами колії на протязі декількох днів.

На ранок на ст. Дарниця були зосереджені гайдамаки, січові стрільці, юнацька школа, полк Богдана Хмельницького та інші дрібні частини. О 4 годині ранку юнацька школа та полк Б. Хмельницького з іншими частинами рушили на Київ в напрямку на залізничний міст, а гайдамаки та січові стрільці — на ланцюговий міст.

Незабаром з боку ланцюгового мосту почулися постріли — то гайдамацька розвідка наскочила на більшовиків. Розгорнувшись у бойову лаву, йдуть вперед гайдамаки — січові стрільці у резерві. Розвідка рушає через міст, але ж одразу кулемети примушують її залягти. Один з гайдамаків впав, судорожно звів руками і ногами, та за хвилину затих. То наша перша жертва. Лава залягає по відкосі берега і відкриває вогонь. Ворога не видно, але з-за рогу будинку на Слобідці сиплються кулі. Ось друга жертва. Рядом зі мною лежить гайдамака і стріляє, раптом починає повертатись на лівий бік. Бліде обличчя, очі гаснуть. Дивиться пильно на мене і ледве чутно каже: «Пане отамане, вмираю за неньку Україну», і вкриває обличчя червоним шликом. А далі, вже рахуємо жертви після бою, а під час бою тільки бачимо, як одні безпомічно застаються лежати на землі, другі зі стогоном повзуть на бік. Готуємось дебушувати міст. Хочемо раптом проскочити його. Нарешті підтягнулися до мосту, піднімаємось і з криком «Слава» здираємось на міст. Петлюра з нами. Але ж пробігши кілька кроків, падаємо і повземо назад. Кілька чоловік zostалися лежати — то вбиті. Батарей вже на позиції, треба відкрити гарматний вогонь, але язик не повертається сказати тільки одне слово: «Вогонь».

Було б дикунством стріляти з гармат по своєму рідному Києву,

десь далеко чути вибух, а через секунду над нашими головами сиплеться шрапнель, — то з арсеналу стріляють по нас.

«Батарея — вогонь!» — і чотири наших білих вибухи високо над Києвом, то вістка тим, що лишилися в Києві, вістка про нашу присутність.

Далі знову «Слава!», і ми біжимо через міст, вже передні з гайдамаків та січових стрільців проскочили міст, залягають і стріляють. По мосту тарахтять кулемети — то гайдамацькі кулеметники бігцем тягнуть їх на той бік мосту. Ще хвилинка — і наші кулемети застрекотали. Рушаємо далі. Вже темніє. Знову «Слава!» — і ми вже під мурами Лаври, плазуємо вгору, по нас хтось з косогуру стріляє з кулемету, але ми вже в Лаврі.

Виставляємо сторожу. На старих мурах Лаври, на старих фортецях видко постаті вартових гайдамаків та стрільців, що пильно придивляються у бік Нікольської вулиці. Але ж не все закінчено. Чують шелест, хтось лізе з яру — то більшовицька розвідка.

Рахуємо наші втрати: 15 гайдамаків забито, 20 ранено. Від лівої колони вістей немає. На ранок рушаємо по Нікольській вулиці в бік Арсеналу. Для охорони Лаври та поранених залишаємо сотню гайдамаків. Доходимо до перехрестя з погруддям Пушкіна, де стоїть гімназія. В маленькому садку перед погруддям Пушкіна, на лавці, лежить забитий, прикритий газетою — то вільний козак.

З якогось будинку виглядають французькі солдати (авіаційний парк) та щось таємно вказують на сусідній будинок, але все вже ясно: звідти летять ручні гранати, таке кулемет, а разом з тим з інших домів невідомий ворог стріляє по нас з кожної щілини. Бійка, страшна вулична бійка розпочалася. Січові стрільці вриваються в дім, кидають гранати, а через кілька хвилин вертаються, обличчя розпалені, докладають, що все покінчено, на місці залишилося 16 трупів.

Так по-під мурами будинків рушаємо повільно вперед.

Попереду йде по-під мурами розстрільна, що відповідає на стріли з будинків, позаду окремі команди з гранатами, що чистять будинки від ворога; глуха, коротка розправа. От так повільно посуваємось наперед. Аж ось нова несподіванка. З площі*, біля монументу Іскрі і Кочубею, ворожа батарея б'є на картеч вздовж вулиці. По вулиці літає вихор, град картечі, що б'є з вереском по бруку, по будинкам, на голови сиплеться тинк, з брязкотом падають шиби. Страшний гомін. Гайдамаки та стрільці щільно присунулися до будинків. Чути вигуки: «артилерію, артилерію». А батарея вже потихеньку підіймається на гору з боку Дніпра. Гарматчики викочують гаубицю, довго встановлюють гармату, колувають брук, нарешті все готове; командир опускає руку, гармата підскакує і котиться потім далеко назад. Переліт — граната рветься десь аж за містом. Рештки шиб після пострілу повилітали, тепер вже нема небезпеки зверху. Знову вибух, і над казармою понтонірів видко клубки білого і чорного диму, а в стіні казарми видко величезну діру.

Гармати ворога мовчать.

Гарматчики щось після кожного стрілу довго сперечаються відносно прицілу, чути вигуки: «Нижче, нижче». Підходжу, бачу, що гаубиця дулом ледве не торкається бруку, питаю чому так. Розчаровані обличчя і відповідь: «Та, пане отамане, не можемо влучити в тих зрадників — Іскру та Кочубея».

Над казармами понтонірів з'являється білий прапор — здаються. Підходимо вже до площі, де стоїть монумент Іскрі і Кочубею. З Арсеналу без перерви б'ють кулемети. Не можна ніс показати. Ось один гайдамака з гранатою біжить до будинку Арсеналу, але раптом падає, за ним кидаються другі, кидають гранати у вікна, всередині чути вибухи. З деяких вікон вже не стріляють. Гайдамаки вже захопили казарми.

* Микільська площа.

встановлюють у вікнах кулемети і стріляють у вікна Арсеналу. Під величезною аркою казарм видно, як сапери складають гори рушниць; тут же якийсь гайдамака вивів оркестр саперів і вчить їх мелодії «Ще не вмерла Україна». Музиканти-кларнетисти з довгими носами, характерними вухами, тремтливими руками підбирають мелодію гімну, позираючи очима на кулемет, що все таке над їх головами.

Але Арсенал не здався. Знов підвезли гаубицю, що стріляє майже на 100 кроків, але мури Арсеналу міцно тримаються. Гарматчики вже всі забиті, на допомогу їм кидається наш улюбленець гайдамака Попів, але куля попадає йому в око і він падає біля гармати. Вже темніє. Бій стихає. На ранок о 5 годині над Арсеналом видно білий прапор, а у слід за тим з нього виходять до 2000 людей. Наша перемога. На подвір'ю Арсенала ми знайшли десятки розстріляних вже вільних козаків.

Полонені зібрані попід мурами казарм понтонірів. Озлоблені гайдамаки наводять кулемети на полонених. Ще одна хвилинка — і дві тисячі більшовиків, серед котрих більша частина москалів, полягла би смертю. Але С. Петлюра, а разом і ми, командири, з великими труднощами заспокоюємо гайдамаків, і кулемети відвозяться на бік. Нашим ворогам залишено життя. Але на другий день вони вже знов стріляли по нас з кожного будинку, з кожного вікна.

В 9 годин гайдамацький курінь і січові стрільці під звуки «Ще не вмерла Україна» рушають у центр Києва.

ВІДЗНАКИ УНР

Для незалежної суверенної України сьогодні є дуже актуальними питання символіки, нагород, відзнак. Між тим, звертаючись до історії нашої держави періоду Української Народної Республіки, дізнаємось, що вона мала свої нагороди й відзнаки, причому як військового, так і цивільного характеру. До перших належать, наприклад, ордени Республіки, Визволення, Залізного Хреста, до других — ювілейна відзнака «Золотий Тризуб», встановлена на честь 5-ої річниці проголошення самостійності України, та перстень на пам'ять Головного Отамана Військ УНР, яким нагороджувалися особи, що сприяли визволенню українського народу під керівництвом С. В. Петлюри.

У фондах Центрального державного архіву вищих органів державної влади і органів державного управління України зберігаються документи, передусім закони, статuti, протоколи засідань Ради Народних Міністрів УНР, що висвітлюють історію цих нагород. Ці документальні джерела становлять значний інтерес з погляду сфрагістики, дають уявлення про ієрархію військ УНР, їх озброєння, прийоми ведення бойових дій тощо.

Документи публікуються вперше. Мову оригіналів по можливості збережено.

Публікацію підготував

С. П. СОЛОВЕЙ,
співробітник ЦДАЖР України

№ 1

Лист Комісії УНР міністрові внутрішніх справ республіки про відзначення п'ятиліття проголошення самостійності України

У. Н. Р.
КОМІСІЯ
по відзначенню п'ятиліття
проголошення Самостійності
України

Грудня... дня 1922 року

Ч. ...

Комісія по відзначенню 22 січня 1923 року має шану просити Вас, Пане Міністре, коли на те не зустрічається з Вашого боку принципових перешкод, перевести через Раду Міністрів Закон про встановлення ордену Республіки, позаяк, можливо, що цим орденом прийшлося б скористуватись при відзначенні 22 січня 1923 року.

Самий образок ордену можна було б затвердити пізніше.

Голова Комісії
Член-Секретарь

Грудень 1922 р.

До Пана Міністра
Внутрішніх Справ

ЦДАЖР України, ф. 1065, оп. 4, спр. 113, арк. 34, 34 зв. Копія.

№ 2

Статут відзнаки «Республіки»

Квітень 1919 р.

Рада Міністрів Української Народної Республіки в засіданнях ухвалила статут про нагородження старшин і козаків бойовою відзнакою

«РЕСПУБЛІКИ»

Встановити: статут бойової відзнаки «РЕСПУБЛІКИ»

Розділ I

Загальні положення

1) Бойова відзнака «Республіки» буде перед світом на всі часи доказом особистих бойових відмін та хоробрости за волю і національність Української Народної Республіки. Пожаловані цією відзнакою іменуються лицарями відзнаки «Республіки».

2) Днем утворення відзнаки лічеться 22 січня 1919 року — себ-то день сполучення Західної і Наддніпрянської України, в одну Велику Соборну Україну.

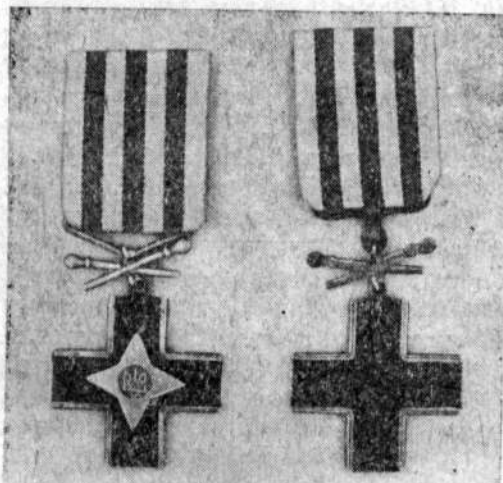
День цей святкується щорічно у всіх військових частинах і інституціях.

3) Відзнака «Республіки» ніколи не знімається.

4) Відзнака «Республіки» має дві ступені і складається: із прямого хреста, зробленого із заліза, три сторінки котрого (верхня і бокові) мають довжину від центру по 1 1/2 сантиметри, нижня сторінка трохи довша від бокових і має довжину 2 сантиметри.

Хрест цей робиться так, щоб сторінки одного з боків були глибше від пружки, як то показано на малюнку. В центрі хреста з обох боків знаходиться круг, покритий блакитною поливою, котрий рельєфно виділяється зі своїм жовтим кружком над останньою поверхністю хреста.

І в цьому крузі міститься з одного боку металевий жовтий соборний герб (із тризубця; Архистратига Михаїла і Льва), а з другого боку — дата сполучення Західної і Наддніпрянської

Перший випуск ордену (лицарів) Залізного Хреста армії УНР.

України, а також черга хреста, позаяк відзнака іменна.

Через середину хреста, з боків пропускаються навхрест дві шаблі жовтого металу (як показано на малюнку). У верхній сторінці мається вушко, в котре пропускається металеве кільце за для надівання хреста на стрічку. Стрічка повинна бути шовкова, муарова, одна половинка котрої повинна бути блакитною, а друга жовтого кольору.

Перша ступінь носить на стрічці з бантом та з гілкою (із вівса і жита), а друга — на такій же стрічці, з бантом але ж без гілки.

5) Відзнакою «Республіки» ушановуються старшини і козаки. Кількість лицарів відзнаки не обмежується.

Подвиги, за котрі військовослужачі нагороджуються
відзнакою «РЕСПУБЛІКИ»

6) Ні попередні заслуги, ні одержані в боях рани не приймаються на увагу при ушануванні відзнакою «Республіки», ушановується цієї відзнаки виключно той, хто не тільки обов'язки свої виконував, у всім по урочистій обіцянці, чести і долгу, але крім цього виявив себе на користь і на славу України особливою відміною, котра міститься в нижче зазначеному:

Хто зневажаючи очевидну небезпеку виказав сміливий приклад небоязкості, присутності духа і саможертвенности, учинить відзначний військовий подвиг, увінчаний повним доспіхом і давший явну користь нашому війську. Подвиг цей може бути виявлений або по розпорядженню вищого начальства, або по власному умовленню (власній ініціативі). Вояка, одушевлений вірністю до України, любов'ю до батьківщини і до військової слави, забачивши в час битви ту хвилину, в котру уявляється випадок несподіваним і сильним нападом нанести ворогу значний розстрій і навіть побити його, може, і не чекаючи наказу начальства, рішиться на такий подвиг, і якщо досягне цілковитого успіху то уповні шанований буде нагородити, встановленої для відміни хоробрих; але й при цьому не повинен забувати, що дисципліна є душа військової служби і що всякий воїнок її порушуючий, не користь і славу, а шкоду і сором приносить. По цьому, коли, виказуючи зазначений подвиг, він розірве загальний зв'язок подій, головним воєначальником вироблений, при тім зі згубленим вихідом, то не тільки позбавляється всіх прав на одержання відзнаки «Республіки», але в купі з тим як порушитель дисципліни, віддається під військовий суд.

7) Незлічені військові лицарства українського вояцтва; а по цьому, аби відзначити відмінні подвиги від звичайних, а начальником — при представленні і комісії — при ушануванні до відзнаки, надати до керування приклади, залучаючи признаки справді видатних відій, по точному розумінню котрих, або відповідно яким, вони могли б постановляти свої рішення визначається слідує:

Достойна нагородження відзнакою «РЕСПУБЛІКИ».

Розділ II

По всім родам зброї взагалі

8) Хто з бою візьме дійові чи обороняємі ворожі: батарею, гармату чи кулемет і представить їх в розпорядження свого начальства.

9) Хто одіб'є нашу гармату чи кулемет ворогом захоплений.

10) Хто вирятує свою артилерію, вибивши ворога вірвавшогося на артилерійську позицію.

11) Хто з бою візьме у полон керуючого армією, командира корпусу чи начальника дивізії ворожого війська.

12) Хто в час боя визволить з ворожих рук: головнокомандуючого, командуючого армією, командира корпусу чи начальника дивізії наших військ.

13) Хто викликавшись охочим, чи будучи призначений начальством на небезпечне і корисне підприємство в окружності чи в тилу розташування ворога, як-то зруйнувати міст чи друге значне залізничне збудовання, произвести руйнацтво ворожого потягу, знищити переріз з набоями, гарматними знарядями, майном повітроплавного парку чи живністю, вибухати блокгауз, бліндаж чи другу важку захистну будівлю, привести в руйнацію гармати осадного парку і т. інш. Зробить ще з повною користю і тим самим принесе велику шкоду ворожій армії чи задержить успіх її операцій.

14) Хто, знаходячись в повному оточенню, на пропозицію копитуляції буде відповідати міцною непохильною відмовою не припиняючи бою, поки не змінить йому свідомість.

15) Хто під сильним вогнем прорветься крізь важкопереможні мудровані перепона перед розташуванням ворога, проведе скрізь них війська і тим забезпечить успіх атаки.

16) Хто при штурмі фортеці або зміцненій позиції перший вийде на вал укріплення, уперто захищався ворогом, або вірветься в укріплення і тим заманить з собою других.

17) Хто на атакуванні фортеці або зміцненій позиції прорветься в осередок між укріпленням або в тил них і затвердившись буде допомагати рішучому успіху по опануванню ворожою фортецею або зміцненою позицією.

18) Хто особисто, з небезпекою для життя вибухами або інших роботах, виб'є ворога з бліндажів, казематів, контр-мінних галерей, канонірів, або інших оборонних будівель.

19) Хто розшукає слабо оборонений вхід в фортецю або інший зміцнений пункт, введе крізь нього наше військо і через те буде допомагати заволодінню фортецею або зміцненим пунктом.

20) Хто при нападі ворога на голову наступної праці, відлеглій недалі лінії глазіса, з явною небезпекою для життя, затримає цю голову за собою, буде безупинно продовжувати працю надалі і тим дасть можливість довести її до кінця.

21) Хто безпосередньо керуючи працею в час штурму, вибухом або іншим засобом, зробить прирву у воротах фортеці або укріплення, окремої кам'яної стіни або залізної ґрати і тим дасть можливість опанувати укріпленням.

22) Хто, при перевозі війська крізь річку захищаєму ворогом, першим опанує протилежачим берегом і на ньому затримається.

23) Хто, персонально керуючи кінною частиною вчинить кінну атаку і знищить ворожу пішу частину не менше сотні або захопить дієві гармати чи кулемети, а також розбіє переважні сили кінноти ворога.

24) Хто, персонально керуючи кінною частиною, в критичній мент бою вчинить сміливу атаку і, знищив ворожу частину не менше сотні, або захопив дієві гармати чи кулемети, офіруючи собою, виручить другі частини отряду або ж вчинить рішучу допомогу загальному успіху.

25) Хто рішучими подіями в районі або в тилу ворожого стану вчинить у нього паніку або нелад значних сил і тим допоможе успіху над ним.

26) Хто в середині дефіле, або виході наших військ з тіснини, обстрілюємої сильними ворожими батареями першим висуне свою батарею або кулемети і своїм згубним вогнем доставить нашим військам можливість вистоїтись або розвернувшись спереду дефіле.

27) Хто, керуючи батареєю або частиною її під великим вогнем, сміливо висунеться наперед і, наносячи рішучий удар ворогу своїм вогнем, дасть можливість нашим військам остаточно угрунтуватись на штурмуемім пункті.

28) Хто буде розстрілювати в упір до останнього набою наступаючу піхоту або кінноту, і офіруючи собою, дасть час на впорядкування або відхід нашим військам.

29) Хто, знаходячись в облозі під великим вогнем ворога, в мент штурму на атакуемий пункт сміливо висунув противоштурмову батарею або кулемети, діяльність їх відбіє штурм і примусить атакуючого відступити.

30) Хто, персонально керуючи роботами під великим і дійсним вогнем ворога, або при інших обставинах, також зв'язаних з явною небезпекою для життя, наведе, або вистроїть міст, ворогом зруйнований і тим дасть можливість нанести йому удар.

31) Хто безпосередньо керуючи роботами в підземній війні з явною небезпекою для життя — знищить заготовані ворогом міни.

32) Хто, безпосередньо керуючи роботами в підземній війні, відкритою силою здобуде і утримає за собою участок ворожої мінної галереї або рукава.

33) Хто під сильним і дійсним ворожим вогнем улаштує перехід крізь водяний або сухий рів форта (укріплення).

34) Хто при атаці позиції з очевидною небезпекою для життя, будучи безпосереднім начальником саперної команди і персонально керуючи роботами, знищить штучні переходи і другі ворожі перегороди або улаштує перехід через них і тим буде сприяти успіху нашого штурму.

35) Хто, керуючи повітроплавним апаратом, знищить в бою ворожий повітроплавний апарат або з бою заволодіє ним.

36) Хто по власній ініціативі за власною відповідальністю, учинить такий сміливий подвиг, котрий по рішучому його впливу на хід бійки приведе до успіху нашого війська або флота.

37) Хто, будучи оточеним переважаючими силами ворога у відповідь на пропонування капітулювати відмовить і в послідууючому нерівному бою зі славою загине.

38) Хто після упертого бою, не маючи можливості до дальнішого опору і аби запобігти захвата ворогом взірве форт або частину його, знищить укріплену будівлю або другий опірний пункт або знищить корабель, при чому сам загине.

39) Хто командуючи роєм або другою частиною або за виходом із строю всіх старшин, прийме команду, витіснить ворога із окопа, засіки або закріпленого місця.

40) Хто при багнетній бійці персональним рицарством та хоробрістю буде допомагати успіху атаки або контр-атаки.

41) Хто керуючи підвладними або товаришами прикладом персональної своєї хоробрости, прикладом їх і спасе захоплене ворогом, або перед ворогом залишені: гармату або кулемет.

42) Хто за зменшенням старшин приваблюючи за собою козаків прикладом особистої хоробрости, захопить або приведе в нездатність ворожу гармату або кулемет, або відбіє вірвавшегося на батарею.

43) Хто по власній ініціативі за зменшення старшин, при бійці в упор, висуне кулемет на небезпечно-близьку просторінь і дією його підтримає атаку або оборону.

44) Хто, перебуваючи старшим у вилазці, знищить ворожий пост або захопить його в полон.

45) Хто, викликавшись охотником на небезпечне і корисне підприємство, зробить його з повним успіхом.

46) Хто, під сильним і дійсним вогнем ворога, або пройшовши крізь військове розташування, пронесе і доставить по призначенню важне повідомлення, котре повинно відновити зв'язок потрачений спільно дієвими отрядами, колонами або частинами.

47) Хто з власного почину, за зменшенням старшин, при бійці в упор, викотить гармату із-за закриття і вогнем їх підтримає свою піхоту при атаці або обороні.

48) Хто на батарею, яка замовкла через зменшення старшин та прислуги, і в небезпечній близьості від ворога, який загрожує захоптом гармат, підвезе під сильним вогнем передки і цим самим спасе хоча-би частину гармат.

49) Незалежно від зазначених вище випадків нагороджуються відзнакою «Республіки» ті, хто своєю смертю здобуде собі лицарську славу достойну увіковічення в історії Батьківщини.

Порядок нагородження відзнакою «РЕСПУБЛІКИ»

Розділ III

50) Відзнакою «РЕСПУБЛІКИ» нагороджуються всі взагалі, як старшини, так і козакі, утворивши одну із відмін, котрі зазначені в цьому статуті.

51) Відзнака «РЕСПУБЛІКИ» надається по черзі старшинства ступенів, починаючи з 2 ступені.

52) Початково, в перше, нагородження відзнакою «РЕСПУБЛІКИ» проводиться владою Головного Отамана Українських Республіканських Військ тих осіб, котрі йому відомі і котрі виявили особисті бойові відміни. Із цих осіб утворюється Рада для розгляду представлень по нагородженню відзнакою «РЕСПУБЛІКИ». На далі Рада складається із лицарів пожалованих пізніше цією відзнакою.

53) Рада складається з 7 лицарів відзнаки «РЕСПУБЛІКИ».

54) Ухвалені Радою лічаються ті представління, котрі вирішуються не менш, як 2/3 голосів персонального складу Ради.

55) Для ухвалення [про вшанування] відзнакою «РЕСПУБЛІКИ» робляться представління безпосереднім бойовим начальником і в черзі підвласності з висновком кожного начальника, направляються до Ради.

56) Раніше, чим робити представління, кожний начальник повинен обов'язково найпекотніше дослідити, чи дійсно представлений діяв відміну, згідно статуту і зібрав всі необхідні для цього докази, зробить опис відміни ясно, ґрунтовно, зазначивши з якою частиною військ, якого складу її сили, під чийм керуванням, де, в яким разі і коли подіяна відміна, які втрати при цьому були понесені, а також, чи були забрані ним трофеї і полонені, і якщо забрані, то в якій кількості і в чие розпорядження вони були здані. В закінчення свого представлення начальник повинен викласти як всі зібрані про відміни докази і покази самовидців за їх підписами, так і своє особисте ставлення відносно відміни посвідчення.

57) Після вирішення і ухвалення Радою представлень на осіб, котрі будуть визнані поважними нагородження відзнакою «РЕСПУБЛІКИ», такі представління, з заключенням Ради надсилаються до Головного штабу для складання наказу Війську Української Народної Республіки.

Особливі права та переваги лицарів відзнаки «РЕСПУБЛІКИ»

Розділ IV

58) Особи, нагороджені відзнакою «РЕСПУБЛІКИ», користуються правом скорочення вислуги терміну на один рік, на підвищення в ступені, які взагалі будуть встановлені.

59) Особи, нагороджені відзнакою, користуються правом [використовувати] відпустку в подвійному розмірі проти загально встановленого.

60) Особам, нагородженим відзнакою, надається право лікуватись без передплати в різних шпиталях, на водах, курортах, санаторіях відповідно хворости нагородженого і при тому, за браком місця, поверх штату.

61) Одержавші відзнаку мають право на скорочення вислуги терміну на отримання пенсії по 1 ступені — на 6 років, по 2 ступені — на 3 роки.

62) Особам, нагородженим відзнакою, котрі за ранами і хворістю не будуть продовжувати муштрову службу, повинна бути предоставлена не муштрова посада, або посада в цивільних державних інституціях.

63) Особи, нагороджені відзнакою, які знаходяться в скрутному матеріальному становищі, мають право, в продовження свого життя клопотати про видачу грошової допомоги, відповідаючої дійсним потребам, згідно проханню.

64) Кожному, хто ушановується нагородженням відзнакою, призначається з дня подвига щорічна платня в розмірі: по 2 ступені — 1200 гривень, по 1 ступені — 2400 гривень.

Гроші видаються при нагороді відзнакою на рік наперед, а на далі — наперед: за кожні 1/2 року: 2 січня та 2 липня.

65) При одержанні вищої ступені гроші відпускаються по вищій ступені і ні в яким разі за обидві ступені разом.

Примітка: Удова по смерті дружини користується платнею, яка залічувалась йому тільки на протязі одного року.

66) Всім одержавшим відзнаку, видається грамота від імені Директорії за підписом керуючого справами капітулу відзнаків закритого начальника канцелярії Капітулу.

Зразок грамоти:

По наказу Директорії, видана ця грамота такому-то (назва посади, прізвище, ім'я, по батькові) у відяку за (короткий опис бойових відмін, за котрі відзнака надається) на користь Української Народної Республіки.

Місце
печатки

Керуючий справами
Капітулу відзнаків
Вироб відзнаки

Начальник канцелярії

Відзнака виробляється на державні кошти і видається нагороджуемому, разом з грамотою без платні.

ГОЛОВА РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ
В. о. ВІЙСЬКОВОГО МІНІСТРА

Там же, оп. 1, спр. 293. Конія.

5. Архіви України № 1—3

№ 3

Проект закону УНР про встановлення військово-бойового ордена «Визволення»
[Кінець 1922 р.]

1. Орден «ВИЗВОЛЕННЯ» встановлюється на весь час національного збройного визволення і війни за незалежність України з початку її державного будівництва, цебто з 3-го березня 1917 року по мент зміни епохи визволення, станом звичайної збройної війни, для захисту кордонів незалежної держави. Цей мент розмежування двох епох зазначається Верховною владою республіки, і замість ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» встановлюється в законний спосіб сталий військово-бойовий орден Української Народної Республіки.

2. Орден «ВИЗВОЛЕННЯ» має:

а) свідчити про стратегічні та тактичні бойові відзначення та про лицарську персональну хоробрість вояків різних станів та рангів армії УНР.

б) відрізнати відзначившихся бойовими вчинками та хоробріших із хоробрих цього періоду визволення від героїв звичайної оборонної війни держави.

3. Орден «ВИЗВОЛЕННЯ», ідейно споріднюється з днем першого Всеукраїнського військового з'їзду — 9-го Травня 1917 року, коли вперше було проголошено всенародне гасло збройного визволення Батьківщини, обібрано першу Верховну військово-революційну установу і затверджено існування першої регулярної частини. Цей день — 9-го Травня встановлюється щорічним Орденським святом у війську.

4. Орден «ВИЗВОЛЕННЯ» має три ступеня:

1-й ступінь — вищий.

2-й ступінь — середній.

3-й ступінь — нижчий.

В залежності від такого поділу зовнішні знаки ордену встановлюються слідує:

а) для першого ступеня — орденський хрест з двома схрещеними золотими шаблями над ним для ношення на шиї і іменна орденська шабля **МАЗЕПІНСЬКОГО** зразку в золотій обробці з орденською китицею,

б) для 2-го ступеня — орденський хрест з двома схрещеними срібними шаблями над ним для ношення на грудях з лівого боку і почесна шабля в срібній обробці, козацького зразку з орденською китицею і

в) для 3-го ступеня — орденський хрест для ношення на грудях з лівого боку і орденська китиця на холодну зброю.

5. Знаки ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» ніколи не здимаються.

Примітка: Правила ношення знаків ордену зазначені в статуті.

6. Орденем «ВИЗВОЛЕННЯ» нагороджується вояків різних ступенів, незалежно від їх статі, ранги і попередніх заслуг, виключно приймаючи на увагу військову цінність і користь для Батьківщини військового вчинку та високе виявлення персональної мужності і хоробрости.

З огляду на це порядок нагороди встановлюється такий:

а) Знаком ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» 1-го ступеня вшановується вояків за стратегічно-бойові відзначення, які будуть мати наслідком перемогу над ворогом і загальнодержавну користь,

б) Знаком ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» 2-го ступеня вшановується вояків за тактично-бойові відзначення, які скінчатся перемогою і в яких виявлена мужність начальника та уміле керівництво ним частиною, і

в) Знаком ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» 3-го ступеня вшановується вояків за вчинки персональної надзвичайної хоробрости, при яких загрожувала небезпека власному життю і які дали явно корисні наслідки.

Примітка: Перелік вчинків, за які власне вшановується відзначившихся, зазначені в статуті ордену.

7. Знаком ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» нагороджується також забитих в бійці з ворогом вояків, і тих, що померли від ран, коли смерть їх була наслідком лицарського вчинку, який надає право на орден, з умовою, що орден дається на охорону без права ношення вдові помершого, а коли був неодружений і найближчий його родині.

Примітка: Вдова й родина користуються також і привілеями, зазначеними в арт. I п. Ж і Л.

8. При повторних бойових відзначеннях вояки можуть бути, згідно статуту ордену «ВИЗВОЛЕННЯ», нагороджені декілька разів тим ступенем ордену, яким вже були нагороджені, але відзнаки ордену належать першому бойовому вчинкові. За всі послідовні відзначення встановлюється срібна орденська перемичка на стрічці для ступенів 3 і 2 та розетка для I ступеня.

Примітка: Детальні малюнки і розміри знака ордену «ВИЗВОЛЕННЯ», стрічки, зброї, перемички, розетки і китиці додаються.

9. Знак ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» уявляє з себе:

Чотирьохкінцевий сталевий хрест, продовгий, з легкоскіленими раменами, покритий чорною емаллю, по краях пружки; на середохресті знаходиться продовгий і чотирикутний, з обрізаними кутами щит; поле його червоно-криваве з металювою обводкою по краях; на щитові старовинний український герб — тризуб. Щит оточено вінцем, який сплетено з двох тернин і надіто на верхній кінець хреста. Пружки хреста, обвод-

ка щита й герб для ордену 1 та 2 ступеня золоті, для ордену 3 ступеня — срібні. Стрічка чорна, муарова, шовкова: в напрямку хреста вона має по краях вузькі жовто-блакитні смужки.

10. Нагороджені орденем «ВИЗВОЛЕННЯ» іменуються «Лицарями ордену Визволення».

11. Кількість лицарів ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» не обмежується.

12. Лицарям ордену «ВИЗВОЛЕННЯ», учасникам визвольного руху надаються наступні привілеї.

а) Нагородження орденем «ВИЗВОЛЕННЯ» надає право старшині на одержання наступної старшинської ранги. Старшина скористовує це право по власному бажанню, але не раніше, як після обов'язкового перебування в ранзі з менту попереднього підвищення по розрахунку:

1) хорунжий і поручник до ранги сотника включно мають право на підвищення через два місяці перебування в одній з цих рангів;

2) сотники в підполковники і підполковники в полковники через чотири місяці;

3) полковники до ранги генерал-хорунжого через шість місяців;

4) генерали через вісім місяців.

б) Нагородження орденем «ВИЗВОЛЕННЯ» як 3-м ступенем, так і 2-м козака та ланкового підвищує в чотового; райового та чотового до підхорунжого, а бунчужного і підхорунжого в рангу хорунжого; останні з умовою в перший рік після закінчення війни скінчити скорочений курс юнацької школи, якщо вони й надалі залишатимуться в війську.

За всі нагородження в) Лицарям ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» скорочується вислуга терміну на пенсію — на п'ять років.

г) Лицарі ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» при обшті (відставці) одержують додаткову пенсію в розмірі 20 % від нормальної пенсії.

д) Лицарі ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» мають право на одержання одноразової грошової допомоги в розмірі піврічного сталого утримання, яке належить лицареві в мент порушення клопотання про допомогу.

е) Лицарі ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» мають право на одержання земельних наділів в першу чергу.

ж) Орден «ВИЗВОЛЕННЯ» дає право на вступ до різних шкіл на державний кошт (діти лицарів вчаться в школах теж за державний кошт) і приймаються після іспиту по за конкурсом.

з) Лицарям ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» дається право лікування на державний кошт в різних шпиталях, санаторіях, курортах та на водах.

і) Лицарі ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» в справах кандидатури при призначеннях і взагалі во всіх службових відношеннях стають старшими від осіб, що знаходяться в такій же ранзі і в інших однакових умовах, але не мають цього ордену або мають нижчий ступінь.

й) Лицарі ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» користуються правом на відпустки в подвійному розмірі проти загальноновстановленого терміну.

к) Лицарям ордену «ВИЗВОЛЕННЯ», які внаслідок поранення та хворости не будуть здатні продовжувати військову службу, надається право на одержання позачергово посади в тих державних установах, в яких вони по своїй підготовці або здатності можуть служити.

л) Родини по смерті лицаря ордену «ВИЗВОЛЕННЯ», а також батьки його, коли вони були на його утриманні, користуються одноразовою допомогою в розмірі, яка належала лицареві, а додатково його пенсією лише на протязі одного року.

13. Лицарі ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» учасники війни часу сталої державності, користуються всіма привілеями, зазначеними арт. II, за виключенням пп. г, е, й.

14. Знаки ордену «ВИЗВОЛЕННЯ», а також зазначені в арт. 5, п. А і Б, зброя і арт. 9 срібна орденська перемичка з написом, розетка і китиця видаються лицарям ордену від держави безкоштовно і всі справи орденські звільняються від оплати державних податків.

15. Для керування справами ордену «ВИЗВОЛЕННЯ», влаштування братерського суспільства лицарів ордену і розгляду нагородних представлень утворюються, по затвердженню Пана Головного Отамана орденська рада в складі Голови Ради першого по часу нагородження лицаря 1-го ступеня і шести членів: 2 найстаріших після голови лицарів 1 ступеня і по 2 найстаріших по часу нагородження лицарів 2 та 3 ступенів. Секретарь обирається самою радою зі складу членів.

Примітка: п. 82 статута.

16. До узаконення орденської ради в порядку, який зазначено в арт. 15 цього закону Паном Головним Отаманом скликається тимчасова орденська рада під його безпосереднім головуванням, із шести військових осіб по його персональному призначенню. По мірі нагороди орденем тимчасові члени поступово виходять, починаючи з молодшого, й уступають місце тим старшим по нагородженню лицарям, які ввійдуть в раду або лишаться в ній згідно арт. 15. По вступі в раду сьомого дійсного члена головування переходить до найстарішого лицаря ордену 1 ступеня і орденська рада рахується сталою.

17. Порядок розгляду орденською радою представлень, розбор бойових вчинків і ухвалення до нагороди орденем «ВИЗВОЛЕННЯ» зазначається в статуті.

18. Орденська рада має свою печатку.

Примітка: Зразок і опис додається.

19. Право нагородження орденом «ВИЗВОЛЕННЯ» всіх ступенів належить виключно Панові Головному Отаманові військ Української Народної Республіки, як верховній владі, по його персональному поглядові, а також і по представленню Орденською Радою.

20. При нагородженні по власному поглядові Пан Головний Отаман дає розпорядження орденській раді про кваліфікацію відзначень особи, яку він нагороджує. При нагородженнях персонально на полі бою Головний Отаман дає розпорядження орденській раді про кваліфікацію в законному порядку нагороди.

Клопотання про нагороду орденом «ВИЗВОЛЕННЯ» по представленням поступає на ім'я Пана Головного Отамана в порядку до 3 і 2 ступенів через штати дивізій в орденську роту і до I ступеня від орденської ради, або начальників не нижче командуючого армією.

21. Одержання знака ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» проводиться через грамоту в імені Української Народної Республіки, підписаної Паном Головним Отаманом, скріпленою головою орденської ради і стверджену відбитком орденської печатки.

22. Знаком ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» можуть бути в особливих випадках нагороджені особи, які хоч і не входять до складу армії, але приймаючи участь в бійках з ворогом, виявлять вчинки, які передбачає статут ордену. Таких осіб нагороджується в порядку представлення їх до нагороди, як зазначено в статуті ордену, виключно начальниками тих частин, в смузі бою яких виявлено вчинок, але не нижче командіра дивізії з представленням доказів, свідчень самовидців і мотивів.

23. Лицарі ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» позбавляються своєї орденської нагороди і лицарського стану:

- а) через вирок суду, який позбавить їх прав громадянських;
- б) через постанову орденської ради за вчинки, які плямують лицарську гідність.

В обох випадках по представленнях ради і затвердженнях Верховною владою.

24. Вироблення статуту ордену «ВИЗВОЛЕННЯ» по принципам, заложеним в цьому законі, доручається панові Військовому міністрові, яким статут повинен бути затверджений в законний спосіб.

25. Закон цей входить в силу з дня його оголошення.

Там же, оп. 2, спр. 1, арк. 15 зв. Копія.

Далі буде.

ІНФОРМАЦІЯ

В одній з найбільших аудиторій Львівського університету ім. І. Франка відбулася зустріч студентів, викладачів вузів, науковців, журналістів, архівістів Галичини з відомим американським істориком українського походження, професором, співредактором часопису «Сучасність» п. Тарасом Гунчаком, якого було запрошено до України прочитати спецкурс на історичному факультеті Львівського університету.

Темою його зустрічі зі слухачами стало питання документів про Україну, що зберігаються в архівних установах країн Заходу. Доповідач охарактеризував найважливіші комплекси документів з українського питання архівів Франції, Німеччини, Італії, Великобританії, Сполучених Штатів. Зазначалось, зокрема, що в західних архівах є, наприклад, відомості про зовнішню заборгованість Української Народної Республіки, збереглися окремі листи про сплату цих боргів. У ряді документів міститься чимало інформації про соціально-економічне життя у тогочасній Україні. В архівах відклалися й документальні джерела більш раннього періоду — тексти договорів з турками, документи про гетьмана Дорошенка та ін. Йшлося і про використання та публікацію цих документів.

В. П. САВЧУК

У Кіровограді відбулася презентація міської історичної бібліотеки ім. М. С. Грушевського, в якій зосереджено літературу з історії України, питань філософії, держави та права, краєзнавства тощо.

До відкриття бібліотеки держархівом області була підготовлена тематична виставка, експонати якої ілюструють процес становлення і розвитку Єлисаветградщини, відображають «білі плями» історії Кіровоградської області: розкуркулення, колективізацію, голодомор, часи воєнного лихоліття. В експозиції широко використано фотокопії документальних матеріалів, що знаходяться на зберіганні у державному архіві. Виставка започаткувала творче співробітництво державного архіву та історичної бібліотеки, яке закріплене укладеною між ними творчою угодою, що регламентує основні напрямки та форми взаємодії двох установ. Одним з таких напрямків є створення на базі бібліотеки за активною участю співробітників держархіву Університету української державності для учнів 10—11 класів шкіл міста.

Н. Ф. ЛІХАЧ

ЗАКОН ПРО ГРОМАДЯНСТВО УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

2 березня 1918 р.

§ 1. Громадянином Української Народньої Республіки уважати кожного, хто родився на території України і зв'язаний з нею постійним перебуванням та на сій підставі відбере собі свідоцтво приналежності своєї до громадян Української Народньої Республіки.

§ 2. Громадяне Республіки обов'язані підтримувати Державу всіма силами і засобами, коритись її законам, боронити від ворогів і піддержувати добрий лад, порядок, свободу, рівність і справедливість.

§ 3. Тільки громадяне Республіки користають з усієї повноти громадянських і політичних прав, беруть участь в орудуванні державним і місцевим життям через пасивну і активну участь в виборах до законодавчих установ і органів місцевого самоврядування і мають права служби по державних і державно-громадських установах.

§ 4. Для відібрання свідоцтва про приналежність до громадян Української Народньої Республіки мешканці Української Народньої Республіки, які відповідають умовам § 1, мають на протязі 3 (трьох) місяців від дня опублікування сього закону зложити урочисте приречення (торжественное обещание) на вірність Українській Народній Республіці в порядку, указаному особним законом.

§ 5. Хто з позначених в § 1 сього закону осіб не схоче бути громадянином Української Народньої Республіки, повинен на протязі 3 (трьох) місяців від дня опублікування сього закону подати про се заяву по місцю пробуття місцевому Комисарові з означенням, до громадян якої держави він належатиме, і Комисар видає тимчасове посвідчення на перебуття на території Республіки, коли б признав се можливим, на термін не звиш 3 (трьох) місяців.

§ 6. Прозьби про прийняття в громадянство Республіки осіб, які не відповідають умовам § 1, подаються по місцю пробуття просителя місцевій власті, а за кордоном Української Народньої Республіки — її представникові, а ті з своїм заключенням передають прозьбу Народньому Міністрові Внутрішніх Справ, який остаточно вирішає справу про прийняття просителя в громадянство Республіки.

§ 7. Подавати прозьби про прийняття в громадянство Республіки, згідно з § 6, можуть особи, що постійно прожили 3 (три) роки на території Республіки, не помічені були ніколи в діяльності, зверненій проти Української Держави, і до того тісно зв'язані з її територією своїм промислом чи заняттям.

§ 8. Особи, які не прожили останніх 3 (трьох) літ на території України, але можуть документами довести тісну зв'язь з Україною, також мають право подавати прозьбу про прийняття в громадянство Української Народньої Республіки на протязі 6 (шести) місяців від дня опублікування цього закону для країв європейських і 12 (дванадцяти) місяців для країв по-за Європою, а після сього вони підпадають вимогам § 7.

§ 9. Жінки слідуєть громадянству чоловіків, оскільки не заявили противного протягом термінів, вказаних сим законом в відповідних ви-

падках. Діти до повноліття слідуєть громадянству батька, але від 14 (чотирнадцяти) літ можуть заявити про своє громадянство самостійно.

§ 10. Громадянин Української Народньої Республіки не може бути громадянином иншої держави.

§ 11. Громадяне инших держав для тимчасового перебуття на території Республіки повинні одержати від місцевої влади посвідчення, але на термін не звиш 6 (шести) місяців.

§ 12. Громадянин Української Народньої Республіки має право зріктися громадянства Української Народньої Республіки і через рік після того, як подасть про се заяву місцевій влади по приналежности, вказавши при тім, в громадянство якої держави він переходить, він позбавляється прав і увільняється від обов'язків українського громадянства.

З ОРИГІНАЛОМ ПРОТОКОЛУ ЗГІДНО.

Голова У. Н. Р.
Секретарь У. Н. Р.

[підписи]

Ствердив: Генеральний писарь

ЦДАЖР України, ф. 1069, оп. 1, спр. 6, арк. 29 зв. Копія.

ЗАКОН ПРО НАЦІОНАЛЬНО-ПЕРСОНАЛЬНУ АВТОНОМІЮ

Українська Центральна Рада, згідно з універсалом 7 листопада 1917 року, дня 9 січня 1918 року ухвалила закон про національно-персональну автономію.

Ст. 1. Кожна з населяючих Україну націй має право в межах Української Народньої Республіки на національно-персональну автономію, се-б то право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюєть ся через органи Національного Союзу, влада якого ширить ся на всіх його членів, незалежно від місця їх поселення в межах Української Народньої Республіки. Це є невіднімане право націй, і ні одна з них не може бути позбавлена цього права, або обмежена в ньому.

Ст. 2. Населяючим територію У. Н. Р. націям — великоруській, єврейській і польській — право на національно-персональну автономію даєть ся силою цього закону. Нації же білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористувати ся правом національно-персональної автономії, як що до Генерального Суду про те поступить заява від кожної нації зокрема, підписана не менш як 10.000 громадян У. Н. Р. без ріжниць полу і віри, необмежених по суду у своїх політичних правах, що заявляють про належність свою до даної нації. Генеральний Суд розглядає заяву в публічному засіданні в строк непізніше як через 6 місяців з дня її подання, сповіщує про свою постанову Генеральний Секретаріят і оголошує її до загальної відомості. Зазначені заяви від націй, яких не перелічено в цій статі, подають ся на розгляд парламенту У. Н. Р.

Ст. 3. Для здійснення зазначеного в ст. 1 права громадяне У. Н. Р., належні до даної нації, утворюють на території У. Н. Р. Національний Союз. Членам кожного Національного Союзу ведуть ся іменні списки, які в сукупности складають Національний Кадастр, який по складанню публікуєть ся до загальної відомості, і кожен громадянин має право вимагати як свого включення в даний Національний Кадастр так і виключення з нього, зогляду на заяву про неналежність його до даної нації.

Ст. 4. Національний Союз користуєть ся правом законодавства і врядування в межах компетенції, котра точно установлюєть ся в порядку, зазначеному в ст. 7 цього закону.

Національному Союзу виключно належить право представництва даної нації, яка живе на території У. Н. Р., перед державними і громадянськими установами. Законодатні постанови, які видають ся національними зборами, в межах компетенції Національного Союзу (ст. 9), належать до оголошення в загально-установленому порядку.

Ст. 5. З загальних засобів У. Н. Р. та органів місцевого самоврядування одчисляють ся в розпорядження Національного Союзу на справи, якими він завідує із сум, взагалі призначених на ці справи, певні частини, пропорціональні кількості членів даного Національного Союзу.

Ст. 6. Національний Союз установлює свій що-річний бюджет і має право оподаткування своїх членів на підставах, установлених для загально-державного оподаткування; за своєю відповідальністю — робити позики і приймати інші фінансові заходи для забезпечення діяльності Національного Союзу.

Ст. 7. Обсяг справ, належних до компетенції Національного Союзу і окремих його органів, як рівно і устрій установ, определяють ся постановою Установчих Зборів даної нації, котрі разом з цим визначають і порядок змінення своїх постанов. Прийняті постанови, які торкають ся обсягу компетенції Національного Союзу, належать до розгляду і ствердження Установчими Зборами У. Н. Р., або її парламенту.

Примітка: Незгідности, які можуть виникати з цього приводу між Національними Установчими Зборами і Установчими Зборами У. Н. Р., або її парламентом розв'язують ся погоджуючою комісією, котра складаєть ся з однакового числа представників від цих установ. Постанови погоджуючої комісії переходять на остаточне ствердження Установчих Зборів У. Н. Р. або її парламенту.

Ст. 8. Національні Установчі Збори утворюють ся з членів, обраних належними до даної нації громадянами У. Н. Р., котрим вийшло 20 років, на основі загального, без ріжниці полу і віри, рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосовання з приложенням принципу пропорціонального представництва.

Ст. 9. Органи Національного Союзу є органи державні. Вищим представницьким органом Національного Союзу є Національні Збори, які обирають ся членами Союзу на основах зазначених в ст. 8. Вищим виконавчим органом Союзу є Національна Рада, котра обираєть ся Національними Зборами і перед ними відповідає.

Ст. 10. Усі суперечки по питанню компетенції, які виникатимуть між органами Національного Союзу, з одного боку, та органами державного урядування, місцевого самоврядування і інших Національних Союзів, з другого боку, розв'язують ся адміністративним судом.

Голова Української

Центральної Ради

Секретарь Української

Центральної Ради

Ствердив: В. об. Генерального Писаря

М. Грушевський

Онацький

Мірний

ЦДАЖР України, ф. 1064, оп. 2, спр. 1, арк. 4—6. Копія.

«УКРАЇНСЬКИЙ НАРІД МУСИТЬ ЗНАТИ СВОЮ ІСТОРІЮ...»

Інтерв'ю з п. Оленою Скоропадською-Отт

19 червня 1992 р. до Головархіву України завітали дочка останнього гетьмана України П. П. Скоропадського — пані О. Скоропадська-Отт з чоловіком — Людвигом Оттом та директор Східноєвропейського дослідного інституту (СЕДІ) імені Липинського професор Ярослав Пеленський з дружиною — Христиною Пеленською. Відбулася розмова з керівництвом Головархіву, а потім гості відвідали Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Директор архіву Л. З. Гісцова ознайомила їх з фамільним фондом родини Скоропадських, продемонструвала сховища і умови зберігання документальних пам'яток, показала цікаві історичні документи — оригінальні грамоти гетьманів Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Івана Скоропадського, документи запорозьких козаків та ін. Відбулась зацікавлена розмова про долю українських архівів, зокрема про необхідність їх зосередження в Україні. Пані Скоропадська-Отт виявила бажання передати до архіву генеалогічне дослідження родів Скоропадських та Дурново, яке було виконано її матір'ю, Олександрою Петрівною Скоропадською, уродженою Дурново. Наприкінці візиту Олена Павлівна Скоропадська зголосилась дати інтерв'ю редакції журналу «Архіви України».

* * *

— Вельмишановна пані Олено! Ми раді вітати Вас у стінах будови, що зосереджує в собі національну архівну спадщину. Невід'ємною її частиною є фамільний фонд родини Скоропадських, документи якого охоплюють історичний період з XVIII ст. до 1917 р. Що відчули Ви, коли вперше подивилися на ці документи, доторкнулися до них?

— Це для мене була велика несподіванка бачити їх тут, і, крім того, для мене велика радість, що я, остання з родини, дожила до того часу, коли змогла бачити ці документи на вільній, незалежній Україні.

— В архіві Східноєвропейського дослідного інституту імені Липинського у Філадельфії зберігається друга частина фамільного фонду Вашої родини, де відклалися документи періоду еміграції, життя в екзилі. Чи не вважаєте Ви, що зараз, коли Україна крокує шляхом державної незалежності, про яку мріяв Ваш батько, є певний сенс з'єднати ці дві частини — хоча б шляхом обміну копіями документів?

— Так, я з цим згодна. Це було б найдоцільнішим — так зробити. Як це зробити — це справа інституту у Філадельфії і тутешнього Головного архівного управління. Я думаю, що врешті щось таке здійсниться.

— Як відомо, в цей Ваш приїзд Ви разом з директором Інституту імені Липинського п. Пеленським привезли рукопис спогадів Вашого батька з метою їх публікації спільними зусиллями Інституту української археографії АН України та СЕДІ ім. Липинського. Ці спомини ще не друкувались, окрім двох уривків, вміщених у «Хліборобській

Україні» В. Липинським. Який резонанс матиме, на Ваш погляд, ця публікація саме зараз і саме тут, в Україні?

— Який резонанс дійсно буде мати публікація — це взагалі невідомо. Але я думаю, що широкий загал в Україні — не лише науковці — будуть цікавитись цими спогадами, тому що період гетьманства дуже мало znаний тут. Коли я востаннє була в Україні — в жовтні — я зустрічала багато людей, особливо молодих людей — які, мов губки, — все хочуть знати про минуле: як було, як це сталося, про мого

Олена Скоропадська-Отт, Людвіг Отт, Христина Пеленська, Ярослав Пеленський у Головархії України.

батька, про те, що він робив — і я думаю, що це матиме зацікавлення. І крім того, я вважаю, український нарід мусить знати свою історію. А гетьманат мого батька належить історії.

— Розкажіть, будь ласка, про свою родину. Ми в Україні децю чули лише про Вашого брата, Данилу Павловича. Але у Вас ще були брати і сестри, як склалася їх доля?

— Я мала двох сестер. Найстарша — Марія — була за фахом медиком, а друга — Єлизавета — вона була скульптором. Потім я мала брата Петра, який хворів на епілепсію з малих років, потім Данило, потім я. До мого народження був ще малий брат Павло, який помер у 1918 році тут, у Києві. Мати моя казала, що дуже приємно мати близнюків, але не вона їх одержала, а я.

— Декілька запитань про Вашого батька. В спогадах сучасників його постать вимальовується по-різному. А яким запам'ятали його Ви?

— Я його дуже любила. І я мала до нього не лише такі почуття — доньки до батька, — а я дійсно відчувала в нім особисту персональність. Він був... Мене декілька днів тому запитали молоді хлопці з товариства імені Липинського при зустрічі — як я можу характеризувати мого батька одним словом — і тоді я сказала: «Мій батько був рицар». І я думаю, це дійсно так і було. Коли він вирішував щось, то він того тримався, але з ним можна було сперечатись, доводити щось, він зав-

жди був толерантний до думок інших людей,— і головне— він шанував в інших людях чесність. До нього можна було звертатись з різними справами, йому казали: «Я цим незадоволений», — тоді він дискутував. Але він ненавидів, коли хтось був нещирий, нечесний.

— *Якими будуть Ваші побажання архівістам, що попри всі ідеологічні утиски зберегли національну пам'ять народу, а також читачам єдиного в Україні архівного часопису?*

— Те, що я тут побачила в історичному архіві, справило на мене велике враження. Я думаю, що і для України, для українського народу

Під час відвідання архівосховищ ЦДІА України у м. Києві.

дуже важливо, щоб усі архіви, що належать українському народу, стосуються української історії, були збережені в такому ж доброму стані, і всі науковці, і навіть ненауковці мали доступ до цих фондів. Я бажаю, щоб архівні установи України мали змогу одержати знову всі фонди, які з них були колись вивезені. Всім я бажаю добра і успіхів.

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ АРХІВНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

УКРАЇНА І АМЕРИКА: ШЛЯХИ АРХІВНОГО ЗБЛИЖЕННЯ

Замітки ці навіяні недавнім візитом до США. Запросили нас — групу співробітників архівних служб республік колишнього СРСР — Національний архів США та АЙРЕКС, організація, котра здійснювала інформаційно-наукові зв'язки з Радянським Союзом. До речі, ця поїздка — відповідь на візит американських архівістів. Тема — організація генеалогічних досліджень і проблеми співпраці в цій галузі.

...Тиждень в Америці. Вашингтон. П'ять штатів. Десять архівів. Зустрічі. Дискусії. Потрібен час, щоб все осмислити, співставити.

Але якщо говорити про найсильніші враження про американські архіви, то це не сучасні архівосховища, не багаті фонди, не передові технології, комп'ютерні системи, навіть не висококваліфіковані колективи.

Найсильніше враження — це архіви, прямо-таки переповнені дослідниками, просто громадянами, яким є діло до документів.

Найяскравіше враження — це суспільне визнання ролі архіву, архівної служби. Коли шоранку, при відкритті Національного архіву США, зі сховища під звуки гімну піднімаються «на гора», на людський огляд Хартії Свободи — Декларація незалежності, Американська конституція — то це не просто традиційна процедура. Це поклоніння історичній пам'яті.

Американським архівістам справді можна позаздрити. В країні діє відшліфоване системою, випробуване часом архівне законодавство, архіви добре фінансуються, праця архівістів гідно винагороджується, відпрацьовано весь механізм комплектування, зберігання і використання документів, стосунків архіву і громадян.

Кожну цю позицію можна ілюструвати яскравими прикладами. Але все таки основна мета поїздки — постановка в США генеалогічної служби. Тому, передусім, про цей напрямок архівної діяльності.

Для нас своєрідне відкриття Америки: масовий інтерес до коренів свого походження. Їхнє суспільство своєю історією і сьогоденням визріло до загальної зацікавленості в пошуках родоводу. Це не просто декларація, а вже реальна крупномасштабна, системна, ділова робота в архівах і навколо них.

Символічно, що в аеропорту Кеннеді, серед інших американських колег нас зустрічала Донья Платова — одна з керівників товариства волонтерів Національного архіву, дружина нащадка відомого російського атамана Платова. Її ж дівоче прізвище Погребняк. І хоч народилася в США, батько — із Зінькова Полтавської області. Мати теж була українкою на прізвище Пиштей. (Д. Платова дуже сподівається, що в далекому Зінькові залишилися коріння роду Погребняків, котрі дадуть про себе знати).

Саме Д. Платова, а також Патриція Емес — одна з керівників відділу Національного архіву, який безпосередньо веде питання генеалогії, були нашими добрими гідями по архівних маршрутах США.

З таких одержимих людей власне і починається генеалогічна служба Америки. Ми їх зустрічали в кожному штаті, кожному архіві. Віддані ідеї, як правило, колишні працівники архівів, інших сфер організуються в генеалогічні товариства, волонтерські осередки і у взаємодії з архівами ведуть справді подвижницьку і капітальну роботу. Координують її Національний архів та ради генеалогічних товариств.

Під цю діяльність підведена ґрунтовна сучасна база. Відповідні фонди архівів обліковані, необхідні дані, як правило, введені у комп'ютерні системи, розроблені досконалі методики наукових і суто практичних генеалогічних досліджень.

Якщо американець захоче дізнатись про свій родовід, він повинен заповнити спеціальну картку і кваліфіковані консультанти зорієнтують його в пошуку. Вести його він може і сам, безкоштовно, і з допомогою фахівців, звичайно, за плату. Діє відповідний преїскурант послуг, причому він залежить від тривалості і кваліфікації пошуку.

Окремо хочеться сказати про генеалогічні товариства Америки. Їх сотні; зорганізовані вони, як правило, за національним принципом. Особливо активні — єврейські та німецькі. Вони ведуть різнопланову організаторську, методичну, видавничу діяльність, служать своєрідними об'єднувачими національними центрами.

Не могу не згадати архів та унікальну Бібліотеку історії сім'ї штату Юта. Це американський штат, де особливим авторитетом і впливом користується церква мормонів, в релігію якої закладена особлива лінія поклоніння пращурам. Експедиції цього архіву та бібліотеки працювали і працюють практично в усіх країнах світу. В дивовижних архівосховищах, що вироблені в скелі, містяться дані про три мільярди померлих жителів Землі. В бібліотеці сім'ї можна вивести родовід мільйонів американців, жителів інших країн. Практично єдиний материк, який по суті не освоєно цим архівом, — колишній СРСР.

Інтерес до наших архівів у представників американських генеалогічних осередків особливий. Він цілком природний, бо базується на великій заінтересованості емігрантів з України в пошуках свого родинного коріння.

На численних зустрічах у товариствах, архівах буквально сипались питання, пов'язані з історією поселень національних меншин на Україні, еміграційними процесами до Америки, долею окремих родин.

З великою зацікавленістю сприймалась інформація про життя в суверенній Україні, долю українських архівів і, звичайно, про практику генеалогічних розвідок.

Ми підписали з американськими архівістами протокол про наміри співробітництва в галузі генеалогії, і вже відчуваємо активність з американської сторони.

Але, щоб вести цю роботу всерйоз і паритетно, потрібно затратити значні колективні зусилля. Необхідно привести в належний порядок усі фонди, пов'язані з генеалогією, передбачити їх комп'ютеризацію, всерйоз готувати кадри, продумати організацію цієї служби і по державній, і по кооперативній лінії. Ці проблеми маємо обговорити колективно найближчим часом на спеціальному зібранні.

Архіви України майже щодня одержують листи із зарубіжним штемпелем, з проханням знайти рід, бо, як кажуть, нашого квіту по всьому світу. Все більше таких листів з Америки. І немає сумніву: це один з життєвих і вдячних маршрутів співробітництва американських та українських архівів.

Б. В. ІВАНЕНКО,
начальник Головархіву України

УГОДА про співробітництво між Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України та Національним архівом Швеції

Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України та Національний архів Швеції, виходячи із спільного прагнення до встановлення ділових зв'язків між архівними установами двох країн, домовляються про таке:

Стаття 1

Співробітництво ставить метою обмін досвідом у галузі архівної справи у формі особистих контактів. При цьому мається на увазі ознайомлення з досягненнями обох сторін у галузі будівництва спеціалізованих архівних сховищ, обладнання їх компактним стелажним устатку-

Підписання угоди зі шведськими архівістами.

ванням, реставрації, консервації та мікрофільмування історичних джерел, використання документів на різних носіях, програмного забезпечення комп'ютерної техніки, а також техніки автоматичної обробки даних, експертизи цінності документів.

З цією метою Сторони за взаємною попередньою домовленістю будуть вносити пропозиції в узгоджувані між Україною та Швецією програми культурного і наукового співробітництва про обмін делегаціями спеціалістів.

При обміні делегаціями направляюча Сторона бере на себе витрати щодо переїзду своїх представників до столиці приймаючої Сторони і назад, а приймаюча Сторона бере на себе витрати щодо перебування делегації в країні.

Стаття 2

З метою поповнення державних архівів України та Швеції документами з історії народів обох країн, обидві Сторони розпочнуть роботу

щодо виявлення і обміну копіями відповідних документів на еквівалентних засадах.

При цьому робота може здійснюватись як шляхом безпосереднього направлення спеціалістів до відповідних архівів Сторін, що домовляються, так і шляхом надання копій документів за запитами архівних або інших заінтересованих установ, окремих осіб.

Надання копій документів або обмін здійснюватимуться через Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України та Національний архів Швеції.

Стаття 3

Сторони прагнуть до створення якнайсприятливіших умов для роботи дослідників над архівними документами в архівах обох країн відповідно до діючого в країні законодавства.

Стаття 4

Обмін архівною літературою може ґрунтуватися на попередньо уточнених побажаннях, згідно із взаємним обміном переліками доступної літератури або відповідною інформацією.

Стаття 5

Сторони вивчать питання про можливість спільного видання збірника документів з історії українсько-шведських зв'язків.

Стаття 6

За погодженням між Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України та Національним архівом Швеції положення цієї Угоди можуть бути змінені і доповнені.

Стаття 7

Співробітництво між двома установами у рамках цієї Угоди не перешкоджатиме іншим формам спеціалізованих контактів у галузі архівної справи, здійснюваним за взаємним погодженням.

Здійснено у м. Києві у трьох примірниках, кожний українською, шведською та російською мовами, причому три тексти мають однакову силу.

За Головне архівне управління
при Кабінеті Міністрів України
Б. В. Іваненко

За Національний архів Швеції

Е. Нурберг

13 квітня 1992 р.

УГОДА

про співробітництво між Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України і Генеральною дирекцією архівів Литви при Уряді Литовської Республіки

Вважаючи, що розвиток дружби та співробітництва між країнами й народами вимагає взаємного знання їх самобутності, історії, культури та досягнень, що розширення такого знання передбачає вивчення і використання документів, які зберігаються в архівах кожної країни, а також виходячи із взаємного прагнення до дальшого розвитку співробітництва між архівними установами двох держав, Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України та Генеральна дирекція архівів Литви при Уряді Литовської Республіки (що надалі йменуються — «Сторони») домовились про таке:

Стаття 1.

Сторони будуть розвивати співробітництво на основі взаємності, керуючись законами відповідних держав.

Стаття 2.

Сторони будуть розвивати обмін досвідом роботи між архівними установами по всіх напрямках діяльності державних архівів, що їх цікавлять.

З цією метою сторони будуть обмінюватись інформацією з проблем архівної справи, що у них виникають, і здійснювати обмін спеціалістами-архівістами на взаємній основі.

Конкретні цілі і умови цих обмінів будуть визначатись за домовленістю між відповідними архівними установами сторін.

Стаття 3.

Кожна з сторін, що домовляються, буде передавати іншій стороні списки довідкових матеріалів по архівних документах, опублікованих протягом календарного року.

Кожна з сторін може звертатись до іншої сторони за інформацією, що її цікавить.

Стаття 4.

З метою поповнення архівних фондів сторін документами, що містять інформацію з історії народів України та Литви, сторони будуть надавати одна одній копії архівних документів.

Виявлення згаданих документів, копіювання та обмін копіями за домовленістю між відповідними архівними установами сторін можуть проводитись безкоштовно на еквівалентній основі. В інших випадках розрахунки за надання копій для поповнення фондів державних архівів сторін будуть вестись на пільгових умовах, без урахування плати за підготовку і надання документів для копіювання, з відшкодуванням фактичних витрат на матеріали і роботи по копіюванню згідно з державними преїскурантами, а також договірними цінами, що прийнятні для сторін.

Стаття 5.

У разі виявлення в архівних фондах сторін, що домовляються, непрофільних документів сторони шляхом переговорів і відповідно до законодавства кожної держави розв'язують питання про передачу цих документів за належністю.

Стаття 6.

Сторони будуть здійснювати спільні публікації архівних документів і організовувати документальні виставки за погодженою тематикою.

Стаття 7.

Сторони будуть обмінюватись законодавчими та іншими нормативними актами, що регламентують питання роботи архівних установ, а також архівознавчою і науково-методичною літературою з архівної справи (правила роботи, наукові праці, статті, матеріали наукових конференцій і семінарів тощо) та публікаціями архівних документів, що видаються архівними установами сторін.

Стаття 8.

Кожна з сторін, що домовляються, буде сприяти дослідникам іншої сторони в роботі у її державних архівах.

З цією метою дослідники будуть отримувати доступ до всіх опублікованих та неопублікованих довідкових матеріалів, що торкаються тем їх досліджень.

Стаття 9.

Співробітництво у рамках цієї угоди не буде перешкоджати іншим формам спеціалізованих контактів у галузі архівної справи, що здійснюються за взаємним узгодженням сторін.

Стаття 10.

Ця угода може бути доповнена, скорочена або змінена за спільною письмовою згодою сторін.

Стаття 11.

Ця угода набирає чинності з дня її підписання і діє протягом 15 років.

Угода вважається пролонгованою на такий же строк, якщо жодна з сторін не пізніше ніж за шість місяців до закінчення її дії письмово не заявить про своє небажання її продовжити або змінити.

Угода складена у Вільнюсі у двох примірниках, кожний українською і литовською мовами, що мають однакову силу.

За Головне архівне управління
при Кабінеті Міністрів України

За Генеральну дирекцію
архівів Литви при Уряді
Литовської Республіки

Начальник Головного управління
Б. В. ІВАНЕНКО

Генеральний директор
Б. К. ВОНСАВІЧЮС

ІНФОРМАЦІЯ

У холі Державного архіву м. Києва розгорнута невеличка виставка архівних документів на честь 100-річчя від дня народження Отто Юлійовича Шмідта — видатного вченого-математика, геофізика, альпініста, мореплавця, учасника експедицій на «Сибірякові» та «Челюскіні», одного з першопрохідців Північного полюсу, астронома, академіка АН СРСР та України, Героя Радянського Союзу. З Києвом пов'язані дитячі роки та юність цієї талановитої людини, його перші наукові відкриття.

За матеріалами виставки можна скласти уявлення про Шмідта як учня 2-ї Київської гімназії, а потім — студента фізикоматематичного факультету Київського університету. На першому стенді експонуються: протокол про здачу Шмідтом екзамену з німецької мови 18 березня 1910 р.; диплом 1-го ступеня від 12 жовтня 1913 р. про закінчення Шмідтом університетського

навчання; складена ним власноручно програма з аналітичної механіки при підготовці до магістерського екзамену в 1916 році; рішення Ради Університету про дозвіл на публікацію його праці «Об уравнениях, решаемых в радикалах, степень которых есть степень простого числа»; відгук професора Д. О. Граве від 28 квітня 1912 р. про книгу О. Ю. Шмідта «Абстрактная теория групп».

На другому стенді — фотоекспозиція з 14 фотографій про героїчну епопею подорожі на пароплаві «Челюскін» та визволення людей з льодового полону льотчиками-героями. Серед фотодокументів є кілька фотографій Отто Юлійовича. Представлена і коротка анотація до фотографій, а також книга А. Старостина «Спасение Челюскинцев» (М., 1984).

С. Ю. КАРАМАШ

СОДЕРЖАНИЕ

«К нашим читателям	3
Соглашение о правопреемстве в отношении государственных архивов бывшего Союза ССР	4
Посещение Президентом УНР в экиле Н. Плавьюком Главархива Украины	6
<hr/>	
Актуальное интервью	1
<hr/>	
Закон Украины о Национальном архивном фонде и архивных учреждениях: пе- ред первым чтением	7
<hr/>	
Украинцы в мире	
<hr/>	
ПАПАКИН Г. В., ХОДОРОВСКИЙ М. Д., ШЕПЕЛЮК В. Н. «Нашого квіту по всьому світу» (К I Всемирному форуму украинцев)	9
ГИРИЧ И. Б. Рыцарь украинской державности (Очерк жизни и деятельности Вяче- слава Липинского)	34
РОЖКО В. Е. (Луцк) Институт исследований Волыни и общество «Волынь» и их научно-издательская деятельность в Канаде	44
КОБЛЮК Н. П. (Ровно) Фонд «Отдел эмиграционного синдиката в г. Ровно»	52
«З рідного гнізда». Альбом фотодокументів	54
<hr/>	
Из истории украинской державности	
<hr/>	
Воспоминания генерала Удовиченко	55
А. УДОВИЧЕНКО. Первая борьба за Киев (1917—1918)	55
СОЛОВЕЙ С. П. Наградные знаки УНР	61
<hr/>	
Документ без комментария	
<hr/>	
Закон о гражданстве Украинской Народной Республики	69
Закон о национально-персональной автономии	70
<hr/>	
У нас в гостях	
<hr/>	
«Украинский народ должен знать свою историю...» Интервью с п. Еленой Скоро- падской-Отт	72
<hr/>	
Международные связи архивных учреждений Украины	
<hr/>	
ИВАНЕНКО Б. В. Украина и Америка: пути архивного сближения	75
Соглашение о сотрудничестве между Главным архивным управлением при Каби- нете Министров Украины и Национальным архивом Швеции	77
Соглашение о сотрудничестве между Главным архивным управлением при Кабинете Министров Украины и Генеральной дирекцией архивов Литвы при Правительстве Литовской Республики	78
<hr/>	
Информация	54, 68, 80